

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ**

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»**

**ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΗΣ ΔΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΚΟΤΣΗ
(Α.Μ.: 1012202103021)**

Θέμα: «Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Μεσσηνία (1944-1949): Οι πρωταγωνιστές και οι επιχειρήσεις»

Επιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου

Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Ιάκωβος Μιχαηλίδης

Συνεπιβλέπουσα Καθηγήτρια: Ιωάννα-Σουλτάνα Κοτσώρη

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2023

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	4
Εισαγωγή.....	6

Α΄ Κεφάλαιο

Σύντομη ιστορική αναδρομή των γεγονότων από τη γερμανική Κατοχή έως την απελευθέρωση της Ελλάδος (1941-1944).....	13
1.1. Η γένεση του αντιστασιακού κινήματος στην Ελλάδα.....	17
1.2. Η εμφάνιση των αντιστασιακών ομάδων στη Μεσσηνία.....	20
1.3. Δεκεμβριανά.....	23

Β΄ Κεφάλαιο

Οι σημαντικότερες μάχες της εμφύλιας σύγκρουσης στη Μεσσηνία (1944).....	26
2.1. Η μάχη της Καλαμάτας.....	27
2.2. Η μάχη του Μελιγαλά και η συμβολή του Κ. Μπασακίδη.....	29
2.3. Ο Βελουχιώτης στη μάχη των Γαργαλιάνων.....	31
2.4. Η επικράτηση του ΕΑΜ.....	32

Γ΄ Κεφάλαιο

Τα κρίσιμα γεγονότα και ο κύκλος της βίας (1945-1947).....	34
3.1. Η Συμφωνία της Βάρκιζας.....	34
3.2. Η περίοδος της «Λευκής Τρομοκρατίας».....	37
3.3. Ο Β. Μαγγανάς στην Καλαμάτα.....	40
3.4. Η οργάνωση του Δημοκρατικού Στρατού Πελοποννήσου.....	43
3.5. Οι κρίσιμες εκλογές του 1946.....	46
3.6. Προς τον Εμφύλιο.....	48

Δ΄ Κεφάλαιο

Η τελευταία φάση του Εμφυλίου (1948-1949).....	53
4.1. Η ανατίναξη του Υδραγωγείου Καλαμάτας.....	59
4.2. Διώξεις και εκκαθαριστικές επιχειρήσεις-Το σχέδιο «Περιστέρα».....	60
4.3. Το Έκτακτο Τοπικό Στρατοδικείο Καλαμών.....	63
4.4. Το Ειδικό Δικαστήριο Δωσιλόγων Καλαμών.....	69
4.5. Η μαρτυρία του Μεσσήνιου αγωνιστή Πέτρου Ε. Ταβουλαρέα.....	72

4.6. Το «παιδομάζωμα»	74
-----------------------------	----

Ε' Κεφάλαιο

Ο απόηχος του Εμφυλίου Πολέμου.....	80
5.1. Η Μεσσηνία την επαύριο του Εμφυλίου	80
5.3. Μια αποτίμηση	83
Επίλογος	87
Πηγές και Βιβλιογραφία.....	89
Παράρτημα	97
Περίληψη.....	107

Πρόλογος

Η Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία εμπερικλείει στους κόλπους της πληθώρα γεγονότων, τα οποία προσφέρονται για εμπεριστατωμένη έρευνα. Η περίοδος του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου ήταν στο πεδίο των ερευνητικών μου προσδοκιών, ωστόσο επέλεξα να επικεντρωθώ κυρίως στα γεγονότα που εκτυλίχθηκαν στην περιοχή της Μεσσηνίας την περίοδο 1943-1949, καθώς τυγχάνει να κατάγομαι από την Καλαμάτα.

Στόχος του παρόντος πονήματος είναι η εις βάθος έρευνα της εμφύλιας διαμάχης στη Μεσσηνία, φωτίζοντας τις στρατιωτικές επιχειρήσεις που οργανώθηκαν τόσο από την πλευρά των αριστερών ανταρτών, όσο και από τον κυβερνητικό στρατό, αλλά και τους πρωταγωνιστές των αντιμαχόμενων πλευρών, οι οποίοι βρίσκονταν στην πρώτη γραμμή.

Η εξέλιξη των γεγονότων από την περίοδο της γερμανικής Κατοχής έως τη λήξη της εμφύλιας σύρραξης εντάσσονται σε ένα γενικότερο πλαίσιο που στόχος ήταν να ερμηνευθεί η ζοφερή κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η ελληνική κοινωνία. Από την αφήγηση των ιστορικών επεισοδίων γίνεται αντιληπτό το γεγονός ότι οι αντιμαχόμενες πλευρές πολλές φορές διακατέχονταν από παρόμοια κίνητρα ή ακολουθούσαν την ίδια σκληρή στάση για την εξόντωση του αντιπάλου. Όλες αυτές οι ενέργειες, συνοδεύονταν από το κλίμα φόβου, μίσους και καχυποψίας που είχε κατακλύσει τον ελληνικό λαό.

Σε αυτό το σημείο, θα ήθελα με ταπεινότητα και απέραντο σεβασμό να ευχαριστήσω τον Καθηγητή Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας και Πρόεδρο του Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, κύριο Θανάση Χρήστου, ο οποίος ήταν συμπαραστάτης και καθοδηγητής στην πολύμηνη αυτή προσπάθεια.

Αρωγοί υπήρξαν επίσης ο επί χρόνια δάσκαλος και ιστοριοδίφης, κύριος Παύλος Γκότζος και ο πολύτιμος συμβουλάτορας και στρατιωτικός κύριος Δημήτρης Ξιφαράς με περγαμηνές ακαδημαϊκής ιστορικής παιδείας, οι οποίοι συνέδραμαν στην παρούσα έρευνα με τον δανεισμό βιβλίων αλλά και με τις αστείρευτες γνώσεις τους πάνω στο αντικείμενο. Ένα ακόμα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στην οικογένειά μου και τον άνθρωπό μου για την υπομονή, την υποστήριξη και την αέναη αγάπη.

Το ανά χείρας πόνημα είναι αποτέλεσμα μιας πολύμηνης έρευνας και ευελπιστώ να αξιολογηθεί ως μια αξιοπρεπής προσπάθεια από όλους όσοι το

διαβάσουν, ενώ έχει ήδη αποτελέσει συνειδητά το εφαλτήριο για περαιτέρω έρευνα στα πλαίσια διδακτορικής διατριβής.

Εισαγωγή

Όσοι έχουν συμμετάσχει στα τεκταινόμενα της μελετώμενης περιόδου ή όσοι έχουν εντυπώσει στα γεγονότα του ελληνικού Εμφυλίου θα επιβεβαιώσουν πως η Πελοπόννησος «ήταν το κλειδί της επιτυχίας ή της αποτυχίας στο παιχνίδι του Εμφυλίου. Όποιος από τους δύο αντιπάλους ενικούσε ή έχανε στην Πελοπόννησο, τελικά αυτός θα εκέρδιζε ή θα έχανε τον πόλεμο και για τον πρόσθετο λόγο ότι η Πελοπόννησος αποτελεί τον προμαχώνα της Αθήνας».¹

Κατά τη διάρκεια μελέτης και συγγραφής θεμάτων που αφορούν τον ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο, αναρωτιέται κανείς για την αντικειμενικότητα και αμεροληψία του ερευνητή, ειδικά όταν τα γεγονότα είναι τόσο κοντά χρονικά με το παρόν. Η σχολή Βέμπερ προτείνει ως μεθοδολογικό εργαλείο την αξιολογική ουδετερότητα κατά τη διάρκεια μελέτης ενός ιστορικού θέματος, ενώ υπάρχει και η σχολή που υποστηρίζει πως δεν υπάρχει αντικειμενικότητα, καθώς ο κάθε ερευνητής φέρει τα δικά του βιώματα και έχει ήδη διαμορφωμένο το ιδεολογικό του υπόβαθρο πλάθοντας το δικό του διαφορετικό αφήγημα, χωρίς αυτό να σημαίνει πως δεν έχει βαρύτητα. Ακούγοντας τα παραπάνω λόγια από τους καθηγητές Ν. Μαραντζίδη και Σ. Καλύβα, στο podcast του ΣΚΑΪ, στο οποίο παρουσίαζαν το βιβλίο τους με τίτλο «Εμφύλια Πάθη», επηρεάστηκα από τη μέση οδό που ακολούθησαν και οι ίδιοι. Ο συνδυασμός και των δύο σχολών είναι δυνατό να επιτευχθεί καθιστώντας ένα ιστορικό σύγγραμμα εξίσου αξιόπιστο. Ο ερευνητής, μπορεί να είναι φορτισμένος με προσωπικά βιώματα και να υιοθετεί κάποια πολιτική ιδεολογία, καθώς δεν είναι δυνατό να ανήκει στο κοινωνικό σύνολο και να απαλλαχθεί από αυτά. Εντούτοις, αυτό δεν σημαίνει ότι δεν μπορεί έντιμα και χρησιμοποιώντας μεθοδολογικά εργαλεία να αποδώσει την αλήθεια.

Ξεπερνώντας τη δυσκολία της αντικειμενικότητας, έγινε προσπάθεια να φωτισθούν και οι δύο πλευρές, και σε αυτό βοήθησε η έρευνα σε αρχεία, εφημερίδες και στη σχετική βιβλιογραφία με σκοπό να διαμορφωθεί μια ολοκληρωμένη εικόνα επί του θέματος. Με τις επισκέψεις στις βιβλιοθήκες Καλαμάτας και Αθηνών, στο Επιμορφωτικό Κέντρο «Χαρίλαος Φλωράκης», στο αναγνωστήριο με τα «Αρχεία Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας (ΑΣΚΙ), καθώς και στη Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού αποθησαυρίστηκε το σχετικό υλικό για την τεκμηρίωση και σύνθεση της παρούσας εργασίας. Εξαιρετικά χρήσιμη και συγκινητική ήταν η επίσκεψη που πραγματοποίησα

¹ Γ. Λέφας, *Ο Δημοκρατικός Στρατός Πελοποννήσου (Δημιουργία-Ανάπτυξη-Ήττα)*, Αθήνα 1998, σ. 172

στην Πηγάδα του Μελιγαλά, η οποία με βοήθησε να κατανοήσω την ιστορικότητα του τόπου.

Ακόμα, απαιτήθηκαν ώρες μελέτης τοπικών εφημερίδων εκείνης της εποχής, πολλές φορές δυσανάγνωστες, ελλιπείς, αποχρωματισμένες από την υγρασία, ενώ θα έπρεπε να ληφθή υπόψιν κατά τη μελέτη τους το γεγονός της λογοκρισίας του Τύπου και να ερμηνευθούν με βάση την ιδεολογική τους προέλευση.

Αυτό που με συγκίνησε περισσότερο και με έκανε να αντιληφθώ τελικά το πόσο κοντά μας χρονικά και χωρικά είναι αυτός ο Εμφύλιος, είναι η μαρτυρία ενός αντάρτη που κατάφερα να έχω στα χέρια μου. Από μικρή άκουγα για τον ήρωα και συνάμα αρκετά ταλαιπωρημένο γείτονα, ο οποίος πολέμησε στα αλβανικά βουνά και μετέπειτα συμμετείχε στο αντάρτικο καταλήγοντας για χρόνια στην εξορία. Βρήκα το θάρρος να ενοχλήσω την οικογένειά του και να πάρω στα χέρια μου μια δακτυλογραφημένη και κατά ένα μικρό μέρος χειρόγραφη μαρτυρία. Με την επίνευση και άδεια της οικογένειας Ταβουλαρέα, συμπεριέλαβα ένα μέρος της μαρτυρίας που αφορούσε τα σκληρά χρόνια της εξορίας. Δυστυχώς, δεν κατάφερα να βρω αρχεία και τεκμήρια από την οικογένεια Μαγγανά, οι απόγονοι του οποίου διαμένουν λίγα μέτρα μακριά από την οικία μου στην Καλαμάτα. Είναι δύσκολο να συνειδητοποιείς 74 χρόνια μετά τη λήξη του Εμφυλίου το γεγονός ότι άνθρωποι, οι οποίοι είχαν ρόλο εκείνη την εποχή, έμεναν στη δική μου συνοικία.

Η παρούσα ερευνητική εργασία έχει ως στόχο όχι απλά να παρουσιάσει, αλλά να προσεγγίσει και να ερμηνεύσει τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στη Μεσσηνία, επικεντρώνοντας κυρίως την έρευνα στις επιχειρήσεις και τους πρωτεργάτες αυτών, με απώτερο σκοπό να εμβαθύνει κανείς στα κίνητρα των αντιμαχόμενων πλευρών. Αυτά ήταν εξάλλου και τα ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία τέθηκαν πριν ξεκινήσει η έρευνα επί του θέματος. Πότε ξεκίνησε ο Εμφύλιος στην περιοχή της Μεσσηνίας; Ποιες ήταν οι κυριότερες στρατιωτικές επιχειρήσεις που οργανώθηκαν και ποιοι οι επικεφαλής αυτών; Είχαν άραγε και οι δυο αντίπαλοι τα ίδια κίνητρα; Υιοθέτησαν παρόμοιες στρατηγικές εξόντωσης έχοντας το βλέμμα στραμμένο στην κατάληψη της εξουσίας;

Κρίθηκε αναγκαίο και στην ανά χείρας εργασία, στο Α΄ Κεφάλαιο να γίνει επισκόπηση σημαντικών γεγονότων-ορόσημων, τα οποία διαδραματίστηκαν στην Ελλάδα από τη γερμανική Κατοχή το 1941 και αρκετά χρόνια πριν από αυτή, καθώς ο «Εθνικός Διχασμός», η Μικρασιατική Καταστροφή, η παρουσία του Ι. Μεταξά και το ξέσπασμα του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, αποτέλεσαν σημαντικούς παράγοντες στον ελληνικό Εμφύλιο. Η σύντομη αναφορά συνδράμει στο να τοποθετηθεί το μελετώμενο

θέμα σε ένα ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο. Εκείνη την περίοδο γεννήθηκε το αντιστασιακό κίνημα με σκοπό να διωχθούν οι κατακτητές με πρωτεργάτες το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, τον ΕΔΕΣ, την ΕΚΚΑ κ.α. Η Μεσσηνία, παρά το γεγονός ότι παραδοσιακά ήταν ένα συντηρητικό περιβάλλον, οργάνωσε αξιομνημόνευτη αντίσταση κατά των εχθρών.

Στο Β΄ Κεφάλαιο φωτίζονται τα γεγονότα των στρατιωτικών επιχειρήσεων ξεκινώντας με τη μάχη της Καλαμάτας, τον Σεπτέμβριο του 1944 μεταξύ των δυνάμεων του ΕΛΑΣ και της Χωροφυλακής. Ακολούθησε η ιστορικής σημασίας μάχη του Μελιγαλά με την καθοριστική συμβολή του αντάρτη Κ. Μπασακίδη, καθώς και η μάχη των Γαργαλιάνων με παρόντα τον Άρη Βελουχιώτη, επισφραγίζοντας την επικράτηση του ΕΑΜ στη Μεσσηνία.

Στο Γ΄ Κεφάλαιο, ο ελληνικός λαός βίωσε ξανά τη βίαιη πραγματικότητα του Εμφυλίου Πολέμου κατά την περίοδο 1945-1947. Καθοριστικής σημασίας υπήρξε η Συμφωνία της Βάρκιζας (12 Φεβρουαρίου 1945), η οποία αθετήθηκε και από τις δύο πλευρές, οδηγώντας στο καθεστώς της «Λευκής Τρομοκρατίας» με βίαιες διώξεις κατά των αριστερών, στα πλαίσια εκκαθαριστικών επιχειρήσεων που οργανώθηκαν από την ελληνική κυβέρνηση. Αυτή η κατάσταση βοήθησε στο να ευδοκιμήσουν παρακρατικές οργανώσεις, οι οποίες καταφέρονταν και δρούσαν κατά των αριστερών, όπως η συμμορία του Β. Μαγγανά στη Μεσσηνία.

Το 1946, η ίδρυση του Δημοκρατικού Στρατού Πελοποννήσου έκανε ολοφάνερο το γεγονός πως η Αριστερά δεν πτοήθηκε και πως η χώρα θα κατευθυνθεί προς την καταστροφή. Την κρίσιμη αυτή χρονιά, η απόφαση για εκλογές δεν οδήγησε στην ομαλοποίηση, αλλά λόγω της αποχής του ΚΚΕ, η κατάσταση αποσταθεροποιήθηκε πλήρως. Ακολούθησαν σκληρές μάχες κυρίως στη βόρειο Ελλάδα, οι οποίες παρουσιάζονται εκτενώς στο παρόν κεφάλαιο.

Στο Δ΄ Κεφάλαιο, η έρευνα επικεντρώθηκε στην τελευταία φάση του Εμφυλίου (1948-1949). Οι ιδεολογικοί αντίπαλοι κατέβαλαν κάθε δυνατή προσπάθεια για να αντλήσουν οικονομική και στρατιωτική βοήθεια. Κομβικό ρόλο διαδραμάτισαν οι ΗΠΑ ως αρωγός της ελληνικής κυβέρνησης και του ελληνικού λαού εν γένει με το Σχέδιο Μάρσαλ, καθώς και οι βαλκανικές χώρες φίλα προσκείμενες προς τον ΕΛΑΣ, συμβάλλοντας σημαντικά στο αντάρτικο. Ωστόσο, ο εθνικός στρατός κατάφερε να επικρατήσει με οργανωμένες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις και μια σειρά συγκυριών που αναλύονται στο κεφάλαιο αυτό. Το σχέδιο «Περιστέρα» που εφαρμόστηκε στη

Μεσσηνία εστέφθη με επιτυχία τον Δεκέμβριο του 1948, με πρωτοβουλία του διοικητή Α΄ σώματος Στρατού Θρ. Τσακαλώτου και επικεφαλής τον στρατηγό Πετζόπουλο.

Το κεφάλαιο αυτό περιλαμβάνει ένα σχετικά άγνωστο γεγονός, την ανατίναξη του υδραγωγείου της Καλαμάτας, το οποίο αποτελεί μια αποτυχημένη προσπάθεια των ανταρτών, αλλά από την άλλη θεωρείται απροσδόκητα γενναία, καθώς συνέβη λίγο πριν εισβάλουν τα κυβερνητικά στρατεύματα στην Πελοπόννησο για την τελική εκκαθάριση.

Το ελληνικό κράτος έλαβε κι άλλα μέτρα για να απαλλαγεί από την Αριστερά. Σε πολλές περιοχές οργανώθηκαν τα Έκτακτα Τοπικά Στρατοδικεία. Ένα από αυτά ήταν και το Έκτακτο Τοπικό Στρατοδικείο Καλαμών, το οποίο εκδίκασε πολλές δίκες, ενώ στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζονται οι πολύκροτες και σημαντικές δίκες εκείνης της εποχής και πίνακες με αξιόλογα στοιχεία που αφορούν τις κατηγορίες, τις ποινές και τα βουλεύματα. Στον αντίποδα, τα Ειδικά Δικαστήρια Δωσιλόγων Καλαμών καταδίκασαν ακόμα και σε θάνατο τους συνεργάτες των κατακτητών.

Οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις, οι διώξεις και οι εκτελέσεις δεν ήταν οι μόνες πρακτικές οι οποίες αποφασίστηκαν από την κυβέρνηση για τον παραδειγματισμό των αριστερών. Η μαρτυρία του Μεσσηνίου αντάρτη Π. Ταβουλαρέα παρατίθεται προς επίρρωση των όσων δεινών υπέστησαν οι αριστεροί στις εξορίες, ένα ακόμα απάνθρωπο μέτρο με το οποίο είχαν σκοπό να αλλάξουν τις συνειδήσεις των εξορίστων.

Το επονομαζόμενο «Παιδομάζωμα» θίγεται και αναλύεται στην τελευταία ενότητα του Δ΄ Κεφαλαίου. Αν και δεν απασχόλησε σε σημαντικό βαθμό την περιοχή της Μεσσηνίας, εντούτοις αξίζει να γίνει αναφορά και ανάλυση του φλέγοντος θέματος, καθώς αποτέλεσε μέρος της τελευταίας φάσης του Εμφυλίου, ενώ μέχρι και σήμερα είναι πεδίο έρευνας και αμφισβήτησης, σύγκρουσης αλλά και συνάντησης των αντιμαχόμενων πλευρών.

Στο Ε΄ Κεφάλαιο γίνεται προσπάθεια να ερμηνευθεί το «Ελληνικό Ζήτημα», το οποίο ήταν ένα γεγονός διεθνούς εμβέλειας. Ταυτόχρονα, παρουσιάζεται η ελληνική κοινωνία την επαύριο της εμφύλιας διαμάχης και κυρίως στην περιοχή της Μεσσηνίας, καθώς ακολούθησαν χρόνια σκληρής δουλειάς για να επιστρέψει ο μεσσηνιακός λαός σε μια κανονικότητα.

Κάνοντας μια αποτίμηση, αντιλαμβάνεται κανείς πως υπάρχουν πολλά «αγκάθια» σε αυτή τη δύσκολη περίοδο που βίωσε ο ελληνικός λαός, έχουν καταγραφεί δύο ή περισσότερες ερμηνείες, στις οποίες όμως σιγά-σιγά η επιστημονική έρευνα δίνει

απαντήσεις και καθοδηγεί προς την ιστορική αλήθεια με σκοπό να διδάξει όχι μόνο τον ελληνικό λαό, αλλά και τους άλλους λαούς ωθώντας τους στον αναστοχασμό και την εθνική αυτογνωσία.

Συντομογραφίες

A. N.: Αναγκαστικός Νόμος

ΑΣΚΙ: Αρχείο Σύγχρονης Κοινωνικής Ιστορίας

ΒΑΜ: Βασιλικό Απελευθερωτικό Μέτωπο

ΓΕΣ: Γενικό Επιτελείο Στρατού

ΔΣΕ: Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδος

ΔΣΠ: Δημοκρατικός Στρατός Πελοποννήσου

ΕΑΜ: Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο

ΕΔΑ: Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά

ΕΔΕΜ: Εθνικόν Δημοκρατικόν Ελευθερωτικόν Μέτωπον

ΕΔΕΣ: Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος

ΕΕΑΜ: Εργατικό Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο

ΕΚΚΑ: Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση

ΕΛΑΝ: Εθνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Ναυτικό

ΕΛΑΣ: Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός

ΕΟΒ: Εθνική Οργάνωσις Βασιλοφρόνων

ΕΟΕΑ: Εθνικές Ομάδες Ελλήνων Ανταρτών

ΕΠΟΝ: Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων

Ε.Σ.: Ελληνικός Στρατός

ΕΣΣΔ: Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών

ΕΤΑ: Επιμελητεία του Αντάρτη

ΗΠΑ: Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής

ΚΚ: Κομμουνιστικό Κόμμα

ΚΚΓ: Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας

ΚΚΕ: Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας

ΚΚΣΕ: Κομμουνιστικό Κόμμα Σοβιετικής Ένωσης

ΛΟΚ: Λόχος Ορεινών Καταδρομών

ΜΑΔ: Μονάδες Αποσπασμάτων Διώξεως

ΜΑΥ: Μονάδες Ασφαλείας Υπαίθρου

ΜΟΚ: Μοίρες Ορεινών Καταδρομών

ΝΕΦ: Νέα Φιλική Εταιρεία

ΟΔΕΚΑ: Ομάδες Δημοκρατικών Ενόπλων Καταδιωκόμενων Αγωνιστών

ΟΗΕ: Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

ΟΚΔΑ: Ομάδες Καταδιωκόμενων Δημοκρατικών Αγωνιστών

ΟΠΛΑ: Οργάνωση Προστασίας Λαϊκού Αγώνα

ΠΕΑΝ: Πανελλήνιος Ένωσις Αγωνιζομένων Νέων

ΠΕΕΑ: Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης ή αλλιώς Κυβέρνηση του Βουνού

ΠΔΚ: Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση

«Χ»: Ένοπλη ομάδα της άκρας Δεξιάς

UNRRA: Οργανισμός Περιθάλψεως και Αποκαταστάσεως των Ηνωμένων Εθνών

UNSCOB: Ειδική Επιτροπή Ηνωμένων Εθνών για τα Βαλκάνια

Α΄ Κεφάλαιο

Σύντομη ιστορική αναδρομή των γεγονότων από τη γερμανική Κατοχή έως την απελευθέρωση της Ελλάδος (1941-1944)

Τα προβλήματα, τα οποία προέκυψαν τη δεκαετία του 1940 στο ελληνικό πεδίο, έχουν ρίζες από την εποχή του Μεσοπολέμου με την εμφάνιση του Εθνικού Διχασμού, καθώς υπέβασκαν σοβαρές πολιτικές έριδες. Ο Γ. Δερτιλής χαρακτήρισε εκείνη την περίοδο ως «*εμφύλιο πόλεμο χαμηλής έντασης*», με κύριους αντιπάλους το κόμμα των Φιλελευθέρων από τη μία πλευρά και τον Βασιλιά Κωνσταντίνο από την άλλη, είχε διάρκεια, ενώ η μία δύσκολη κατάσταση διαδεχόταν την άλλη -ανάμεσα σε αυτές και το τραγικό γεγονός της Μικρασιατικής Καταστροφής (1922)- διογκώνοντας όλο και περισσότερο τα ήδη υπάρχοντα και δυσεπίλυτα προβλήματα της Ελλάδας. Την πολιτική, κοινωνική και οικονομική αστάθεια εκείνης της περιόδου με τις αλληπάλληλες κομματικές διενέξεις και τα συνεχή πραξικοπήματα των στρατιωτικών, εκμεταλλεύτηκε το νεοσύστατο αλλά «μικρό» ακόμη ΚΚΕ, το οποίο εμφανίστηκε δυναμικά στο πολιτικό προσκήνιο διαδίδοντας νέες ιδέες και αρχές.²

Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε και ο Ιωάννης Μεταξάς, ο οποίος τον Αύγουστο του 1936 επέβαλε δικτατορικό καθεστώς με τη σύμφωνη γνώμη του βασιλιά Γεωργίου Β΄. Η περίοδος αυτή αξίζει να σημειωθεί, διότι ο Μεταξάς ποινικοποίησε τις κομμουνιστικές και αντικαθεστωτικές ιδέες με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί τεράστια πόλωση. Όποιος διαφωνούσε με το καθεστώς, αντιμετώπιζε τη σκληρή πραγματικότητα των βίαιων ξυλοδαρμών, των βασανιστηρίων, της φυλακής και της εξορίας. Για τα μέλη και τους οπαδούς του ΚΚΕ η κατάσταση ήταν χειρότερη, καθώς κατά τη διάρκεια της τετραετούς δικτατορίας, πολλοί απ' αυτούς αναγκάστηκαν έπειτα από φρικώδη βασανιστήρια να υπογράψουν τη λεγόμενη «Δήλωση Μετανοίας». (Υπογράφηκαν περίπου 47.000 δηλώσεις).³

² Α. Βακαλόπουλος, *Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1985*, Θεσσαλονίκη 2005, σ. 375, Τμήμα Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ (Επιμ.), *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας. Συλλογή κειμένων, Έγγραφα από το Αρχείο του ΚΚΕ*, Αθήνα 2016, σ. 16, Ρ. Αλβανός, *Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Μνήμες σε πόλεμο και σύγχρονες πολιτικές ταυτότητες*, Θεσσαλονίκη 2023, σ. 51 επ.

³ Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 47, Μ. Γελασάκης, «Σπάνιο ντοκουμέντο με το επίσημο έντυπο της 'δήλωσης μετανοίας', που υπέγραψαν οι αριστεροί. Διαβάστε αναλυτικά τι τους καλούσαν να δηλώσουν για να αποφύγουν την εξορία», στην ιστοσελίδα: *Μηχανή του Χρόνου*, χ.χ., διαθέσιμο στο: <https://www.mixanitouxronou.gr/spanio-ntokoymento-me-to-episimo-entypo-tis-quot-dilosis-metanoias-quot-poy-ypegrafan-oi-aristeroi-diaavaste-analytika-ti-toys-kaloysan-na-dilosyn-gia-na-fygoyn-apo-tin-exoria/>, ημερομηνία προσπέλασης: 4.12.2023

Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν πια γεγονός (1 Σεπτεμβρίου 1939). Όμως στα σχέδια του Χίτλερ δεν συμπεριλαμβανόταν η Ελλάδα, καθώς δεν ήθελε να χρησιμοποιήσει περισσότερες στρατιωτικές δυνάμεις σε ένα σημείο που ήδη ήλεγχε με το εμπόριο.⁴ Ωστόσο, την εισβολή της Γερμανίας στην Ελλάδα την προκάλεσε ο ίδιος ο Φύρερ με τις ενέργειές του. Ο σύμμαχος της Γερμανίας, Μουσολίνι, θορυβημένος από τον επεκτατισμό της Γερμανίας στα Βαλκάνια μέσω της Ρουμανίας, αποφάσισε παρορμητικά να εισβάλει πρώτος στην Ελλάδα. Η απόφαση αυτή όμως εκ του αποτελέσματος κρίθηκε λανθασμένη, καθώς οι Έλληνες κατάφεραν να απωθήσουν τις ιταλικές δυνάμεις στο εσωτερικό της Αλβανίας. Την ταπεινωτική ήττα των Ιταλών-συμμάχων του, ήταν αδύνατο να ανεχθεί ο Χίτλερ. Τον Δεκέμβριο του 1940 έδωσε διαταγή για την οργάνωση του σχεδίου εισβολής στην Ελλάδα με την «Επιχείρηση Μαρίτα» μέσω των βουλγαρικών και γιουγκοσλαβικών συνόρων, καθώς η τελευταία χώρα παραδόθηκε άνευ όρων στους Γερμανούς.

Η κήρυξη του πολέμου κατά της Ελλάδος βρήκε στον πρωθυπουργικό θώκο τον Αλέξανδρο Κορυζή, ο οποίος αυτοκτόνησε. Εντός ολίγων ημερών σχηματίστηκε νέα κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Εμμανουήλ Τσουδερό, ο οποίος στις 23 Απριλίου μαζί με τη βασιλική οικογένεια κατέφυγε στην Κρήτη. Ωστόσο, ένα πρόσωπο που βοήθησε ιδιαίτερα τις εξελίξεις υπέρ των Γερμανών, ήταν ο στρατηγός Τσολάκογλου. Όταν η Βέρμαχτ επιτέθηκε κατά των Ελλήνων την 6η Απριλίου 1941, ο Τσολάκογλου ήταν διοικητής του Γ΄ Σώματος Στρατού της Δυτικής Μακεδονίας. Ο ίδιος, με δική του πρωτοβουλία, υπέγραψε συνθηκολόγηση με τους Γερμανούς,⁵ ενώ του δόθηκε έγκριση ακόμα και για σχηματισμό κυβέρνησης από τους ίδιους τους κατακτητές.

Την ίδια χρονιά, το 1941, οι Γερμανοί με τη βοήθεια των συμμάχων τους Βουλγάρων, έδωσαν ακόμα ένα ταπεινωτικό χτύπημα στην κυβέρνηση Τσολάκογλου αλλά και στα πατριωτικά φρονήματα όλων των Ελλήνων. Η εισβολή της Βουλγαρίας στην ανατολική Μακεδονία και τη δυτική Θράκη ήταν ένα είδος αστυνόμευσης των περιοχών αυτών σύμφωνα με τους Γερμανούς. Μάλιστα είχε προσωρινό χαρακτήρα και θα δινόταν μια οριστική λύση σε αυτό το ζήτημα μετά το πέρας του πολέμου.⁶

⁴ M. Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, Αθήνα 1994, σ. 41

⁵ M. Mazower, *ό. π.*, σ. 41, Α. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 419, Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *Εμφύλιας Πάθης. 23+2 ερωτήσεις και απαντήσεις για τον Εμφύλιο*, Αθήνα 2016, σ. 80, Θ. Χρήστου, *Ο ρόλος των νέων στο Μέτωπο, την Κατοχή και την Αντίσταση (1940-1944). Τα πολιτικοστρατιωτικά τεκμήρια*, τ. 1, Αθήνα 2016, σ. 165

⁶ M. Mazower, *ό. π.*, σ. 46, Α. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 420, Μ. Στούκας, «Η Βουλγαρική Κατοχή στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη (1941-1944)», στην ιστοσελίδα: *Πρώτο Θέμα* 11.4.2021, διαθέσιμο

Βέβαια, η Βουλγαρία δεν περιορίστηκε στα πλαίσια της αστυνόμευσης, αντιθέτως είχε σκοπό «να αναμορφώσει την περιοχή κατά τα δικά της μέτρα», όπως μαρτυρά ο Αμερικανός Γενικός Πρόξενος στην Κων/πολη, Σ. Χόνακερ το 1942. Παράλληλα, προχώρησε σε σφαγές και μαζικούς εκτοπισμούς· απαγορεύτηκε η λειτουργία ελληνικών σχολείων και οι ντόπιοι αναγκάστηκαν με τη βία να εκβουλγαριστούν. Στις 14 Μαΐου, η βουλγαρική Κατοχή και η προσάρτηση των περιοχών αυτών, θεωρήθηκε οριστική.

Η τελευταία ηρωική προσπάθεια αντίστασης των Ελλήνων κατά της Βέρμαχτ έλαβε χώρα στην Κρήτη, στις 20 Μαΐου 1941. Η Γερμανία επέλεξε μια καινοτόμο και αρκετά ρισοκίνδυνη επίθεση στην Κρήτη. Η επιχείρηση ονομάστηκε «Ερμής» (Unternehmen Merkur) με 23.000 περίπου στρατιώτες εκ των οποίων οι 10.000 ανήκαν στο άρτια εκπαιδευμένο σώμα των αλεξιπτωτιστών.⁷ Ξημερώνοντας 20 Μαΐου, οι γερμανική Luftwaffe ξεκίνησε ταυτόχρονα τους βομβαρδισμούς και την αεραπόβαση επίλεκτων αλεξιπτωτιστών. Έπειτα από δύο μέρες σφοδρών επιθέσεων, το νησί έπεσε στα χέρια των Γερμανών, όχι όμως αμαχητί. Η μάχη αυτή παρόλο που διήρκησε μόνο λίγες μέρες ανέβασε σημαντικά τα ποσοστά θανάτων (1940-1941), ενώ ταυτόχρονα η Μάχη της Κρήτης αποτέλεσε κομβικό σημείο «εκβαρβαρισμού» του πολέμου, καθώς τότε ξεκίνησε η εφαρμογή των μαζικών αντιποίνων. Ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄ και τα μέλη της κυβέρνησης κατέφυγαν στο Κάιρο.⁸

Η χώρα βρέθηκε υπό τριπλή κατοχή, με την Ιταλία, τη Γερμανία και τη Βουλγαρία να προχωρούν σε τριχοτόμηση της Ελλάδος και να οδηγούν τη χώρα στο απόλυτο χάος και την οικονομική κρίση, καθώς έπρεπε ο κατοχικός στρατός να συντηρηθεί. Μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα, η ήδη πάσχουσα Ελλάδα έζησε καταστάσεις λιμοκτονίας κυρίως στην πρωτεύουσα Αθήνα και στα μεγάλα αστικά κέντρα.

Την περίοδο 1941-1942, η πείνα ήταν ένα σύνθετο φαινόμενο. Οφειλόταν στον πόλεμο, στο ναυτικό αποκλεισμό της Μ. Βρετανίας, καθώς και στο γεγονός ότι μειώθηκε η αγροτική παραγωγή λόγω της επιστράτευσης. Παράλληλα, Ιταλοί και Γερμανοί στρατιώτες κατά τη διάρκεια της Κατοχής επιδόθηκαν σε πολιτικές

στο: <https://www.protothema.gr/stories/article/1113736/i-voulgariki-katohi-stin-anatoliki-makedonia-kai-ti-thraki-1941-1944/>, ημερομηνία προσπέλασης 5.6.2023

⁷ Γ. Μαργαρίτης, «Ο πόλεμος 1940-1941, Ιταλική επίθεση και γερμανική εισβολή», στο: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000. Η εμπόλεμη Ελλάδα, 1940-1949. Αλβανικό έπος-Κατοχή και Αντίσταση-Εμφύλιος*, (Επιμ. Β. Παναγιωτόπουλος), τ. 8, Αθήνα 2003, σ. 27 επ., στο εξής βλ. *INE*,

⁸ Α. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 419, Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 82

απαλλοτριώσης και λεηλασίας. Επιπλέον, εφόσον η χώρα ήταν διαιρεμένη σε ζώνες Κατοχής, ήταν δύσκολη η μεταφορά και διανομή βασικών αγαθών, εφόσον το συγκοινωνιακό δίκτυο είχε πληγεί σοβαρά. Ο Χίτλερ είχε γνώση της δυσχερούς κατάστασης της Ελλάδας, αλλά θεωρούσε το πρόβλημα αυτό δευτερεύον ζήτημα, ενώ το Γερμανικό Υπουργείο Τροφίμων και Γεωργίας διαφωνούσε κάθετα με την αποστολή ανθρωπιστικής βοήθειας προς την Ελλάδα.⁹

Η πείνα ξεπέρασε κάθε όριο, οι γεννήσεις ήταν αισθητά λιγότερες από τους θανάτους, οι πόλεις και οι επαρχίες είχαν μείνει κατά κύριο λόγο με γυναίκες και ορφανά, ενώ έφτασαν στο σημείο να θάβουν τους ανθρώπους τους νύχτα, για να μην γίνονται ορατοί, κρατώντας το δελτίο σίτισης του νεκρού για μια επιπλέον μερίδα φαγητού τη στιγμή που η μαύρη αγορά είχε γίνει θεσμός. Αρχές Ιουνίου έφτασαν τα πρώτα φορτία σιτηρών στην Ελλάδα, έπειτα από την άρση του βρετανικού εμπάργκο εξομαλύνοντας προς το ελάχιστο την κατάσταση. Ωστόσο, όση βοήθεια κι αν κατέφθανε στην Ελλάδα, οι γερμανικές οικονομικές αξιώσεις αυξάνονταν συνεχώς (έξοδα κατοχής), με αποτέλεσμα η ελληνική οικονομία να οδεύει στην καταστροφή. Ο εξουθενωμένος Τσολάκογλου αδυνατούσε να αντιμετωπίσει την τεταμένη κατάσταση και προσωρινός διάδοχός του ορίστηκε ο Κωνσταντίνος Λογοθετόπουλος στις 2 Δεκεμβρίου του 1942, χωρίς βέβαια να καταφέρει κάποια αλλαγή. Η Βέρμαχτ αρνούσανταν πεισματικά να μειώσει τις κατοχικές εισφορές που έδινε ο ελληνικός λαός.

Ταυτοχρόνως, οι Έλληνες είχαν να αντιμετωπίσουν τις φρικαλεότητες των Γερμανών, οι οποίοι σε κάθε χωριό και πόλη έσπερναν το φόβο και το θάνατο με μαζικές εκτελέσεις και πρωτοφανέρωτη ωμότητα, όπως σε χωριά της Κρήτης και στα ιστορικά Καλάβρυτα.¹⁰ Μέχρι τις αρχές του 1943, τα αντίποινα μειώθηκαν, καθώς οι δυνάμεις του Άξονα είχαν να αντιμετωπίσουν τα εσωτερικά τους θέματα. Ο πόλεμος όμως είχε ήδη περάσει στην επόμενη φάση και οι Έλληνες είχαν ξεκινήσει πιο οργανωμένη και σθεναρή αντίσταση με μοναδικό σκοπό την εκδίωξη των γερμανικών στρατευμάτων. Η δημιουργία των πρώτων αντιστασιακών οργανώσεων ξεκίνησε ήδη από τον πρώτο χρόνο της Κατοχής, όπως θα αναφερθεί διεξοδικά στη συνέχεια του κεφαλαίου. Τον Απρίλιο του 1943 ανέλαβε την πρωθυπουργία της τρίτης δωσιλογικής

⁹ M. Mazower, *ό. π.*, σ. 72

¹⁰ M. Mazower, *ό. π.*, σ. 205, Β. Λάζου, «Βήματα προς τον Εμφύλιο: Αντίποινα των Δυνάμεων Κατοχής στην Ελλάδα, 1941-1944», στην ιστοσελίδα: *Historical Quest*, 1.2.2014, διαθέσιμο στο: <https://www.historical-quest.com/arxeio/20os-aionas-ellada/679-antipoina-twn-dynamewn-katochistin-ellada.html>, ημερομηνία προσπέλασης 6.6.2023

κυβέρνησης ο Ιωάννης Ράλλης, ένας έμπειρος πολιτικός, ο οποίος στον πρώτο του λόγο εξέφρασε πως ο πρωταρχικός του στόχος ήταν η αποκατάσταση της τάξης με τη βοήθεια των «νομοταγών πολιτών» της χώρας. Γι' αυτό το λόγο δημιούργησε τα «Τάγματα Ασφαλείας», τα οποία είχαν καθαρά αντικομμουνιστική στόχευση.¹¹ Η ενέργεια αυτή όξυνε περισσότερο την εμφύλια διαμάχη.

Ούτε το γεγονός της απελευθέρωσης τον Οκτώβριο του 1944 ήταν ικανό να κατευθύνει τη χώρα στον δρόμο της κοινωνικής εξομάλυνσης και της αποσυμφόρησης της έντασης που υπήρχε μεταξύ των Ελλήνων. Αντιθέτως, άνοιγε η αυλαία για να καταγραφεί στην ιστορία το τραγικότερο γεγονός μετά την Μικρασιατική Καταστροφή. Μια χώρα κατακερματισμένη, οικονομικά ανήμπορη, σε πολιτική περιδίνηση με δύο κυβερνήσεις, και ακόμα μια που δημιουργήθηκε κατά τη διάρκεια της Αντίστασης (Κυβέρνηση του Βουνού), με τόσα δεινά που κουβαλούσε, ήταν αναπόφευκτο να μην οδηγηθεί σε εμφύλιο σπαραγμό.

1.1. Η γένεση του αντιστασιακού κινήματος στην Ελλάδα

Κατά τη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής, το κλίμα μίσους κατά των Γερμανών ήταν διάχυτο. Ο κατακτητής ήταν αντιπαθής για το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού πληθυσμού, καθώς δεν έδειξε τον ελάχιστο σεβασμό στο δικαίωμα της ανθρώπινης ζωής και της ελευθερίας. Τα υπάρχοντα πολιτικά κόμματα, το κόμμα των Φιλελευθέρων, όσο και το Λαϊκό Κόμμα, αλλά και οι συνεργάτες του Ι. Μεταξά δεν ανέλαβαν δράση κατά των Γερμανών, αλλά αντίθετα παρέμειναν αδρανείς. Μερικοί διέφυγαν στο εξωτερικό και εγκαταστάθηκαν στο Κάιρο συστήνοντας κυβέρνηση. Πίστευαν πως με αυτό τον τρόπο θα μπορούσαν να βοηθήσουν τη χώρα διενεργώντας διπλωματικές επαφές και λαμβάνοντας ευκολότερα πολιτικές αποφάσεις δίχως κίνδυνο.

Σημαντική αντιστασιακή δράση σημειώθηκε από το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος (ΚΚΕ), το οποίο μάλιστα ήταν το τέταρτο κόμμα που εισήλθε στη Βουλή μετά τις εκλογές του 1935 με ποσοστό μόλις 6%.

¹¹ M. Mazower, *ό. π.*, σ. 350, Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 173, Ι. Β. Αθανασόπουλος, *Κατοχικός Εμφύλιος Πόλεμος στην Ελλάδα 1943-1944. Η πρώτη προσπάθεια του ΚΚΕ για υφαρπαγή της εξουσίας*, Αθήνα 2017, σ. 98

Στις 27 Σεπτεμβρίου 1941 ιδρύθηκε το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ),¹² του οποίου εμπνευστής και αιμοδότης ήταν το ΚΚΕ. Σύμφωνα με τον Ν. Ψυρούκη, το ΕΑΜ έφτασε να αριθμεί 1.600.000 μέλη.¹³ Αρχικός στόχος του αντιστασιακού κινήματος ήταν να συσπειρώσει όλους τους Έλληνες ανεξαρτήτως πολιτικών πεποιθήσεων για να πολεμήσουν τους κατακτητές. Η επιθυμία του λαού αυξανόταν όσο υπήρχε παθητική στάση από τα υπόλοιπα πολιτικά κόμματα, με αποτέλεσμα ο ελληνικός λαός σε μεγάλο βαθμό αρχικά, να προσχωρήσει στις τάξεις του ΕΑΜ.

Συγκεκριμένα, η κυβέρνηση του Καΐρου εξακολουθούσε να παραμένει αδρανής, καθώς δεν μερίμνησε για τη μεταφορά κάποιας πολιτικής δραστηριότητας στην Ελλάδα, ούτε συνέδραμε την αντιστασιακή πρωτοβουλία που μόλις είχε ξεκινήσει. Παράλληλα, πολλά σημαίνοντα πρόσωπα που είχαν παραμείνει στην Ελλάδα όπως ο Π. Κανελλόπουλος, ο Γ. Παπανδρέου, Γ. Καφαντάρης, Στ. Γονατάς, Α. Μυλωνάς, Ι. Σοφιανόπουλος κινήθηκαν στην ίδια κατεύθυνση, αδυνατώντας να εμπνεύσουν τον ελληνικό λαό σε αντίσταση.

Το έργο που επωμίστηκε το ΕΑΜ, εν μέσω της γερμανικής Κατοχής ήταν να προτείνει πολιτικές μεθόδους αντίστασης και να οργανώσει απεργίες με σκοπό την ευαισθητοποίηση και επαγρύπνηση του ελληνικού λαού. Σε αυτό το σημείο αξίζει να γίνει ιδιαίτερη αναφορά στη μεγάλη παλλαϊκή διαδήλωση που οργανώθηκε κατά τη διάρκεια της Κατοχής, που είχε ως στόχο να αποτρέψει τα σχέδια των Γερμανών για πολιτική επιστράτευση των Ελλήνων.

Εκτός από την πολιτική δράση, το ΕΑΜ είχε οργανωθεί και στρατιωτικά κυρίως στην ύπαιθρο και τα ορεινά, δημιουργώντας ένα στρατιωτικό ένοπλο σώμα, τον ΕΛΑΣ (Ιανουάριος 1942). Αξίζει κανείς να διαβάσει «*Το ημερολόγιο ενός καπαίτη από τον Εμφύλιο*» του Μήτσου Καραντζά, ο οποίος περιγράφει στο σωζόμενο ημερολόγιο όσα έζησε μαζί με την οικογένειά του και τους συντρόφους του στο βουνό, αποτυπώνοντας με αυτό τον τρόπο τις δυσκολίες διαβίωσης και επιβίωσης.¹⁴

Ο Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός (ΕΛΑΣ) έφτασε να αριθμεί έως το 1944 περίπου 50.000 αξιωματικούς και στρατιώτες.¹⁵ Ηγετική μορφή

¹² *ΙΝΕ*, τ. 8 (2003), σ. 93, Α. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 425, Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 136 επ., Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 52

¹³ Ν. Ψυρούκης, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1940-1974)*, τ. 1, Αθήνα 1991, σ. 118

¹⁴ Μ. Η. Καραντζάς, *Το ημερολόγιο ενός Καπαίτη από τον Εμφύλιο (όσο σώθηκε)*, Αθήνα 2010, σ. 8

¹⁵ Π. Βόγλης, *Η αδύνατη επανάσταση: Η κοινωνική δυναμική του Εμφυλίου Πολέμου*, Αθήνα 2016, σ. 48, Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 52

αποτελούσε ο Άρης Βελουχιώτης, κατά κόσμον Θανάσης Κλάρας και ο στρατηγός Στέφανος Σαράφης. Μάλιστα, ο Κρις Μόνταγκιου Γούντχαουζ, Άγγλος συνταγματάρχης, ο οποίος συμμετείχε στην επιχείρηση για την ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου, αποκαλούσε τον Άρη «πολεμική ιδιοφυΐα του ΕΛΑΣ».¹⁶ Στις 16 Φεβρουαρίου 1942, δημοσιεύθηκε και κυκλοφόρησε η ιδρυτική διακήρυξη του ΕΛΑΣ, έτσι ώστε να διατυπωθούν και να γίνουν ευρέως γνωστοί οι σκοποί του λαϊκού στρατού:

- 1) Αγώνας υπέρ της απελευθέρωσης της χώρας από τους κατακτητές,
- 2) Περιφρούρηση των κατακτήσεων αλλά και των ελευθεριών του λαού και
- 3) Εξασφάλιση και προάσπιση της τάξης έως ότου διεξαχθούν εκλογές στη χώρα, ώστε να αποφασίσει δημοκρατικά ο λαός για τη διακυβέρνησή της.

Εκτός από τον ΕΛΑΣ, που αποτελούσε την κυριότερη ομάδα αντίστασης, οργανώθηκαν κι άλλες, εξίσου σημαντικές για τον αγώνα. Τον Ιούνιο του 1942, ένα χρόνο μετά τη σύσταση του ΕΑΜ, ιδρύθηκε ο Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος (ΕΔΕΣ),¹⁷ υπό τον Ναπολέοντα Ζέρβα, πρώην αξιωματικό του ελληνικού στρατού. Ο αρχηγός του ΕΔΕΣ ήταν ένας αγωνιστής με καθαρά δημοκρατικές και αντικομμουνιστικές πεποιθήσεις. Είχε συγκεντρώσει περίπου 5.000 άνδρες, έναν αξιόμαχο στρατό, ο οποίος από ιδρύσεώς του είχε την αρωγή των Άγγλων, ως δυνάμει αντίθετος πόλος προς τον ΕΛΑΣ, αλλά από την άλλη πλευρά δεν είχε την αμέριστη υποστήριξη της ελληνικής κυβερνήσεως του Καΐρου.

Τρίτη αντιστασιακή στρατιωτική δύναμη ήταν η Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση (ΕΚΚΑ), με σαφείς σοσιαλγενείς πολιτικές κατευθύνσεις. Στρατιωτικός ηγέτης της αντιστασιακής ομάδας ήταν ο συνταγματάρχης Δημήτριος Ψαρρός, ενώ στο πολιτικό σκέλος τα ηνία είχε αναλάβει ο ευγενής διανοούμενος Γεώργιος Καρτάλης. Άλλη μια αντιστασιακή δύναμη που ιδρύθηκε χωρίς την αρωγή της κυβέρνησης του Καΐρου, βασισμένη αποκλειστικά στις δικές της δυνάμεις.

Ωστόσο, η επιθυμία του ελληνικού λαού για αντίσταση φαίνεται από την πληθώρα των αντιστασιακών κινημάτων που οργανώθηκαν εκείνη την περίοδο, γι' αυτό θα γίνει σύντομη αναφορά στις υπόλοιπες δυνάμεις αντίστασης που η δράση και το έργο τους μνημονεύονται μέχρι και σήμερα:

¹⁶ Α. Βελουχιώτης, *Ο τελευταίος λόγος. Πολιτικά κείμενα*, Αθήνα 2016, σ. 72

¹⁷ *ΙΝΕ*, τ. 8 (2003), σ. 104, Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 413 επ., Τμήμα Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ (Επιμ.), *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας. Συλλογή κειμένων, Έγγραφα από το Αρχείο του ΚΚΕ*, Αθήνα 2016, σ. 15 επ.

- ΠΕΕΑ- Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης ή αλλιώς Κυβέρνηση του Βουνού¹⁸
- ΕΕΑΜ- Εργατικό Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
- ΕΠΟΝ- Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων
- ΕΛΑΝ- Εθνικό Λαϊκό Απελευθερωτικό Ναυτικό
- ΟΠΛΑ- Οργάνωση Προστασίας Λαϊκού Αγώνα
- Οργάνωση «Εθνική Αλληλεγγύη»
- Οργάνωση «Αυτοάμυνα»
- ΠΕΑΝ- Πανελλήνιος Ένωσις Αγονιζομένων Νέων
- ΕΟΕΑ- Εθνικές Ομάδες Ελλήνων Ανταρτών
- Ε.Σ.- Ελληνικός Στρατός
- Οργάνωση «Στρατιωτική Ιεραρχία» (Αλεξ. Παπάγος)

Η δημιουργία πολλών αντιστασιακών κινήματων καταδεικνύει την επιθυμία του ελληνικού λαού για την ανάκτηση της ελευθερίας του. Όμως παρά τον κοινό στόχο της δημιουργίας τους, δεν κατάφεραν να συνεργασθούν αρμονικά, αντιθέτως οι συγκρούσεις μεταξύ τους ήταν αρκετές και πολλές φορές φονικές.¹⁹ Υπήρξε ωστόσο μια κορυφαία στιγμή συνύπαρξης και συνεργασίας των αντιστασιακών ομάδων (ΕΛΑΣ, ΕΔΕΣ), στην οποία κατάφεραν να μεγαλοουργήσουν. Ήταν η ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου στις 25 Νοεμβρίου 1942.²⁰

1.2. Η εμφάνιση των αντιστασιακών ομάδων στη Μεσσηνία

Η Πελοπόννησος, αλλά και η περιοχή της Μεσσηνίας²¹ ειδικότερα, θεωρούνταν ως ένα συντηρητικό περιβάλλον, μέσα στο οποίο δύσκολα θα αναπτυσσόταν κάποιου είδους αντιστασιακή πρωτοβουλία.²² Παράλληλα, η ένοπλη οργάνωση της αντίστασης στη Μεσσηνία έγινε στην αρχή χωρίς συντονισμό, ενώ αναπτύχθηκε αργά σε σχέση με

¹⁸ Γ. (Ζαν Μαρί) Σκαλιδάκης, *Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (1944). Ένας τύπος επαναστατικής εξουσίας. Πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές παράμετροι*, (Διδακτορική Διατριβή), Θεσσαλονίκη 2012, σ. 408

¹⁹ Α. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 436, Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 117 επ.

²⁰ Μ. Mazower, *ό. π.*, σ. 164, *ΙΝΕ*, τ. 8 (2003), σ. 117-119, Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 125

²¹ Βλ. Παράρτημα, σ. 97

²² Α. Σκούρα, *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Μεσσηνία μέσα από τον Τύπο. Από την απελευθέρωση τον Σεπτέμβριο του 1944 ως το τέλος του 1949*, (Διδακτορική Διατριβή), χ.τ. 2019, σ. 175

την υπόλοιπη ηπειρωτική Ελλάδα. Το 1942, το κορυφαίο στέλεχος του ΚΚΕ, ο Γιώργος Σιάντος, στη Β΄ Πανελλαδική Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ κάνει λόγο για καθυστέρηση αναφέροντας συγκεκριμένα ότι η Πελοπόννησος είναι «μια από τις καθυστερημένες ιδεολογικά περιοχές της Ελλάδας».²³ Στις αρχές Ιουλίου του 1941 η Αντίσταση πήρε σχήμα, μορφή και όνομα. Η «Νέα Φιλική Εταιρεία» (ΝΕΦ), οργανώθηκε από Μεσσηνίους εξόριστους κομμουνιστές, οι οποίοι κατάφεραν να δραπέτευσουν από τους τόπους εξορίας τους για να συνδράμουν στον αγώνα κατά των κατακτητών.²⁴

Ωστόσο, δύο μήνες αργότερα, η ίδρυση της μεγαλύτερης αντιστασιακής ομάδας του ΕΑΜ στην Αθήνα, οδήγησε στη σταδιακή απορρόφηση μικρότερων περιφερειακών νεοσύστατων αντιστασιακών ομάδων, όπως ήταν και η ΝΕΦ.²⁵

Στην περιοχή της Μεσσηνίας, ήδη από την περίοδο της Κατοχής, δύο ήταν οι κύριες αντάρτικες ομάδες, ο ΕΛΑΣ και ο Ε.Σ. (Ελληνικός Στρατός). Ο Ε.Σ. οργανώθηκε το καλοκαίρι του 1941 με σκοπό τη συσπείρωση των πατριωτικών δυνάμεων κατά των κατακτητών, ανεξαρτήτως πολιτικών ιδεολογιών. Οι πρωτεργάτες αυτής της οργάνωσης ήταν κατώτεροι αξιωματικοί, όπως οι Τάσος Αναστασόπουλος, Απόστολος Κούβελας, Σταύρος Νικολόπουλος, Διονύσιος Παπαδόγγονας με επικεφαλής τους τον συνταγματάρχη Αθανάσιο Γιαννακόπουλο. Η δράση της χρηματοδοτούνταν από τους Βρετανούς. Παρέμεινε καθαρά ένοπλος σχηματισμός, δίχως εμφανή πολιτική διάσταση, ωστόσο τα φιλοβασιλικά φρονήματα και τα αντικομμουνιστικά κηρύγματα ήταν ξεκάθαρα από τα μέλη του.²⁶ Το γεγονός αυτό, αναπόφευκτα θα οδηγούσε σε ρήξη και σε σπιράλ βίας, εκδίκησης και αντεκδίκησης μεταξύ των αντάρτικων δυνάμεων που δραστηριοποιούνταν στις περιοχές του Ταΰγετου.

Ο ΕΛΑΣ δημιούργησε αντάρτικα σώματα (9^ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ) στην περιοχή Μεσσηνίας-Τριφυλίας και ενισχύθηκε αργότερα με περισσότερα ένοπλα τμήματα και με την προσθήκη μιας μοίρας του ΕΛΑΝ.²⁷

²³ Χ. Φλάισερ, *Στέμνα και σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, (1941-1944)*, Αθήνα 1995, τ. Β΄, σ. 100, Α. Σκούρα, *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Μεσσηνία μέσα από τον Τύπο. Από την απελευθέρωση τον Σεπτέμβριο του 1944 ως το τέλος του 1949*, (Διδακτορική Διατριβή), χ.τ. 2019, σ. 175

²⁴ Γ. Σχινάς, *Η εθνική Αντίσταση στη Μεσσηνία*, Αθήνα 1984, σ. 14, Χ. Αντωνιάκης, *Η Εθνική Αντίσταση του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ στον Ταΰγετο και τον Πάρωνα 1941-1944*, σ. 17 επ.

²⁵ Α. Βελουχιώτης, *ό. π.*, σ. 40, Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 175

²⁶ Χ. Φλάισερ, *ό. π.*, σ. 97 επ., Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 179

²⁷ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 181

Οι πρώτες σοβαρές συγκρούσεις μεταξύ των δυνάμεων του ΕΛΑΣ και αντικομμουνιστικών αντάρτικων οργανώσεων, σημειώθηκαν ήδη από το καλοκαίρι του 1943, γεγονός που επιβεβαιώνεται και από τις απόρρητες ημερήσιες αναφορές του γερμανικού κατοχικού στρατού.²⁸

Η υπογραφή του Συμφώνου του Δυρραχίου στις 28 Αυγούστου του 1943 ήταν καταλυτικής σημασίας, καθώς ο Ε.Σ. δεν είχε άλλη επιλογή από το να εισέλθει κάτω από το λάβαρο του ΕΛΑΣ, εάν επιθυμούσε να είχε δράση στα βουνά της Μεσσηνίας. Το γεγονός αυτό οδήγησε στη διάλυση του Ε.Σ. και στην πανηγυρική επικράτηση του ΕΛΑΣ στην ευρύτερη περιοχή. Αυτή η εξέλιξη ωστόσο είχε σαν αποτέλεσμα τη δημιουργία των Ταγμάτων Ασφαλείας. Στην Πελοπόννησο, τα πρώτα Τάγματα οργανώθηκαν σε συνεννόηση με τους Γερμανούς, από τον Διονύσιο Παπαδόγγο, ο οποίος μάλιστα έχαιρε της εκτίμησης των κατακτητών και του ίδιου του Χίτλερ για την παροιμιώδη σκληρότητα που επέδειξε κατά των αντιστασιακών. Πολλοί άλλοι αξιωματικοί του Ε.Σ. αποτέλεσαν τον πυρήνα αυτών των τμημάτων.²⁹

Ουσιαστικά, ο ΕΛΑΣ μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα κατόρθωσε να κυριαρχήσει στη Μεσσηνία, αναλαμβάνοντας τα ηνία στην Αντίσταση, ενώ η ΕΚΚΑ και ο ΕΔΕΣ είχαν ήδη παραιτηθεί της προσπάθειας να εδραιωθούν με ένοπλες δυνάμεις σε περιοχές της Πελοποννήσου.

Ελάχιστος σημασίας ήταν κάποιες αντιστασιακές οργανώσεις που δραστηριοποιήθηκαν στην περιοχή της Μεσσηνίας, εντούτοις πρέπει να αναφερθούν για την αντίσταση που προέβαλαν, παρά τον μικρό αριθμό των μελών τους. Εμφανίστηκαν στην Καλαμάτα από τον Ιούνιο του 1942 οι εξής αντάρτικες ομάδες:

- ΕΟΒ- Εθνική Οργάνωσις Βασιλοφρόνων
- ΒΑΜ- Βασιλικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
- Εθνική ή Ιερά Φάλαγξ
- Η Μεγάλη Ελάς
- ΕΔΕΜ- Εθνικόν Δημοκρατικόν Ελευθερωτικόν Μέτωπον.³⁰

²⁸ Ν. Ζερβής, *Η Γερμανική Κατοχή στη Μεσσηνία, όπως καταγράφεται στις απόρρητες Ημερήσιες Αναφορές του Γερμανικού Στρατού Κατοχής (Σεπτέμβριος 1943-Σεπτέμβριος 1944)*, Καλαμάτα 1998, σ. 51

²⁹ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 182

³⁰ Ν. Ζερβής, *ό. π.*, σ. 38

1.3. Δεκεμβριανά

Σύμφωνα με τον Μ. Χαραλαμπίδη, στη «*Μάχη της Αθήνας*»³¹ υπήρχαν 70.000 ένοπλοι, πάνω από 5.000 νεκροί και 25.000 εκτοπισμένοι σε έναν μόλις μήνα. Τα «Δεκεμβριανά» για κάποιους μελετητές αποτέλεσαν τον προάγγελο του Εμφυλίου, αν και όπως έχει αναφερθεί, η εμφύλια σύγκρουση είχε ήδη ξεκινήσει προτού να εγκαταλείψουν το ελληνικό έδαφος τα γερμανικά στρατεύματα.

Τα γεγονότα εκτυλίχθηκαν με ταχύτατο ρυθμό. Γρήγορα έγινε αντιληπτό το κενό που υπήρχε στην πολιτική εξουσία. Κανείς όμως δεν μπορούσε να αμφισβητήσει πως μετά την αποχώρηση των Γερμανών, το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ ασκούσε τεράστια επιρροή σε μεγάλη μερίδα της ελληνικής κοινωνίας, ενώ αντίθετως οι αντίπαλες πολιτικές δυνάμεις ήταν αδύνατο να αντιπαρατεθούν στον πολιτικό στίβο αυτή την αναδυόμενη πολιτική δύναμη. Ήταν σαφές πως οι αντιστασιακές ομάδες που επικράτησαν κατά τη διάρκεια της Τριπλής Κατοχής διεκδικούσαν μία θέση στην εξουσία ίσως και την πρωτοκαθεδρία σε αυτή, δίχως να προβούν σε αντιπαλότητες με την κυβέρνηση, και κυρίως χωρίς μετωπική σύγκρουση με τους Άγγλους. Τα «Δεκεμβριανά» αποτέλεσαν μείζον ιστορικό γεγονός, καθώς οι δύο πλευρές δεν κατάφεραν να φθάσουν στον συμβιβασμό, αλλά στη σύγκρουση.³²

Η επιθυμία των κομμουνιστών για την εξουσία ήταν δεδομένη και κανείς βέβαια δεν μπορεί να αφαιρέσει το δικαίωμα αυτό από ένα κόμμα.³³ Σαφής όμως ήταν και η πρόθεση της Βρετανίας να έχει τον αποκλειστικό έλεγχο στα ελληνικά ζητήματα. Η διαμορφωθείσα κατάσταση έγινε με τη συγκατάθεση του Στάλιν, υπογράφοντας με τον Τσώρτσιλ μία κυριολεκτικά πρόχειρη και κυνική συμφωνία («Η Συμφωνία των Ποσοστών ή της Χαρτοπετσέτας»- Μόσχα, 9/10/1944), με την οποία η Μ. Βρετανία θα είχε κατά 90% τον έλεγχο της Ελλάδας.³⁴

Στις 18 Οκτωβρίου 1944, ο Γεώργιος Παπανδρέου επέστρεψε στην Αθήνα με σκοπό να σχηματίσει Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας. Στην Κυβέρνηση συμμετείχαν και έξι υπουργοί του ΕΑΜ. Προτεραιότητα αποτέλεσε η εξεύρεση λύσης στο

³¹ Ιστορικό Ντοκουμανταίρ «*Δεκεμβριανά: Η μάχη της Αθήνας*», (26.4.2017) στο πλαίσιο της εκπομπής «Ιστορικοί Περίπατοι», ΕΡΤ με τη συμμετοχή του Ιστορικού Μενέλαου Χαραλαμπίδη

³² Α. Σ. Βάλντεν, *Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος με τα μάτια των Σουηδών*, Αθήνα 2022, σ. 81

³³ Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 47

³⁴ Μ. Mazower, *ό. π.*, σ. 398, Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 388, Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 58, Θ. Χρήστου, «Ουίνστον Τσώρτσιλ. Ένας χαλκέντερος και διορατικός ηγέτης», στο: Ένθετο της εφημερίδας *Η Καθημερινή «Ουίνστον Τσώρτσιλ. Ο πατέρας της συμμαχικής νίκης»*, 14.3.2023, σ. 3-5

πρόβλημα της δημιουργίας ενός ενιαίου εθνικού στρατού. Για να πραγματοποιηθεί αυτό έπρεπε πρώτα να αποστρατευτούν οι ένοπλες αντιστασιακές ομάδες και έπειτα να οργανωθεί ο εθνικός στρατός της χώρας. Όταν την 1η Δεκεμβρίου ο Άγγλος στρατηγός Σκόμπι, ως επικεφαλής των Βρετανικών Δυνάμεων στην Ελλάδα, διέταξε την αποστράτευση των ενόπλων αντιστασιακών οργανώσεων έως τις 10 Δεκεμβρίου 1944, το ΚΚΕ αντέδρασε σθεναρά.³⁵ Αν συμφωνούσε, τότε θα έχανε ένα μεγάλο μέρος της δύναμής του αδυνατώντας να επιβάλει ένα κομμουνιστικό καθεστώς κατά τα σοβιετικά πρότυπα. Οι υπουργοί του ΕΑΜ αποχώρησαν από την Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας και όλα προμήνυαν πως οι δύο πλευρές θα οδηγούνταν σε ρήξη.

Στις 3 Δεκεμβρίου το ΕΑΜ κάλεσε τον λαό σε ένα μεγάλο συλλαλητήριο στο κέντρο της Αθήνας αφηφώντας την κυβερνητική εντολή περί απαγόρευσης. Έλαβαν μέρος πάνω από 100.000 διαδηλωτές, όμως η πορεία διαμαρτυρίας έληξε άδοξα, καθώς η Χωροφυλακή άνοιξε πυρ κατά του πλήθους με αποτέλεσμα οι νεκροί να είναι τουλάχιστον 11 και οι τραυματίες περίπου 148. Το παράδοξο ήταν ότι το ΕΑΜ δεν απάντησε με πυρά σε αυτή την επίθεση.

Ο ΕΛΑΣ, μετά τις κηδείες των νεκρών δεν κάμφθηκε, αντιθέτως οργάνωσε νέο συλλαλητήριο την επόμενη μέρα (4 Δεκεμβρίου). Οι συγκρούσεις γενικεύτηκαν και ο αριθμός των νεκρών αυξήθηκε. Ο Τσώρτσιλ ήθελε πάση θυσία να αποκατασταθεί η τάξη στην Ελλάδα και να μην τη χάσει από τη σφαίρα επιρροής της Βρετανίας. Οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ από την άλλη, επεδίωκαν τον αφοπλισμό των μελών της Χωροφυλακής. Σκληρές και αδιάκοπες οδομαχίες εκτυλίχθηκαν σε κεντρικά στενά των Αθηνών (στρατόπεδο Μακρυγιάννη, Γουδί, Εξάρχεια, Μεταξουργείο κ.α.).³⁶ Καταλυτικής σημασίας ήταν η επέμβαση των Βρετανών στη μάχη του Μακρυγιάννη, καθώς επίλεκτοι στρατιώτες κατόρθωσαν να εξουδετερώσουν ένοπλα τμήματα του ΕΛΑΣ.

Οι μάχες των Δεκεμβριανών εξελίχθηκαν σε δύο φάσεις: Από τις 4-17 Δεκεμβρίου ο ΕΛΑΣ είχε τη στρατιωτική πρωτοβουλία, ενώ από τις 18 Δεκεμβρίου έως τις 5 Ιανουαρίου το σκηνικό μεταβλήθηκε με την άφιξη των βρετανικών ενισχύσεων. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι στην πρώτη φάση οι συγκρούσεις ήταν ανάμεσα στις δυνάμεις του ΕΛΑΣ και τα ένοπλα τμήματα της Χωροφυλακής, ενώ λιγοστές βρετανικές δυνάμεις προσπαθούσαν να αποσοβήσουν την ένταση βοηθώντας

³⁵ Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 219, Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 60

³⁶ Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 220, Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 61

τη Χωροφυλακή. Ουσιαστικά, από τις 13 Δεκεμβρίου ξεκίνησε η πρώτη επίθεση ανδρών του ΕΛΑΣ κατά των βρετανικών δυνάμεων.

Σύμφωνα με τον Τσώρτσιλ, ο οποίος κατέφθασε στην Αθήνα ανήμερα των Χριστουγέννων του 1944,³⁷ η λύση θα δινόταν με πολιτικά και διπλωματικά μέσα. Ο πρωθυπουργός της Βρετανίας συγκάλεσε συσκέψεις στις οποίες συμμετείχαν και πρόσωπα από το ΕΑΜ. Κατέληξαν στην απόφαση να ορίσει ο εξόριστος Βασιλιάς Γεώργιος Β΄ ως αντιβασιλέα τον Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό, ώστε να υπάρξει κατευνασμός και σταδιακή γεφύρωση των διαφωνιών.

Οι διαφωνίες όμως στο πολιτικό επίπεδο παρέμειναν έντονες. Τα αιτήματα του ΚΚΕ ήταν πολλά και ο Σιάντος απαίτησε τα εξής: α) να δοθούν στο ΕΑΜ τα μισά Υπουργεία, β) να διαλυθούν οι δυνάμεις της Χωροφυλακής, γ) να εκδιωχθούν από κρατικές υπηρεσίες οι δωσίλογοι, δ) να προχωρήσει η κυβέρνηση σε αδιάβλητο δημοψήφισμα για τον καθορισμό του πολιτειακού ζητήματος και ε) να διεξαχθούν ελεύθερες εκλογές. Το ΚΚΕ παρέμεινε αδιάλλακτο ως προς τα αιτήματά του, αλλά οι προτάσεις του απορρίφθηκαν, διότι οι πολιτικές δυνάμεις φοβήθηκαν πως η χώρα θα οδηγούνταν σε σταδιακή κομμουνιστοποίηση.

Τελικά, έπειτα από πίεση των Βρετανών, ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄ διόρισε τον Αρχιεπίσκοπο Δαμασκηνό ως Αντιβασιλέα, ενώ ο Γ. Παπανδρέου παραιτήθηκε και τον διαδέχτηκε στις 3 Ιανουαρίου του 1945 ο Νικόλαος Πλαστήρας. Ο ΕΛΑΣ ηττημένος αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Αθήνα³⁸ και στις 11 Ιανουαρίου υπέγραψε ανακωχή με τους Βρετανούς, ενώ στις 12 Φεβρουαρίου τα «Δεκεμβριανά» έληξαν με την υπογραφή της Συμφωνίας της Βάρκιζας.³⁹ Ήταν πρόδηλο πως «η Μάχη της Αθήνας», όπως ονομάστηκε, θα χρησιμοποιούνταν ως μοχλός προπαγάνδας και από τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές.

³⁷ Σ. Ριζάς, *Απ' την Απελευθέρωση στον Εμφύλιο*, Αθήνα 2011, σ. 92, Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 222

³⁸ *INE*, τ. 8 (2003), σ. 78, σ. 199

³⁹ *INE*, τ. 8 (2003), σ. 199, Σ. Ριζάς, *ό. π.*, σ. 104 επ., Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 61

Β' Κεφάλαιο

Οι σημαντικότερες μάχες της εμφύλιας σύγκρουσης στη Μεσσηνία (1944)

*«Γι' αυτό όταν πλάκωσε ο αδελφοσκοτωμός δεν ξαφνιάστηκαν οι Καστελιανοί, δεν τρόμαξαν, δεν άλλαξαν συνήθειες, μονάχα ό,τι ως τότε κουφόβραζε μέσα τους, βουβό και αφανέρωτο, ξεσπούσε τώρα κι αυθάδιαζε λεύτερο, τινάχτηκε από τα στήθια τους αχαλίνωτη η αρχέγονη λαχτάρα του ανθρώπου να σκοτώσει. Καθένας είχε κι ένα φίλο ή αδελφό, που τον μισούσε, χρόνια, χωρίς αφορμή, κάποτε χωρίς κι ο ίδιος να το ξέρει, στέρνιαζε χρόνια το μίσος και δεν έβρισκε κανάλι να βγει και τώρα, να, ξαφνικά τους μοίραζαν τουφέκια και χειροβομβίδες, ανέμιζαν απάνω από τα κεφάλια τους τρισεύγενες σημαίες, τους ζόρκιζαν οι παπάδες, οι γαλονάδες, οι γαλετατζήδες, να σκοτώσουν το γείτονα και τον φίλο και τον αδελφό έτσι μονάχα, τους φώναζαν, η πίστη και η πατρίδα θα σωθούν. Ο φόνος, η παμπάλαιη ανάγκη του ανθρώπου, έπαιρνε ένα υψηλό μυστικό νόημα, κι άρχισε το αδελφοκνηγητό».*⁴⁰

N. Καζαντζάκης

Μελετώντας το ιστορικό πλαίσιο και τις συνθήκες που επικρατούσαν στη Μεσσηνία μετά την αποχώρηση των Γερμανών, γίνεται αντιληπτό πως η κατάσταση ήταν τεταμένη και το κενό που δημιουργήθηκε στην πολιτική εξουσία θα καλυπτόταν με βίαιο τρόπο.

Τα Τάγματα Ασφαλείας ως οπισθοφυλακή των Γερμανών, θα απολάμβαναν τα υλικά οφέλη μετά την αποχώρηση των τελευταίων και θα προσπαθούσαν να απαλλαγθούν από την παρουσία των κομμουνιστών χρησιμοποιώντας κάθε μέσο. Ειδικότερα στη Μεσσηνία είχαν ισχυρή παρουσία και δράση.

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναλυθεί η θέση της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης, η οποία χαρακτηρίζεται επαμφοτερίζουσα. Αρχικά είχε ακαθόριστη στάση επί του θέματος της συγκρότησης των Ευζωνικών Ταγμάτων, όπως ονομάζονταν. Σταδιακά όμως, επαναπροσδιόρισε τη θέση της, υιοθετώντας αρνητική στάση απέναντι στα νεοϊδρυθέντα τμήματα, έπειτα από την είσοδο εκπροσώπων των κομμουνιστικών παρατάξεων στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας (2 Σεπτεμβρίου 1944). Στις 24 Σεπτεμβρίου με τη Συμφωνία Λιβάνου-Καζέρτας, η εξόριστη

⁴⁰ N. Καζαντζάκης, *Οι αδελφοφάδες*, Αθήνα 2013, σ. 20

κυβέρνηση τήρησε εχθρική στάση χαρακτηρίζοντάς τα ως «εχθρικά τμήματα».⁴¹ Ωστόσο, λίγους μήνες αργότερα, τα «εχθρικά» αυτά τμήματα, αποτέλεσαν όπλο της κυβερνήσεως, με σκοπό να μειώσουν ή ακόμα και να διακόψουν τη δυναμική πορεία του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ. Παράλληλα, πολλοί Βρετανοί πολιτικοί ιθύνοντες συμφωνούσαν με την ύπαρξη και τη δράση της συγκεκριμένης ομάδας, καθώς θα βοηθούσε στον περιορισμό του κομμουνισμού.⁴²

Μέσα σε αυτό το κλίμα έντονης καχυποψίας και ανασφάλειας, διεξήχθησαν διαπραγματεύσεις στη μεσσηνιακή γη, μεταξύ του ΕΛΑΣ και των Ταγμάτων Ασφαλείας. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του αντάρτη του ΕΛΑΣ, Χρήστου Αντωνακάκη, η επιτροπή που επικοινωνήσε τις θέσεις του ΕΛΑΣ αποτελούνταν από Βρετανούς και από τον επικεφαλής Ελληνοαμερικανό λοχαγό Τζων Φατσέα. Το αίτημά τους ταυτιζόταν με τις αποφάσεις της ελληνικής κυβέρνησης: ζητούσαν την παράδοση των όπλων από τους Ταγματασφαλίτες και να αφεθούν οι τελευταίοι ελεύθεροι έως ότου επαναπατριστεί η ελληνική κυβέρνηση. Οι κύριοι εκπρόσωποι των Ταγμάτων Ασφαλείας ήταν ο κατοχικός νομάρχης Δημήτριος Περρωτής και ο δήμαρχος Καλαμάτας Ηλίας Καρατζάς, οι οποίοι, αφού άκουσαν τα αιτήματα των συμμάχων για παράδοση του οπλισμού στον ΕΛΑΣ, απέρριψαν κάθε πρόταση.⁴³

Από τη φάση των διαπραγματεύσεων οι δύο πλευρές γρήγορα πέρασαν στις εχθροπραξίες. Οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ προχώρησαν σε εκκαθάριση της περιοχής από τους «προδότες» διεξάγοντας μάχες μέσα στην πόλη της Καλαμάτας αλλά και στα περίχωρα.

2.1. Η μάχη της Καλαμάτας

Η Πελοπόννησος ήταν η πρώτη περιοχή, η οποία ανέκτησε την ελευθερία της μετά την αποχώρηση των γερμανικών στρατευμάτων. Στις 6 Σεπτεμβρίου του 1944, η πόλη της Καλαμάτας απαλλάχθηκε από την παρουσία των Γερμανών κατακτητών, ωστόσο δύο μέρες αργότερα η πόλη βρισκόταν σε στενό κλοιό από τους αντάρτες του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ,⁴⁴ οι οποίοι ήταν έτοιμοι να εισβάλουν μέσα στην πόλη.

⁴¹ Ν. Κουτρομπής, *Η Μεσσηνία στη δίνη του Εμφυλίου 1941-1944*, Αθήνα 2014, σ. 59

⁴² Μ. Mazower, *ό. π.*, σ. 359, Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 78 επ.

⁴³ Χ. Αντωνακάκης, *ό. π.*, σ. 173 επ.

⁴⁴ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 199, σ. 202

Υπενθυμίζεται σε αυτό το σημείο, πως είχαν ήδη δημιουργηθεί και στην Καλαμάτα «Τάγματα Ασφαλείας», ήδη από τις 18 Φεβρουαρίου 1944, με επικεφαλής τον νομάρχη Δ. Περρωτή,⁴⁵ τα οποία ενεργούσαν όπως ακριβώς και οι κατακτητές ακόμα κι όταν οι τελευταίοι αποχώρησαν από το ελληνικό έδαφος. Είχαν έως τότε πετύχει το σχέδιο αλληλοεξόντωσης των αντιστασιακών ομάδων με σκοπό την εξοικονόμηση γερμανικού αίματος. Τα Τάγματα Ασφαλείας ακολούθησαν τη σκληρή τακτική των κατακτητών συλλαμβάνοντας και εκτελώντας Έλληνες πατριώτες, ενώ πολλά από τα μέλη τους παραδέχονταν ανοιχτά και απροκάλυπτα τη συνεργασία με τον γερμανικό στρατό. Αυτή η συμπεριφορά δημιούργησε αισθήματα μίσους με αποτέλεσμα ο καλαματιανός λαός, ακόμα και τα γυναικόπαιδα, να συνδράμουν με κάθε μέσο τον αγώνα των δυνάμεων του ΕΛΑΣ κατά των Ταγματασφαλιτών.⁴⁶

Ξημερώματα της 9ης Σεπτεμβρίου 1944 ο ΕΛΑΣ επιτέθηκε κατά της πόλης με βαρύ οπλισμό καταλαμβάνοντάς την με ευκολία. Οι Ταγματασφαλίτες ήταν οχυρωμένοι σε κεντρικά σημεία της Καλαμάτας όπως: το Στρατόπεδο Παπαφλέσσα, το Κάστρο, το Α΄ Αστυνομικό Τμήμα, το καφενείο Πάνθεον, το Ρεξ, το Δικαστικό Μέγαρο, το Β΄ Αστυνομικό Τμήμα στη συμβολή Κλαδά και Αθηνών και το εργοστάσιο Σταματελάκη.⁴⁷ Ωστόσο, στις εχθροπραξίες δεν λείπουν ποτέ οι ωμότητες και φυσικά υπήρξαν θύματα και από τις δύο πλευρές. Στις τοπικές εφημερίδες, τις φίλα προσκείμενες στον ΕΛΑΣ, γινόταν αναφορά στη συντριπτική ήττα της «*Ταγματαλήτικης πανούκλας της Καλαμάτας*».⁴⁸ Ο ΕΛΑΣ επεδίωξε και κατόρθωσε να εκκαθαρίσει την περιοχή της Καλαμάτας από τους δωσιλόγους, τιμωρώντας τους παραδειγματικά. Τα οχυρά των αντικομμουνιστών εθνικοφρόνων έπεφταν με τη σειρά, ενώ οι ταμπουρωμένοι δωσίλογοι μέσα στο Κάστρο της Καλαμάτας παραδόθηκαν υψώνοντας λευκή σημαία. Οι αντάρτες του ΕΛΑΣ εκτελούσαν εν ψυχρώ όποιον συναντούσαν, αιχμαλώτισαν εκατοντάδες, ενώ αρκετοί διέφυγαν μέσα στο σκοτάδι προς τον Μελιγαλά μέσω του Ασπροχώματος χωρίς να γίνουν αντιληπτοί από τους αντάρτες του ΕΛΑΣ.

⁴⁵ Π. Ζάρας, *Η Ελλάδα στο θερμό επίκεντρο του Ψυχρού Πολέμου. Κομμουνιστικά πεπραγμένα. Οι μάχες τις Πελοποννήσου (1943-1949)*, Αθήνα 2019, σ. 225

⁴⁶ Χ. Αντωνακάκης, *ό. π.*, σ. 175

⁴⁷ Π. Μούτουλας, *Πελοπόννησος (1940-45). Η περιπέτεια της επιβίωσης του διχασμού και της απελευθέρωσης*, Αθήνα 2004, σ. 572 επ.

⁴⁸ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 202-203

Σημαντικές αλλά λίγες ήταν οι απώλειες των επιτιθέμενων ανταρτών, καθώς οι νεκροί έφτασαν τους 12, ανάμεσα τους και ο συνταγματάρχης Γιάννης Σέρβος,⁴⁹ διοικητής του 9ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ στη Μεσσηνία.

2.2. Η μάχη του Μελιγαλά και η συμβολή του Κ. Μπασακίδη

Μετά τη λήξη της μάχης στην Καλαμάτα, οι διασωθέντες δωσίλογοι διέφυγαν προς τον Μελιγαλά. Η επιλογή δεν ήταν τυχαία, καθώς η συγκεκριμένη κωμόπολη διατηρούσε αξιόλογη δύναμη Χωροφυλακής και αποτελούσε θέση κλειδί για να αποτραπεί η εξάπλωση των δυνάμεων του ΕΛΑΣ στη μεσσηνιακή ύπαιθρο. Ως το 1944, η δύναμη των Ταγμάτων Ασφαλείας στον Μελιγαλά είχε ξεπεράσει τους 1.000 άνδρες, ενώ τη θέση του διοικητή είχε αναλάβει ο Ταγματάρχης Δ. Παπαδόπουλος. Οι δυνάμεις αυτές ενισχύθηκαν και από άνδρες που κατέφθαναν από τα γύρω χωριά για να συνδράμουν τον αγώνα κατά των κομμουνιστών, ενώ αρκετοί άμαχοι συνέρρεαν στην κωμόπολη για να σωθούν από τη φημολογούμενη βαρβαρότητα των ανδρών του ΕΛΑΣ.⁵⁰

Η μάχη ξεκίνησε στις 13 Σεπτεμβρίου 1944 και διήρκησε τρεις μέρες. Οι Ταγματασφαλίτες είχαν οχυρωθεί σε καίρια σημεία του Μελιγαλά με βαρύ οπλισμό, τον οποίο είχαν αφήσει Ιταλοί και Γερμανοί υποθάλλοντας με αυτό τον τρόπο την εμφύλια διαμάχη. Το σημαντικότερο οχυρό ήταν το καμπαναριό του Προφήτη Ηλία, το οποίο δέσποζε πάνω σε έναν απόρθητο λόφο.⁵¹

Οι μάχες ήταν σκληρές κατά τη διάρκεια των τριών ημερών αλλά και τη νύχτα, καθώς τα πολυβόλα δεν έπαυαν τις ριπές. Την πρώτη ημέρα οι αντάρτες κέρδισαν μόνο λίγα μέτρα, τα οποία όμως είχαν μεγάλο φόρο αίματος, καθώς μετρούσαν απώλειες. Με την ίδια ένταση συνεχίστηκε η μάχη εκατέρωθεν και τη δεύτερη μέρα.

Η συμβολή του Κ. Μπασακίδη, διοικητή στον 5ο λόχο του 2ου τάγματος του 9ου Συντάγματος του ΕΛΑΣ, στην έκβαση της μάχης ήταν καθοριστικής σημασίας, καθώς με αυταπάρνηση και γενναιότητα πρότεινε ένα τολμηρό σχέδιο: έπειτα από σύσκεψη που πραγματοποίησαν οι ανώτεροι αξιωματικοί, αποφασίστηκε να δημιουργηθούν δύο εθελοντικές ομάδες με επικεφαλής τον ίδιο τον Μπασακίδη. Το

⁴⁹ Γ. Σχινάς, *ό. π.*, σ. 189-190, Χ. Αντωνακάκης, *ό. π.*, σ. 176 επ.

⁵⁰ Γ. Σχινάς, *ό. π.*, σ. 195 επ., Π. Ζάρας, *ό. π.*, σ. 227-228

⁵¹ Γ. Σχινάς, *ό. π.*, σ. 198, Χ. Αντωνακάκης, *ό. π.*, σ. 184, Π. Ζάρας, *ό. π.*, σ. 231 επ.

σχέδιο ήταν να ανέβουν στον λόφο του προφήτη Ηλία, αφού πρώτα μία άλλη ομάδα αποτελούμενη από σαμποτέρ άνοιγε τον δρόμο προς τον λόφο.⁵² Διανύοντας την τρίτη ημέρα της μάχης, ο Μπασακίδης και οι αντάρτικες ομάδες έδωσαν σκληρές μάχες, ενώ παντού κροτάλιζαν δίχως ανάπαυλα τα πολυβόλα, οι χειροβομβίδες και τα αντιαρματικά.

Ο Μελιγαλάς έπεσε στα χέρια του ΕΛΑΣ, όταν οι Ταγματασφαλίτες ύψωσαν λευκή σημαία. Οι αιχμάλωτοι οδηγήθηκαν στην κλειστή αγορά, το λεγόμενο Μπεζεστένι του Μελιγαλά,⁵³ όπου αφέθηκαν στους συγγενείς θυμάτων των Ταγματασφαλιτών, οι οποίοι διψούσαν για εκδίκηση.

Στην «Πηγάδα του Μελιγαλά» γράφτηκε ο τραγικός επίλογος της μάχης. Ερευνώντας τα γεγονότα, διαπιστώνει κανείς πως υπάρχουν διαφορετικές αφηγήσεις για την κατάληξη της μάχης και θα ήταν δόκιμο να παρατεθεί και η άποψη του κομμουνιστικού και του αντικομμουνιστικού στρατοπέδου. Η μια εκδοχή υποστηρίζει πως έπειτα από εντολή του Άρη Βελουχιώτη, οι δήμιοι εκτελούσαν τους συνεργάτες των Γερμανών αλλά και αμάχους⁵⁴ και έπειτα τους πετούσαν μέσα στο πηγάδι που είχε βάθος 16 μέτρων. Εκεί βρήκαν φρικτό θάνατο εκατοντάδες άνθρωποι, καθώς πολλά κορμιά βρέθηκαν κατακρεουργημένα, ενώ πολλοί ρίχνονταν στο πηγάδι ημιθανείς αφήνοντας εκεί μέσα την τελευταία τους πνοή. Ακόμα και οι μετριοπαθείς κομμουνιστές αναγνώρισαν και παραδέχτηκαν μεταγενέστερα πως οι στρατιώτες του ΕΛΑΣ προέβησαν σε ωμότητες τον Σεπτέμβριο του 1944. Ωστόσο, κάποιοι αντάρτες που έζησαν τα γεγονότα, υποστήριξαν πως η Πηγάδα αποτέλεσε ένα μύθευμα για να εξιλεωθούν οι Ταγματασφαλίτες και να ηρωοποιηθούν ως θύματα των ανταρτών,⁵⁵ καθώς η Πηγάδα χρησίμευσε ως πρόχειρος τάφος για τα θύματα των αντιμαχόμενων πλευρών, λόγω της δυσοσμίας και του κινδύνου της εξάπλωσης ασθενειών.⁵⁶ Από την εξέταση των πηγών και σύμφωνα με την προσωπική μου γνώμη, φρονώ ότι το αφήγημα των ανταρτών κομμουνιστών δεν αποτυπώνει την πραγματική εικόνα των γεγονότων, αλλά περισσότερο αποτελεί μια δικαιολογία για την αποτρόπαιη σφαγή. Αυτό ενισχύεται και από το γεγονός ότι οι αντάρτες του ΕΛΑΣ, ως μέλη του εκτελεστικού

⁵² Γ. Σχινάς, *ό. π.*, σ. 205, Χ. Αντωνακάκης, *ό. π.*, σ. 190 επ.

⁵³ Χ. Αντωνακάκης, *ό. π.*, σ. 189, Π. Ζάρας, *ό. π.*, σ. 230 επ.

⁵⁴ Ν. Κουτρομπής, *ό. π.*, σ. 134, Ι. Μπουγάς, «Η σφαγή στον Μελιγαλά και η παραποίηση της Ιστορίας», στην ιστοσελίδα: *Δημοκρατία*, 19.3.2017, διαθέσιμο στο: <https://www.dimokratia.gr/ellada/331687/i-sfagi-ston-meligala-kai-i-parapoiisi-tis-istorias/>, ημερομηνία προσπέλασης 5.7.2023

⁵⁵ Χ. Αντωνακάκης, *ό. π.*, σ. 181, Π. Ζάρας, *ό. π.*, σ. 231

⁵⁶ Χ. Αντωνακάκης, *ό. π.*, σ. 181

αποσπάσματος, πήραν εντολή και κατέφθασαν από τις γύρω περιοχές για να πραγματοποιήσουν τις εκτελέσεις, έτσι ώστε να μην αναγνωρισθούν μετέπειτα.⁵⁷

Ο απολογισμός ήταν τραγικός. Ο ΕΛΑΣ υποστήριξε ότι οι νεκροί Ταγματσαφάιτες ήταν 400,⁵⁸ ενώ έκθεση του Ερυθρού Σταυρού αναφέρει πως οι νεκροί ανέρχονταν τους 1.000.⁵⁹

Πολλοί αξιωματικοί που ανήκαν στις δωσιλογικές δυνάμεις εκτελέστηκαν ή βασανίστηκαν από το μαινόμενο πλήθος της Καλαμάτας. Σύμφωνα με μαρτυρίες, ο νομάρχης Περρωτής αφού ξεγυμνώθηκε, μαστιγώθηκε ανηλεώς και αργότερα εκτελέστηκε. Νωρίτερα είχε εκτελεστεί δια απαγχονισμού ο διοικητής της Χωροφυλακής Ταγματάρχη Ιωάννης Φραγκουδάκης,⁶⁰ τον οποίο κρέμασαν στους φανοστάτες της πλατείας της Καλαμάτας μαζί με άλλους συνεργάτες των Γερμανών.

2.3. Ο Βελουχιώτης στη μάχη των Γαργαλιάνων

Η μάχη στον Μελιγαλά δεν κατεύνασε τα πάθη, γι' αυτό και ακολούθησε ακόμα μία στην περιοχή των Γαργαλιάνων μεταξύ των αντιμαχόμενων πλευρών. Οι Ταγματσαφάιτες ήταν περίπου 800 με σύγχρονο οπλισμό, ενώ ο ΕΛΑΣ αριθμούσε περί τους 1.500 άνδρες (8ο, 9ο και 11ο Σύνταγμα του ΕΛΑΣ).⁶¹

Πριν την έναρξη της μάχης, διεξήχθησαν διαπραγματεύσεις, οι οποίες έμειναν ατελέσφορες. Συγκεκριμένα, αντιπροσωπεία του ΕΛΑΣ, η οποία περιελάμβανε και τον Βρετανό λοχαγό Ντόναλντ Κίμπσον, ήρθε σε επαφή με τον διοικητή των Ταγματσαφάιτων Ταγματάρχη Π. Στούπα, έχοντας ως αίτημα την παράδοση του οπλισμού και του στρατιωτικού δυναμικού στις δυνάμεις του ΕΛΑΣ. Οι Ταγματσαφάιτες ωστόσο, δεν αποδέχτηκαν την πρόταση και τους όρους του ΕΛΑΣ,⁶² απαντώντας «*πως εδώ θα γίνει Αλκαζάρ*».

Ο επικεφαλής των δυνάμεων του ΕΛΑΣ, Άρης Βελουχιώτης ζήτησε από τους άνδρες του «*πας συλλαμβανόμενος Ταγματσαφάιτης θα τυφεκίζεται επί τόπου*».⁶³ Στην

⁵⁷ Ν. Κουτρομπής, *ό. π.*, σ. 134

⁵⁸ Χ. Αντωνοκάκης, *ό. π.*, σ. 189

⁵⁹ Χ. Φ. Μάγερ, *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα: Τα αιματηρά ίχνη της 117ης μεραρχίας καταδρομών στη Σερβία και την Ελλάδα*, Αθήνα 2004, σ. 604

⁶⁰ Π. Ζάρας, *ό. π.*, σ. 232-233

⁶¹ Γ. Σχινάς, *ό. π.*, σ. 215, Π. Ζάρας, *ό. π.*, σ. 232

⁶² Χ. Αντωνοκάκης, *ό. π.*, σ. 191 επ., Π. Ζάρας, *ό. π.*, σ. 223

⁶³ Π. Ζάρας, *ό. π.*, σ. 232

επιχείρηση αυτή τον συνόδευαν ο ταξίαρχος Αθ. Βασταρδής, ο καπετάνιος (πρώην δάσκαλος) Γ. Μιχαλόπουλος («Ωρίων»), ο επιτελάρχης της 9ης ταξιαρχίας Στ. Νικολόπουλος και ο λοχαγός Κ. Κανελλόπουλος. Η επίθεση άρχισε τις πρώτες πρωινές ώρες της 21ης Σεπτεμβρίου με ακατάπαυστα και διασταυρούμενα πυρά όλμων και πολυβόλων. Για αρκετές ώρες οι άνδρες των Ταγμάτων Ασφαλείας αντιστάθηκαν σθεναρά, ωστόσο, όταν αντιλήφθηκαν ότι μειώθηκαν τα πυρομαχικά και χάθηκαν οι εφεδρικές δυνάμεις, αποφάσισαν να διαφύγουν προς την Πύλο, εκεί όπου ο Ταγματάρχης Παναγιώτης Στούπας προέβη σε αυτοχειρία με μια σφαίρα στον κρόταφο.

Το κύμα βίας συνεχίστηκε εντός του αστικού ιστού, καθώς οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ επιδόθηκαν σε λεηλασίες και αδιάκριτες σφαγές παραδίδοντας την πόλη στις φλόγες.

Οι νεκροί Ταγματασφαλίτες υπολογίζονται στους 700, ενώ οι αντάρτες σε μόλις 45.⁶⁴ Περισσότερα από 200 σπίτια πυρπολήθηκαν ή καταστράφηκαν ολοσχερώς. Η μάχη των Γαργαλιάνων σήμανε και επισήμως τη λήξη των συγκρούσεων στην περιοχή της Μεσσηνίας.

2.4. Η επικράτηση του ΕΑΜ

Μετά τη μάχη της Καλαμάτας, του Μελιγαλά και των Γαργαλιάνων το ΕΑΜ επικράτησε ολοκληρωτικά στη Μεσσηνία. Κατά την «Εαμοκρατία», παρά το γεγονός ότι είχε χυθεί πολύ αίμα, ο μεσσηνιακός Τύπος δημοσίευε άρθρα, τα οποία έκαναν λόγο για σταδιακή ανάκαμψη της Μεσσηνίας.⁶⁵ Αυτό βέβαια δεν προέκυπτε από πουθενά, διότι το επισιτιστικό πρόβλημα και η κοινωνική αστάθεια ήταν καταφανή προβλήματα.

Το ΕΑΜ θεωρώντας πως έχει διασφαλίσει τις συνθήκες για ασφάλεια, τάξη και ευημερία, έκανε προσπάθειες για να βοηθήσει τον μεσσηνιακό λαό και παράλληλα να εδραιωθεί καθολικά στην περιοχή. Ταχύτατα οργανώθηκε η «Λαϊκή Επιτροπή» για να αντιμετωπισθούν τα πιο φλέγοντα ζητήματα στον Νομό, ωστόσο μία απ' τις πρώτες ενέργειες της Επιτροπής ήταν η μετονομασία της κεντρικής οδού από Αριστομένους σε οδό ΕΛΑΣ, όπως καταγράφηκε στην εφημερίδα «Ελεύθερη Μεσσηνία»

⁶⁴ Γ. Σχινάς, ό. π., σ. 217, Χ. Αντωνοκάκης, ό. π., σ. 192, Π. Ζάρας, ό. π., σ.233

⁶⁵ Α. Σκούρα, ό. π., σ. 211

(12/9/1944). Δυσκολίες αντιμετώπισαν στην περίθαλψη των τραυματιών, καθώς και των ορφανών, ενώ υψηλό ήταν και το ποσοστό των ανέργων. Πραγματοποιήθηκαν έρανοι από την ΕΤΑ (Επιμελητεία του Αντάρτη) και ασκήθηκε εντονότατη πίεση στους εύπορους υπό την απειλή επιβολής αυστηρών ποινών για να συνδράμουν οικονομικά τις πιο φτωχές οικογένειες. Οι αριστερόφρονες έλαβαν γενικότερα μέτρα για την οικονομία, χωρίς όμως ιδιαίτερα αποτελέσματα.

Τέλος Σεπτεμβρίου του 1944, κατέφθασε στην πρωτεύουσα της Μεσσηνίας και ο Παν. Κανελλόπουλος.⁶⁶ Οι επικεφαλής του ΕΛΑΣ υποδέχθηκαν τον εκπρόσωπο της Κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας, ο οποίος μάλιστα συνοδευόταν και από Άγγλους συμμάχους. Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης του Υπουργού Π. Κανελλόπουλου στην Καλαμάτα, του επιδόθηκε επιστολή εκ μέρους του Άρη Βελουχιώτη. Στην επιστολή αυτή ο Βελουχιώτης δίνει τα εύσημα και στην κυβέρνηση για την αρωγή στις εκκαθαρίσεις που έλαβαν χώρα στον Νομό, εκφράζοντας παράλληλα και τη χαρά του που έκανε το καθήκον του έχοντας πάντα στην καρδιά του τη λαϊκή ετυμηγορία.⁶⁷

⁶⁶ Γ. Σχινάς, *ό. π.*, σ. 219

⁶⁷ Χ. Αντωνακάκης, *ό. π.*, σ. 198-199

Γ' Κεφάλαιο

Τα κρίσιμα γεγονότα και ο κύκλος της βίας (1945-1947)

Το κεφάλαιο αυτό είναι πυκνό τόσο σε πολιτικά όσο και σε στρατιωτικά γεγονότα. Η κάθε ενότητα περιέχει ιστορικά στοιχεία, τα οποία οδήγησαν στην όξυνση της κατάστασης και την έναρξη της πρώτης φάσης του Εμφυλίου. Και οι δύο πλευρές συνέβαλαν στην εξέλιξη αυτή ξεκινώντας από την αμοιβαία αθέτηση της Συμφωνίας της Βάρκιζας. Επιπροσθέτως, διαφαίνεται πως η στρατηγική της κυβέρνησης αλλά και των αντικομμουνιστικών δυνάμεων γενικότερα ήταν η επιβολή «Λευκής Τρομοκρατίας», με μοναδικό σκοπό την εξόντωση των αριστερών, ενώ οι τελευταίοι από την πλευρά τους κατέφυγαν σε παρόμοιες τακτικές με τη δημιουργία του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδος και την αποχή από τις εκλογές του 1946. Αναπόφευκτα, η χώρα οδηγήθηκε στον Εμφύλιο Πόλεμο με σκληρές μάχες και αναμφισβήτητα οι αντίπαλες πολιτικές δυνάμεις επιθυμούσαν να κατακτήσουν ακόμα και με βίαιο, αθέμιτο και αντιδημοκρατικό τρόπο την εξουσία.

3.1. Η Συμφωνία της Βάρκιζας

Τα γεγονότα που προηγήθηκαν της Συμφωνίας της Βάρκιζας έχουν αναλυθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο και αφορούν στα «Δεκεμβριανά» του 1944. Οι κοινωνικές, πολιτικές και στρατιωτικές κινητοποιήσεις οδήγησαν στη «Μάχη της Αθήνας», η οποία έληξε με ήττα των κομμουνιστών. Στις 10 Ιανουαρίου 1945, συμφωνήθηκε ανακωχή και λήξη των εχθροπραξιών μεταξύ των Βρετανών και του ΕΛΑΣ, ενώ στις 12 Φεβρουαρίου υπογράφηκε η Συμφωνία της Βάρκιζας.⁶⁸

Αντιπρόσωποι του ΕΑΜ (Γιώργος Σιάντος, Μήτσος Παρτσαλίδης, Ηλίας Τσιριμώκος) και μέλη της Κυβέρνησης Πλαστήρα (με εκπροσώπους τον Ιωάννη Σοφιανόπουλο, Περικλή Ράλλη και Ιωάννη Μακρόπουλο),⁶⁹ υπέγραψαν τη Συμφωνία, η οποία περιελάμβανε εννέα άρθρα και θα τη χαρακτήριζε κανείς μια συμφωνία αμοιβαίων υποχωρήσεων, παρόλο που οι «δεξιές» εφημερίδες τη χαρακτήριζαν

⁶⁸Σ. Ριζάς, *ό. π.*, σ. 104 επ., Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 256 επ., Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 61

⁶⁹ Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*, Αθήνα 2000, τ. 1, σ. 79, στο εξής βλ. Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου 1946-1949*, τ. 1, *INE*, τ. 8 (2003), σ. 158

ευνοϊκή για τους κομμουνιστές και το αντίστροφο. Τα άρθρα προέβλεπαν τα εξής: Τη δημιουργία μιας δημοκρατικής πολιτείας, την άρση του στρατιωτικού νόμου, την αμνηστία των πολιτικών εγκληματικών πράξεων που ακολούθησαν μετά τις 3 Δεκεμβρίου 1944 (εξαιρώντας όμως τα κοινά αδικήματα), την απελευθέρωση των αιχμαλώτων από τον ΕΛΑΣ, τη συγκρότηση νέου, ενιαίου εθνικού στρατού, την αποστράτευση και τον αφοπλισμό του ΕΛΑΣ, την εκκαθάριση των δημοσίων δομών από τους δωσιλόγους, την αντίστοιχη εκκαθάριση των Σωμάτων Ασφαλείας και τέλος τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος και ελεύθερων εκλογών με σκοπό τον καθορισμό του πολιτειακού ζητήματος υπό την επίβλεψη ξένων χωρών.

Όλα προμήνυαν πως η χώρα θα περνούσε σε φάση ομαλοποίησης· δυστυχώς όμως ενυπήρχαν ακόμα τα σπέρματα της επόμενης σύγκρουσης, καθώς η Συμφωνία αθετήθηκε αμφίπλευρα. Το γεγονός αυτό οδηγεί στο να χαρακτηριστεί μια αποτυχημένη συμφωνία. Για ποιο λόγο όμως συνέβη αυτό και οδηγήθηκε η χώρα σε νέο κύκλο βίας;

Η απάντηση είναι διττή, καθώς η Συμφωνία πρέπει να εξετασθεί ανάλογα με τους φορείς των ιδεολογικών τάσεων. Η φιλοκομμουνιστική άποψη που διαμορφώθηκε στη μεταπολίτευση υποστηρίζει πως το ΕΑΜ ήταν συμφιλιωμένο με τον κοινοβουλευτισμό και ότι οι αντίπαλοί του ώθησαν το Κομμουνιστικό Κόμμα στο αδιέξοδο της ένοπλης σύγκρουσης. Παράλληλα, εμμένουν στην άποψη πως η παραβίαση των όρων της Συμφωνίας ήταν μονόπλευρη και στηρίχθηκε στη «Λευκή Τρομοκρατία» που εφαρμόστηκε κατά των αριστερών ήδη από τον Γενάρη του 1945, πριν υπογραφεί η Συμφωνία. Η αριστερών πεποιθήσεων εφημερίδα «Λεύτερος Μορηάς», καταγράφει σε άρθρα της τη νόμιμη στάση των ανδρών του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, οι οποίοι τήρησαν πιστά τη Συμφωνία, ενώ φιλοξενεί δίσηλα στο ίδιο φύλλο, κάνοντας λόγο για συλλήψεις και βίαια περιστατικά κατά των αριστερών σε διάφορα σημεία της Πελοποννήσου, όχι μόνο από κυβερνητικούς αλλά και από βασιλόφρονες.⁷⁰

Η αντικομμουνιστική θεωρία έχει ισχυρισθεί πως με αφορμή τη Συμφωνία της Βάρκιζας, το ΚΚΕ εξασφάλισε την ευκαιρία να ανασυνταχθεί και να οργανωθεί ο ΕΑΜ/ΕΛΑΣ, έτσι ώστε να προχωρήσει σε επόμενη ένοπλη σύγκρουση με σκοπό την κατάληψη της εξουσίας. Ως προς τη μη τήρηση των όρων, το ΚΚΕ κράτησε αμοιβαία στάση, καθώς αθέτησε από την πλευρά του τον όρο για τον αφοπλισμό του ΕΛΑΣ. Οι

⁷⁰ *Λεύτερος Μορηάς*, αρ. φ. 43, 22.2.1945, σ. 4

κομμουνιστές αντάρτες έκρυψαν το μεγαλύτερο και καλύτερο μέρος του οπλισμού τους. Αυτή η ενέργεια δεν μαρτυρά απαραίτητα πως η πρόθεση του ΕΑΜ ήταν να ξεκινήσει έναν νέο αντάρτικο αγώνα, αλλά το γεγονός ότι ήταν διάχυτο το κλίμα καχυποψίας που επικρατούσε για τις κινήσεις της αντίπαλης πλευράς. Επίσης, το ΕΑΜ συγκρότησε στο Μπούλκες της Γιουγκοσλαβίας⁷¹ ένα καλά οργανωμένο στρατόπεδο εκπαίδευσης για 5.000 περίπου στελέχη του ΕΛΑΣ, τα οποία κινδύνευαν να διωχθούν για αξιόποινες ενέργειες κατά τη διάρκεια της Κατοχής και τα οποία αποτέλεσαν τον πυρήνα της οργάνωσης μιας επόμενης σύγκρουσης, μιας σύγκρουσης που και οι «νικητές» και οι «κινηματίες» θα έπρεπε να είχαν προβλέψει πριν αλλά και μετά την υπογραφή της αποτυχημένης Συμφωνίας.

Στη Μεσσηνία, η Συμφωνία εφαρμόστηκε τρόπον τινά με την άφιξη της βρετανικής δύναμης στην Καλαμάτα, στις 2 Μαρτίου 1945, όπου κατέφθασαν ως εγγυητές της τάξης και της ασφάλειας του τόπου.⁷² Οι δεξιές εφημερίδες έβριθαν πανηγυρικών δημοσιευμάτων: «Ο λαός της Καλαμάτας χαιρετίζει τους Βρετανούς συμμάχους και τα θαλασσοπούλια μας».⁷³ Στη συγκεκριμένη δύναμη των Βρετανών αναγκάστηκαν οι άνδρες του ΕΛΑΣ να παραδώσουν τα όπλα που είχαν στην κατοχή τους σε κλίμα έντονης συγκίνησης. Παρά ταύτα, η υποδοχή των βρετανικών στρατευμάτων στην πόλη, έγινε με την παρουσία των βασικών στελεχών του ΕΑΜ, τα οποία είχαν στήσει και αψίδα υποδοχής, εικόνα που απαθανάτισε ο φωτογραφικός φακός του Χρήστου Αλειφέρη.⁷⁴ Στον αντίποδα των δεξιών εφημερίδων, η «Ελεύθερη Μεσσηνία» έκανε λόγο για επιβλητικά συλλαλητήρια, τα οποία οργανώθηκαν στην πόλη με σκοπό οι Μεσσήνιοι να διατρανώσουν τη θέλησή τους κατά των ξένων επεμβάσεων αλλά και του Πλαστήρα.⁷⁵ Αμέσως μετά τη συνομολόγηση της Συμφωνίας κατέφθασαν τα πρώτα Τάγματα Εθνοφυλακής στην επαρχία της Μεσσηνίας. Ωστόσο, το διχαστικό κλίμα που επικρατούσε στην περιοχή ήταν παρεμφερές με αυτό που είχε εξαπλωθεί στην υπόλοιπη επικράτεια, γεγονός το οποίο έκανε καταφανές ότι ο ακήρυκτος πόλεμος ήταν προ των πυλών και ότι η Συμφωνία της Βάρκιζας ήταν πλέον «νεκρό γράμμα».⁷⁶

⁷¹ Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 258, Π. Ζάρας, *ό. π.*, σ. 102

⁷² Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 227-228, Α. Μηλίτση-Νίκα-Σ. Βερράρου, *Η Καλαμάτα μέσα από το φακό του Χρήστου Αλειφέρη 1937-1974*, Καλαμάτα 2013, σ. 103

⁷³ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 228

⁷⁴ Α. Μηλίτση-Νίκα-Σ. Βερράρου, *ό. π.*, σ. 102

⁷⁵ *Ελεύθερη Μεσσηνία*, αρ. φ. 117, 16.1.1945, σ. 1

⁷⁶ Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 269

3.2. Η περίοδος της «Λευκής Τρομοκρατίας»

Τα Δεκεμβριανά αποτέλεσαν το προλούδιο της «Λευκής Τρομοκρατίας», ενώ το κλίμα βίας και αντεκδίκησης κατά των κομμουνιστών εκδηλώθηκε λίγο πριν τη Συμφωνία της Βάρκιζας. Συγκεκριμένα, από τον Γενάρη του 1945 τα περιστατικά βίας πολλαπλασιάστηκαν με αποτέλεσμα η κατάσταση να εκτροχιαστεί ακόμα μία φορά.

Ο όρος «Λευκή Τρομοκρατία» αναφέρεται στο άγριο πογκρόμ κατά των φιλικά προσκείμενων στο ΕΑΜ/ΕΛΑΣ/ΚΚΕ Ελλήνων.⁷⁷ Κύρια ομάδα κρούσης ήταν δεξιοί ένοπλοι παρακρατικοί. Το φαινόμενο αυτό μπορεί να ερμηνευθεί ως πράξη αντεκδίκησης κατά των κομμουνιστών για τις βαρβαρότητες που διέπραξαν κατά τη διάρκεια της Κατοχής, ωστόσο σε πολλές περιπτώσεις ήταν και μέθοδος παραγκωνισμού και εξόντωσης της Αριστεράς από τους αντιπάλους του κομμουνισμού, έχοντας το βλέμμα στραμμένο στις επικείμενες εκλογές του 1946.⁷⁸

Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε ο τρόπος με τον οποίο διανεμόταν η βοήθεια από την UNRRA (Οργανισμός Περιθάλψεως και Αποκαταστάσεως των Ηνωμένων Εθνών). Το κράτος και η τοπική αυτοδιοίκηση διένειμε μεροληπτικά και συνήθως με πολιτικά κριτήρια τους πόρους, προς όφελος όσων επρόσκειντο στη δεξιά παράταξη.

Επιπροσθέτως, αξίζει να μελετήσει κανείς και να ερευνήσει εις βάθος την εμπλοκή της Αγγλίας στη νέα κατάσταση που είχε διαμορφωθεί μετά την συνομολόγηση της Συμφωνίας της Βάρκιζας, παρά ταύτα στο σημείο αυτό θα γίνει σύντομη αναφορά σε αυτή την παραδοχή. Έχει γραφθεί πως η «Λευκή Τρομοκρατία» ήταν ένα καλά οργανωμένο σχέδιο των Βρετανών, οι οποίοι ήθελαν να εφαρμόσουν ένα πρόγραμμα συμμόρφωσης των ανυπότακτων και άτακτων Ελλήνων κατά τα πρότυπα της αποικιοκρατίας που εφάρμοζαν σε άλλες περιοχές. Η εκδοχή αυτή ωστόσο δεν προκύπτει μέχρι σήμερα από τεκμηριωμένα έγγραφα και αρχεία, τα οποία μελέτησαν ιστορικοί ερευνητές που ενδιαφέρονταν για το θέμα.⁷⁹

Η απάντηση των στελεχών του ΕΑΜ/ΕΛΑΣ στη διαμορφωθείσα κατάσταση ήταν το νέο αντάρτικο. Σύμφωνα με τον πολιτικό επιστήμονα και καθηγητή Ν. Μαραντζίδη, το αντάρτικο δεν ήταν συνέπεια της «Λευκής Τρομοκρατίας», αλλά ένα

⁷⁷ Οργάνωση Περιοχής Πελοποννήσου του ΚΚΕ, *Η ταξική σύγκρουση τις μέρες της Απελευθέρωσης στην Πελοπόννησο*, Καλαμάτα 2019, σ. 130, Σ. Ν. Καλύβας-Β. Καλογρηάς, *Εθνικές Κρίσεις, Εμφύλιος Πόλεμος*, Αθήνα 2019, σ. 55, Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 62

⁷⁸ Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 261 επ.

⁷⁹ Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 262

είδος στρατηγικής που εμπνεύστηκε ο Ν. Ζαχαριάδης, ο οποίος με την επάνοδό του το 1945, δημιούργησε ανακατατάξεις στο ΚΚΕ και έφερε έναν αέρα ελπίδας. Ο Ζαχαριάδης θεωρητικά ακολούθησε ειρηνική στάση, ενώ παράλληλα καταδίκασε τον Άρη Βελουχιώτη. Ωστόσο, γρήγορα διαφάνηκε πως θα υπήρχε κλιμάκωση της έντασης. Τα μέλη του ΚΚΕ στράφηκαν προς τη «μαζική λαϊκή αυτοάμυνα»⁸⁰ για να καταπολεμήσουν τον μοναρχοφασισμό. Σύμφωνα με τον καθηγητή Ιστορίας Σπ. Σφέτα, ο όρος «αυτοάμυνα» είχε αμφίσημη έννοια. Για τους μεν στρατιωτικούς, ιδίως για τον αντιμοναρχικό στρατηγό Στέφανο Σαράφη, σήμαινε πως μερικές ένοπλες ομάδες θα δρούσαν στην ύπαιθρο αντιμετωπίζοντας τη «Λευκή Τρομοκρατία» και ταυτοχρόνως θα υπήρχε συμμετοχή στις εκλογές, οι οποίες βέβαια θα εξασφάλιζαν και ένα ικανοποιητικό ποσοστό στο ΕΑΜ ούτως ή άλλως. Από την άλλη πλευρά, ο Ζαχαριάδης όριζε ως «αυτοάμυνα» την οργάνωση ένοπλων ομάδων με σταδιακή κλιμάκωση του Εμφυλίου μέχρις ότου οργανωθεί τελικά ο Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδος, αποκλείοντας παράλληλα τη συμμετοχή του ΚΚΕ στις εκλογές του 1946.

Ας εξετάσουμε όμως σε αυτό το σημείο ποια ήταν τα κομβικά γεγονότα κατά την περίοδο εκείνη στη Μεσσηνία, η οποία πρωταγωνίστησε στα επεισόδια βίας, όπως και η Λακωνία, διότι οι περιοχές αυτές είχαν δεχθεί μεγάλο κύμα βίας από τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ κατά τη διάρκεια της Κατοχής και έπειτα. Η εφημερίδα «Ελεύθερη Μεσσηνία», η οποία ήταν ένα μέσο διάδοσης των θέσεων του ΕΑΜ Μεσσηνίας, φιλοξενούσε στο πρωτοσέλιδό της το φθινόπωρο του 1945, ένα άρθρο με το οποίο παρουσίαζε τη ζοφερή εικόνα της υπαίθρου, καθώς όλα τα χωριά υπέφεραν από τη βία που είχε εξαπολύσει η κυβέρνηση κατά των αριστεροφρόνων. Η κατάσταση αυτή είχε οδηγήσει ένα μέρος του μεσσηνιακού λαού στην απόγνωση, επιλέγοντας να συνεχίσουν τη ζωή τους στα βουνά.⁸¹

Στην περιοχή οργανώθηκαν και έδρασαν εθνικιστικές ένοπλες οργανώσεις, οι οποίες επιδόθηκαν σε βιαιοπραγίες, απειλές και ληστρικές επιθέσεις κατά των πολιτικών τους αντιπάλων, ενώ πολλοί αριστεροί ωθούνταν στον παράνομο βίο, εξαιτίας των συνεχών διώξεων που ασκούνταν από τα όργανα των κυβερνώντων. Απ' την άλλη πλευρά, φιλελεύθεροι και μοναρχικοί, μέλη αντιστασιακών και δωσιλογικών οργανώσεων συσπειρώθηκαν σε μια αντικομμουνιστική συμμαχία. Τα πρώτα περιστατικά βίας εκδηλώθηκαν από τη φιλομοναρχική και αντικομμουνιστική

⁸⁰ Τ. Βερβενιώτη, *Οι Αμαχοί του ελληνικού Εμφυλίου. Η δυναμική της μνήμης*, Αθήνα 2021, σ. 220

⁸¹ *Ελεύθερη Μεσσηνία*, αρ. φ. 331, 7.10.1945, σ. 1

οργάνωση Χ, η οποία ανατίναξε δύο φορές τα γραφεία και τα τυπογραφεία της φιλοκομμουνιστικής εφημερίδας «Ελευθέρη Μεσσηνία» (Μάρτιος και Μάιος 1945).⁸²

Στη Μεσσηνία δρούσαν τα Τάγματα Εθνοφυλακής 107, 110 και 169 με έδρα την Καλαμάτα και τη Μεσσηνία, στελεχωμένα και από πρώην μέλη των Ταγμάτων Ασφαλείας, γεγονός το οποίο δημιούργησε τεράστια αγανάκτηση στους οπαδούς του ΚΚΕ. Η προσπάθεια του νομάρχη Μεσσηνίας Καλκανδή να επαναφέρει την τάξη και την ειρήνη με την ίδρυση «*ταχυκίνητων-μηχανοκίνητων τμημάτων Χωροφυλακής προς δίωξιν ενόπλων*»⁸³ απέτυχε. Αυτό επιβεβαιώνεται και από αντικομμουνιστικές πηγές, οι οποίες διαβεβαίωναν πως το 1945 οι παρακρατικές ομάδες δρούσαν ανεξέλεγκτα, προχωρώντας ακόμα ακόμα και σε εκκαθαριστικές επιχειρήσεις σε διάφορες περιοχές. Το φθινόπωρο του 1946 οι παραστρατιωτικές οργανώσεις, μπόρεσαν να εξελιχθούν περαιτέρω με τη δημιουργία νέων σωμάτων. Αυτές ήταν οι: Μονάδες Ασφαλείας Υπαίθρου (ΜΑΥ) και οι Μονάδες Αποσπασμάτων Διώξεως (ΜΑΔ),⁸⁴ με σκοπό την εξόντωση των ανταρτών, ενώ τα Τάγματα Εθνοφυλακής σταδιακά αντικαταστάθηκαν από δυνάμεις Χωροφυλακής.

Οι διωκόμενοι αριστεροί, ύστερα από τη διάλυση του ΕΛΑΣ, είτε εγκατέλειψαν τις εστίες τους ανεβαίνοντας στα βουνά και σχηματίζοντας ολιγομελή τμήματα των 7-10 ατόμων, τα οποία ονομάστηκαν ΟΚΔΑ (Ομάδες Καταδιωκόμενων Δημοκρατικών Αγωνιστών) ή ΟΔΕΚΑ (Ομάδες Δημοκρατικών Ενόπλων Καταδιωκόμενων Αγωνιστών),⁸⁵ είτε έχασαν τη ζωή τους, είτε διέφυγαν στο Μπούλκες της Γιουγκοσλαβίας.

Σε πολιτικό επίπεδο, οι αποφάσεις που λαμβάνονταν εκατέρωθεν ενέτειναν την ήδη τεταμένη κατάσταση. Η απόφαση της κυβέρνησης Σοφούλη για παραχώρηση αμνηστίας στους φυλακισμένους αντιφρονούντες με στόχο την αποσυμφόρηση των φυλακών ήταν τελικά πλασματική, καθώς δόθηκε μερική μόνο αμνηστία, ενώ επιπλέον δεν αναγνώρισε την Εθνική Αντίσταση, γεγονότα τα οποία θεωρήθηκαν από την Αριστερά ως εμπαιγμός. Απ' την άλλη, οι δεξιοί έκαναν λόγο για επιβράβευση της ανομίας.

Σε βαλκανικό, ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο σημειώθηκαν ιστορικές αλλαγές που επηρέασαν τις εξελίξεις και στην Ελλάδα. Μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου

⁸² Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 242-243

⁸³ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 245

⁸⁴ Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου 1946-1949*, τ. 1, σ. 228, Π. Ζάρας, *ό. π.*, σ. 289-290

⁸⁵ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 246

Πολέμου, ο πλανήτης μπήκε στην τροχιά του Ψυχρού Πολέμου.⁸⁶ Η εξουθενωμένη και αδύναμη οικονομικά Αγγλία, περιόρισε σταδιακά την εμπλοκή της στα ελληνικά θέματα, παραδίδοντας τα ηνία στην Αμερική. Παράλληλα, σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν τα γεγονότα, τα οποία έλαβαν χώρα στα γειτονικά κομμουνιστικά κράτη, στα οποία κατόρθωσαν να αναλάβουν την εξουσία αριστερά κόμματα, με κυριότερο παράδειγμα τη Γιουγκοσλαβία του Τίτο. Αυτή η εξέλιξη ενθάρρυνε το ΚΚΕ να διεκδικήσει την εξουσία, πιστεύοντας μάλιστα πως η βοήθεια των ομοϊδεατών ηγετών των βαλκανικών χωρών θα ήταν μεγάλη και άμεση.

3.3. Ο Β. Μαγγανάς στην Καλαμάτα

Οι ειδήσεις οι οποίες έφταναν από την περιοχή της Μεσσηνίας, δεν διέφεραν πολύ από αυτές που δημοσιεύονταν στις τοπικές εφημερίδες ανά την Ελλάδα. Οι επιθέσεις εκατέρωθεν ήταν συνεχείς και αιματηρές. Οι κάτοικοι που υποστήριζαν την Αριστερά αντιδρούσαν στο κύμα βίας που είχε ξεσπάσει εναντίον τους οργανώνοντας συλλαλητήρια, ενώ προέβαιναν σε πλείστα διαβήματα προς τον νομάρχη Θ. Ζέρβα με σκοπό να λάβει μέτρα για την αποκατάσταση της τάξης.

Τα επεισόδια βίας και τρομοκρατίας στην Καλαμάτα κορυφώθηκαν την 20η Ιανουαρίου 1946, ημερομηνία εισβολής του Βαγγέλη Μαγγανά στην πόλη με συνοδεία ένοπλης ομάδας ακροδεξιών εθνικοφρόνων. Ποιος ήταν όμως ο Β. Μαγγανάς;

Με καταγωγή από τα Κρεμμύδια Πυλίας ασκούσε το επάγγελμα του γεωργοκτηνοτρόφου και του караγωγέα. Σύμφωνα με την έρευνα του Γ. Σχινά από δημοσιεύματα του Τύπου της εποχής και από μαρτυρίες αγωνιστών, η αποστροφή του Μαγγανά προς τους φορείς του κομμουνισμού ξεκίνησε έπειτα από τον ξυλοδαρμό του από άνδρες του ΕΑΜ, καθώς οι τελευταίοι κατέσχεσαν τα προϊόντα που μετέφερε σε μπλόκο στον Ριζόμυλο, με τη δικαιολογία ότι δεν είχε πάρει άδεια γι' αυτό το ταξίδι.⁸⁷

Ύστερα από αυτό το γεγονός κατέφυγε στην Καλαμάτα και εντάχθηκε στα Τάγματα Ασφαλείας. Σταδιακά, από ένας απλός χωρικός εξελίχθηκε σε έναν σκληροτράχηλο αγωνιστή με καθαρές αντικομμουνιστικές τάσεις. Συμμετείχε σε πολλές μάχες εναντίον του ΕΛΑΣ με σημαντικότερη τη μάχη της Χρυσοκελαριάς

⁸⁶ Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 265, Π. Ζάρας, *ό. π.*, σ. 126 επ., Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 112 επ.

⁸⁷ Γ. Σχινάς, *ό. π.*, σ. 246

(Οκτώβριος 1945), ενώ τον Ιανουάριο του 1946 εισβάλλοντας στην Καλαμάτα, έσπειρε τον τρόμο στους κατοίκους της περιοχής. Βέβαια, για πολλούς ντόπιους ο Μαγγανάς ήταν λαϊκός ηγέτης, καθώς πίστευαν πως αυτός θα μπορούσε να αποδώσει δικαιοσύνη τιμωρώντας τους κομμουνιστές για όσα είχαν υποφέρει από αυτούς κατά τη διάρκεια της «Εαμοκρατίας». Τη μετέπειτα αναγνώριση της δράσης του Μαγγανά από τους ντόπιους μαρτυρά και ένα δημοτικό τραγούδι που γράφτηκε στο τέλος της δεκαετίας του 1940 με τίτλο «Το τραγούδι του Μαγγανά»:

*«Απ' όλα τ' Αποσπάσματα του Μαγγανά μ' αρέσει
που έχει τις σφαίρες σταυρωτά
κι' αυτόματο στη μέση
Γειά σου Μαγγανά μου γειά σου
να χαρείς τ' Απόσπασμά σου
Γειά σου Μαγγανά μου γειά σου
με τους Χίτες τα παιδιά σου.*

*Με τί καρδιά ρε Μαγγανά, στην Καλαμάτα μπήκες
και έσπασες τις φυλακές και έβγαλες τους Χίτες
Δεν είμαστε κομμουνιστάι, ούτε και λαοκράται
είμαστε ελληνόπουλα, Χίτες, επαναστάται.
Γειά σου Μαγγανά μου, γειά σου
με τους Χίτες τα παιδιά σου.*

*Το βλέπεις 'κείνο το βουνό, πουλιά δεν τ' ανεβαίνουν
μα του Βαγγέλη τα παιδιά τ' ανεβοκατεβαίνουν.
Γειά σου Μαγγανά μου, γειά σου
Να χαρείς το απόσπασμά σου.⁸⁸*

Ενώ μια παραλλαγή του στίχου που έχει καταγραφεί είναι η εξής: «Το βλέπεις 'κείνο το βουνό το πιο ψηλό απ' τα άλλα; Εκεί θα στήσει ο Μαγγανάς κομμουνιστών κρεμάλα».

Τα αιματηρά επεισόδια με πρωταγωνιστή τον Μαγγανά ξεκίνησαν στις 20 Ιανουαρίου 1946, όταν εισέβαλε στην πόλη της Καλαμάτας με ομάδα 30 ενόπλων, οι οποίοι έφεραν στις στολές τους το σήμα της Χ. Ανενόχλητοι κατευθύνθηκαν προς το

⁸⁸ Ανυπόγραφο Άρθρο, «Ευάγγελος Μαγγανάς», στην ιστοσελίδα, *Θέματα Στρατιωτικής Ιστορίας*, χ. χ., διαθέσιμο στο: <https://stratistoria.wordpress.com/2010/03/09/>, ημερομηνία προσπέλασης 29.11.2023

αστυνομικό τμήμα της Καλαμάτας, απ' όπου απελευθέρωσαν δεκάδες κρατούμενους,⁸⁹ οι οποίοι είχαν καταδικασθεί για δωσιλογισμό και εγκληματικές πράξεις.

Άλλα τμήματα της παρακρατικής ομάδας είχαν διασκορπισθεί στις συνοικίες της πόλης έχοντας καταλόγους ονομάτων. Με περίσσιο θράσος εισέβαλαν στα σπίτια των υποψήφιων θυμάτων και επιδίδονταν σε συλλήψεις, βασανισμούς και επιτόπιες εκτελέσεις.⁹⁰ Άλλοι, σύμφωνα με τον Γ. Σχινά, κατευθύνθηκαν στο δικαστικό μέγαρο με σκοπό την καταστροφή των δικογραφιών των δωσιλόγων. Ωστόσο, η Εθνοφυλακή δεν επέτρεψε να συμβεί κάτι τέτοιο. Η καταστροφική επιδρομή των παρακρατικών στοιχείων συνεχίστηκε έχοντας βάλει στόχο τα γραφεία και τα τυπογραφεία της «Ελεύθερης Μεσσηνίας» και της εφημερίδας «Νέα».⁹¹

Η Χωροφυλακή, εκ του αποτελέσματος δεν μπόρεσε ή δεν επιθυμούσε να ανακόψει την πορεία της παρακρατικής συμμορίας με αποτέλεσμα να υπάρξουν περίπου 40 νεκροί,⁹² ενώ κατά την αποχώρησή τους από την πόλη πήραν μαζί τους εκατοντάδες αιχμαλώτους. Τροφή για σκέψη και συζήτηση όσον αφορά τις σχέσεις παρακρατικών συμμοριτών και Χωροφυλάκων, προσφέρει το παρακάτω απόσπασμα από την απάντηση της αντιαμικής εφημερίδας το «Βήμα» προς στον Υπουργό Δημοσίας Τάξεως (5/3/1946):

*«...Κατά εξακριβωμένας πληροφορίας εκ Καλαμών το Απόσπασμα χωροφυλακής, το οποίον είχε διατεθεί διά την καταδίωξιν της επικηρυγμένης συμμορίας Μαγγανά (αρχηγού της στάσεως των Καλαμών), ελθόν προχθές εις επαφήν μετ' αυτής, αντί να συλλάβη ή την εξοντώση έστησε διασκέδαση μαζί της. Συμμορίται και χωροφύλακες έψησαν έναν αμνόν και αφού ευωχήθησαν και εχόρευσαν απεχωρίσθησαν φιλικώς».*⁹³

Ούτε το ΚΚΕ προέβαλε αντίσταση στο κίνημα του Μαγγανά, γεγονός το οποίο μαρτυρά εκ των υστέρων ο επικεφαλής του στη Μεσσηνία, Αρίστος Καμαρινός στο βιβλίο του. Συγκεκριμένα, παραδέχεται πως ενώ γνώριζε για την εισβολή Μαγγανά στην Καλαμάτα, ρώτησε τον Γραμματέα του Κόμματος, Μάριο Καμπούρη για τη

⁸⁹ Κ. Παπακωνσταντίνου (Μπελάς), *Η νεκρή Μεραρχία (Η ΙΙΙ Μεραρχία των νεκρών του ΔΣ Πελοποννήσου)*, Αθήνα 1987, τ. 1, σ. 181, Α. Καμαρινός, *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Πελοπόννησο (1946-1949)*, Αθήνα 2000, σ. 81

⁹⁰ Γ. Σχινάς, *ό. π.*, σ. 243

⁹¹ Γ. Σχινάς, *ό. π.*, σ. 243, Β. Τσοτσώνης, *Γιώργος Βουβαλέας («Μικρόβιο»)*. *Ο διανοητής, ο οραματιστής, ο ηρωικός αγωνιστής*, Αθήνα 2001, σ. 72

⁹² Γ. Σχινάς, *ό. π.*, σ. 243, Α. Καμαρινός, *ό. π.*, σ. 82

⁹³ Α. Καμαρινός, *ό. π.*, σ. 88

δράση του ΕΛΑΣ και η απάντηση που έλαβε ήταν να αντιμετωπίσουν τον Μαγγανά «όχι με όπλα. Μόνο διαδηλώσεις, άμυνα με ξύλα».⁹⁴

Ο Βαγγέλης Μαγγανάς δικάστηκε συνολικά επτά φορές και καταδικάστηκε 2 φορές ερήμην για συμμετοχή στα Τάγματα Ασφαλείας, ωστόσο οι καταδίκες του εξετάζονταν σε δεύτερο βαθμό και ανατρέπονταν στο Εφετείο. Παράλληλα, μετά την επέλαση του Μαγγανά στην Καλαμάτα, η κυβέρνηση Σοφούλη επέβαλε στρατιωτικό νόμο στη Μεσσηνία και τη Λακωνία, έστειλε επιπλέον δυνάμεις Χωροφυλακής και Εθνοφυλακής, ενώ έδωσε εντολή να αγκυροβολήσει στον μεσσηνιακό κόλπο το αντιτορπιλικό «Κρήτη».⁹⁵

3.4. Η οργάνωση του Δημοκρατικού Στρατού Πελοποννήσου

Από τη δράση των δύο αντιμαχόμενων πλευρών όλα φανέρωναν πως η χώρα θα οδηγηθεί σε κοντόθωρη πανωλεθρία. Αυτό μαρτυρά η συγκρότηση του Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδος (ΔΣΕ), ο οποίος ιδρύθηκε στις 28 Οκτωβρίου 1946 με ηγέτη τον Μάρκο Βαφειάδη.⁹⁶ Οι υμνητές του υποστηρίζουν πως η δημιουργία του αποτέλεσε μια πράξη προάσπισης της ιστορίας της Αριστεράς, ενώ οι υποστηρικτές της αντικομμουνιστικής παράταξης θεωρούν πως ο στόχος του ΔΣΕ ήταν η κατάληψη της εξουσίας και η επιβολή λαϊκής δημοκρατίας, η οποία σταδιακά θα μετατρέποταν σε κομμουνιστική δικτατορία.

Σύντομη αναφορά θα γίνει στα πιο καίρια σημεία σχετικά με τον Δημοκρατικό Στρατό, χωρίς αυτό να υποδηλώνει πως θεωρώ ελάχιστον σημασίας αυτό το κομμάτι της εμφύλιας διαμάχης. Αντιθέτως, είναι κομβικής σημασίας και διαδραμάτισε σημαίνοντα ρόλο στις εξελίξεις την τριετία 1946-1949.

Ο ΔΣΕ σταδιακά εξελίχθηκε σε τακτικό στρατό με στρατηγικό στόχο την κατάληψη εδαφών («Σχέδιο Λίμνες»)⁹⁷ Έχοντας πολιτική και στρατιωτική οργάνωση με Αρχηγείο, το οποίο ήταν οργανωμένο σε τρία επιτελικά γραφεία με μοιρασμένες αρμοδιότητες, προέβλεπε τη δημιουργία τακτικού στρατού με προσδοκώμενη δύναμη 50.000-60.000 μαχητών. Ήταν κατά κύριο λόγο ένας επαναστατικός κομμουνιστικός

⁹⁴ Α. Καμαρινός, *ό. π.*, σ. 84

⁹⁵ Α. Καμαρινός, *ό. π.*, σ. 83

⁹⁶ Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου 1946-1949*, τ. 1, σ. 265, Π. Ζάρας, *ό. π.*, σ. 289 επ.

⁹⁷ Σ. Ριζάς, *ό. π.*, σ. 344, Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 114 επ.

στρατός, ο οποίος αρχικά απαρτίστηκε από διωκόμενους κομμουνιστές, απόλυτα ελεγχόμενος από την κεντρική ηγεσία του ΚΚΕ και περισσότερο οργανωμένος από τον ΕΛΑΣ. Οι δυσκολίες που αντιμετώπισε ήταν στην επιμελητεία των μαχητών (δυστοκία στη μεταφορά όπλων, πυρομαχικών και τροφίμων), αλλά και στην εξεύρεση εφεδρειών, παρά το γεγονός ότι διεξαγόταν συστηματική και βίαιη πολλές φορές στρατολόγηση ανδρών, αλλά και γυναικών και εφήβων. Αμερικανικές πηγές υποστηρίζουν πως η αναλογία εθελοντών και στρατολογημένων αντιστοιχούσε 4:6, ενώ ο καθηγητής Θ. Βερέμης αναφέρει ότι τα 4/5 των αγωνιστών ήταν κάτω των 25 ετών.⁹⁸ Μεγάλο ήταν επίσης το ποσοστό των Σλαβομακεδόνων που είχαν συμμετοχή στον ΔΣΕ, καθώς ζούσαν σε γεωγραφικές περιοχές που ήταν συνοριακές και εύκολα στρατολογούνταν. Επιπλέον, μια νίκη του ΚΚΕ, θα σήμαινε γι' αυτή τη μειονότητα, όχι απαραίτητα αυτονομία («Μακεδονικό Ζήτημα»),⁹⁹ αλλά σίγουρα καλύτερες συνθήκες διαβίωσης.

Εξίσου σημαντική, ήταν και η παροχή βοήθειας από τα γειτονικά βαλκανικά κράτη. Ο καθηγητής Ν. Μαραντζίδης διαπιστώνει πως το ΚΚΕ εξαρτιόταν απολύτως από τη βοήθεια των άλλων χωρών, ιδιαιτέρως των αδελφών σοσιαλιστικών λαϊκών δημοκρατιών, όπως ήταν για παράδειγμα η Γιουγκοσλαβία, η Βουλγαρία και η Αλβανία. Στα Γιουγκοσλαβικά αρχεία βρέθηκε η επιστολή του Ν. Ζαχαριάδη (22/4/1947) με την οποία ενημέρωνε τον Τίτο για τη συνολική εικόνα της Ελλάδας αλλά και τις ανάγκες του ΔΣΕ. Η Γιουγκοσλαβία του Τίτο, χορηγούσε τον μεγαλύτερο όγκο όπλων, πυρομαχικών και τροφίμων προς τους κομμουνιστές αγωνιστές, ενώ παράλληλα συνέδραμε στην προπαγανδιστική πολιτική αλλά και στην εκπαίδευση των Ελλήνων ανταρτών στο στρατόπεδο Μπούλκες της Γιουγκοσλαβίας ή σε άλλα κέντρα, όπως στη Μπερκόβιτσα Βουλγαρίας και στο Ρουμπίκ Αλβανίας.¹⁰⁰ Σε έκθεση του υποστράτηγου Γιόβαν Κάπιτσιτς προς τον αντιπρόεδρο της Γιουγκοσλαβίας Αλεξάνταρ Ράνκοβιτς σχετικά με την παροχή της Γιουγκοσλαβικής βοήθειας προς τον ΔΣΕ, είναι πρόδηλο ότι ο αντάρτικος στρατός είχε άμεσες ανάγκες, καθώς προμηθευόταν ακόμα και κάλτσες, ανδρικά εσώρουχα, τιράντες, ανδρικά και γυναικεία υποδήματα. Η έξωθεν βοήθεια ήταν προϋπόθεση της δράσης του ΔΣΕ. Η βοήθεια αυτή

⁹⁸ Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 421

⁹⁹ Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 141 επ.

¹⁰⁰ Ι. Δ. Μιχαηλίδης-Σ. Σφέτας-Η. Σκουλίδας (Επιμ.), *Ο Ελληνικός Εμφύλιος πόλεμος και η εμπλοκή των βαλκανικών χωρών: Αρχαικές πηγές από Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία, Ρουμανία, Αλβανία*, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 11-15, Π. Ζάρας, *ό. π.*, σ. 339

δεν ήταν κατά κύριο λόγο στρατιωτική, αλλά ο χαρακτήρας της ήταν «ηθικός, ανθρωπιστικός και διεθνιστικός».¹⁰¹

Από το 1945 έως το 1947, η Βουλγαρία συνεχώς αύξανε το ενδιαφέρον της για υλική βοήθεια προς τον ΔΣΕ. Ο πρωθυπουργός της Γκεόργκι Δημητρώφ μεταβίβασε αυτή την επιθυμία στον Βιάτσεσλαβ Μολότοφ, αντιπρόεδρο της Σοβιετικής Κυβέρνησης, ο οποίος τελικά του έδωσε εντολή να καταβάλει 100.000 δολάρια για να συνδράμει τους Έλληνες συντρόφους κομμουνιστές.¹⁰² Στα πλαίσια της διεθνιστικής αλληλεγγύης ήταν παρούσα και η Αλβανία, η οποία προστάτευσε εκατοντάδες καταδιωκόμενα μέλη του ΚΚΕ ανοίγοντας τα σύνορά της, ενώ αποτέλεσε δίαυλο επικοινωνίας αλλά και μεταφοράς υλικής βοήθειας από άλλες χώρες προς τους Έλληνες αντάρτες. Στο Μπλεντ της Σλοβενίας, τον Αύγουστο του 1947, επικυρώθηκε επισήμως η εμπλοκή των τριών βαλκανικών χωρών (Γιουγκοσλαβίας, Βουλγαρίας και Αλβανίας), καταλήγοντας πως θα τηρήσουν κοινή στάση προς τον αγώνα του ΔΣΕ.¹⁰³

Περιορίζοντας τα γεωγραφικά πλαίσια, η έρευνα προσανατολίζεται στη δράση του Δημοκρατικού Στρατού στην Πελοπόννησο (ΔΣΠ), με θεμελιωτή τον Ν. Μπελογιάννη.¹⁰⁴ Ένα από τα αρχηγεία του ΔΣΕ ήταν και αυτό της Πελοποννήσου (3η Μεραρχία), το οποίο θύμιζε κατά πολύ τον ΕΛΑΣ. Οι αντάρτες της 3ης Μεραρχίας, οι οποίοι μάχονταν στην Πελοπόννησο ήταν κατά κύριο λόγο αγρότες, σε μεγάλο ποσοστό αναλφάβητοι ή μερικώς εγγράμματοι, γεγονός το οποίο προκαλεί σκέψεις για το αν ήταν σε θέση να προσλάβουν σε ικανοποιητικό βαθμό το μαρξιστικό και σταλινικό όραμα. Επιπλέον, οι αντάρτες του ΔΣΠ μάχονταν σε δύσβατα μέρη όπως ο Ταΰγετος με βραχώδεις πλαγιές και απόκρημνες χαράδρες. Παράλληλα, υπήρχε έλλειψη ναυτικού και αεροπορίας στην περιοχή αλλά και εξοπλισμού, σε αντίθεση με την Εθνοφυλακή και τη Χωροφυλακή που ήταν άρτια εξοπλισμένες, ενώ συγχρόνως οι αντάρτες δεν είχαν διόδους διαφυγής. Στη συγκεκριμένη τοποθεσία γνώριζαν πολύ καλά πως θα έπρεπε ή να νικήσουν ή να πεθάνουν. Κυρίως μάχονταν κατά των παρακρατικών ομάδων και της Χωροφυλακής, ενώ δρούσαν με ταχύτητα, είχαν διαρκή κίνηση για να μη γίνονται εύκολα αντιληπτοί, έκαναν αιφνιδιασμούς στήνοντας

¹⁰¹ Μ. Ρίστοβιτς, «Το ζήτημα της γιουγκοσλαβικής στρατιωτικής βοήθειας προς τον Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας, (1946-1949)», στο: *Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Μια αποτίμηση. Πολιτικές, ιδεολογικές, ιστοριογραφικές προεκτάσεις* (Επιμ. Ι. Μουρέλος-Ι. Δ. Μιχαηλίδης), Αθήνα 2007, σ. 99, Ι. Δ. Μιχαηλίδης-Σ. Σφέτας-Η. Σκουλίδας (Επιμ.), *ό. π.*, σ. 27-28

¹⁰² Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 435-436

¹⁰³ Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 436, Π. Ζάρας, *ό. π.*, σ. 294 επ.

¹⁰⁴ Α. Καμαρινός, *ό. π.*, σ. 145 επ., Β. Τσοτσώνης, *ό. π.*, σ. 92

ενέδρες και είχαν αξιοπρόσεκτη οργάνωση. Το 1946 ο ΔΣΠ αποτελούνταν από 200-250 μαχητές, ενώ το 1948 στον Πάρωνα και τον Ταΰγετο έφτασε του 3.000.¹⁰⁵ Σε ολόκληρη την επικράτεια ο ΔΣ αριθμούσε έως το 1949 περίπου 20.000 μαχητές.

3.5. Οι κρίσιμες εκλογές του 1946

Το έτος 1946 η πολιτική αστάθεια ήταν πρόδηλη. Συνεχείς πολιτικές αλλαγές δημιουργούσαν νέο κλίμα ρευστότητας και καχυποψίας, παρά το γεγονός ότι θα διεξάγονταν εκλογές και δημοψήφισμα. Οι θεσμικές αυτές διαδικασίες έφεραν στο προσκήνιο πολλαπλά δίπολα σύγκρουσης, καθώς δεν υπήρχε μόνο διαμάχη μεταξύ «Δεξιάς» και «Αριστεράς», αλλά προέκυψε ακόμα μία, ανάμεσα στη «Δεξιά» και το «Κέντρο». Το ζήτημα της μοναρχίας οδήγησε σε αυτή την πόλωση ανάμεσα στις πολιτικές δυνάμεις επαναφέροντας το πολιτικό χάος.

Ο Σοφούλης ανακοίνωσε την επίμαχη ημερομηνία των εκλογών, οι οποίες θα γίνονταν με το σύστημα της απλής αναλογικής. Το ΚΚΕ αντέδρασε χαρακτηρίζοντας την επικείμενη εκλογική αναμέτρηση «*εκλογική φάρσα του Σοφούλη*», γνωστοποιώντας παράλληλα τις σκέψεις για αποχή. Η απόφαση για αποχή ελήφθη στις 12 Φεβρουαρίου 1946 από τη 2η Ολομέλεια της ΚΕ του ΚΚΕ, παρά τις επιταγές του Στάλιν για συμμετοχή στις εκλογές. Διεξήχθησαν στις 31 Μαρτίου του 1946 με αισθητή την απουσία του ΚΚΕ, ενώ το αποτέλεσμα ήταν η θριαμβευτική νίκη των βασιλοφρόνων, με το Λαϊκό Κόμμα να συγκεντρώνει το ποσοστό 55,1%¹⁰⁶ και την πρωθυπουργία να αναλαμβάνει ο Π. Τσαλδάρης. Το ποσοστό αποχής που ανακοινώθηκε από την κυβέρνηση ανερχόταν στο 15%, ωστόσο αμφισβητήθηκε από το ΕΑΜ και την ιστοριογραφία, με τα ιστορικά στοιχεία να κάνουν λόγο για 25%. Οι εκλογές αυτές έμειναν ανεξίτηλες στην ιστορία και για έναν ακόμα λόγο, καθώς παρατηρήθηκαν εκτεταμένα περιστατικά νοθείας.

Στη Μεσσηνία, με φόντο τις εκλογές, ανακοινώθηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως άρση του στρατιωτικού νόμου, ο οποίος είχε επιβληθεί στη Μεσσηνία και τη Λακωνία, ως μέτρο αντιδημοκρατικό εν όψει εκλογών.¹⁰⁷ Ο καταζητούμενος Μαγγανάς έδρασε πάλι με συμμορία αποτελούμενη από 25 ένοπλα μέλη κάνοντας

¹⁰⁵ Γ. Λέφας, *ό. π.*, σ. 8, Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 351-353

¹⁰⁶ Σ. Ριζάς, *ό. π.*, σ. 439 επ., Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 330, σ. 340

¹⁰⁷ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 326

έρευνα για κρυμμένα όπλα ανταρτών στην ευρύτερη περιοχή Πεταλιδίου Μεσσηνίας. Το αποτέλεσμα αυτής της δράσης ήταν ένας νεκρός και τρεις τραυματίες.

Παρά το κλίμα φόβου, στα 102 εκλογικά τμήματα του Νομού Μεσσηνίας ψήφισαν περίπου 48.000 άνδρες, ενώ το ποσοστό αποχής κυμαινόταν στο 25-27%.¹⁰⁸ Ωστόσο, στο διάγραμμα του καθηγητή Οικονομικής Ανάλυσης, Νίκου Χριστοδουλάκη, το ποσοστό αποχής κυμαίνεται κάτω από 20%.¹⁰⁹

Το δημοψήφισμα, το οποίο ακολούθησε των εκλογών, είχε ως αντικείμενο την επιστροφή ή όχι του βασιλιά Γεωργίου Β'. Διεξήχθη την 1η Σεπτεμβρίου του ίδιου έτους και σύμφωνα με τα επίσημα αποτελέσματα το ποσοστό υπέρ της παλινόρθωσης της μοναρχίας ανήλθε στο 68,4%. Ωστόσο, βρέθηκαν αρκετά στοιχεία που κάνουν λόγο για νοθεία και διπλές ψήφους κι όλα αυτά μέσα σε ένα κλίμα φιλοβασιλικής τρομοκρατίας.

Κι ενώ οι θεσμικές διαδικασίες δέχθηκαν πολλές εξωγενείς παρεμβάσεις και το αντάρτικο στα βουνά και την ύπαιθρο είχε αναπτυχθεί, η Βουλή προχώρησε στο Γ΄ Ψήφισμα «περί εκτάκτων μέτρων»¹¹⁰ κατά των επιβουλευομένων. Τα νομοθετήματα που ψηφίστηκαν είχαν στόχο την αριστερή παράταξη, ενώ παράλληλα έλαβαν σκληρά μέτρα για την περιθωριοποίησή της. (καταδίκες σε θάνατο, εξορίες, απαγόρευση απεργιακών κινητοποιήσεων, έλεγχος του Τύπου). Όλα αυτά ήταν ολοφάνερο πως θα οδηγούσαν τη χώρα στον Εμφύλιο Πόλεμο και σε διαδοχικά βίαια και αιματηρά επεισόδια ανά την Ελλάδα.

Συμπεραίνοντας, η διεξαγωγή της εκλογικής διαδικασίας το 1946 και του δημοψηφίσματος συνέβαλε στην κλιμάκωση της βίας. Πρώτον, διότι κορυφώθηκε και εξαπλώθηκε η πόλωση σε ολόκληρο το πολιτικό φάσμα εκείνης της εποχής, δημιουργώντας μάλιστα και παρά φύσει πολιτικές συμμαχίες μεταξύ βασιλοφρόνων και βενιζελογενών ομάδων με κοινό στόχο την εξόντωση των κομμουνιστών, συνθλίβοντας όμως το Κέντρο. Δεύτερον, διότι η διαμορφωθείσα κατάσταση εξώθησε το ΚΚΕ να προχωρήσει στην εφαρμογή της εναλλακτικής στρατηγικής, η οποία δεν ήταν άλλη από την εμφύλια σύγκρουση.¹¹¹

¹⁰⁸ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 329

¹⁰⁹ Βλ. Παράρτημα, σ. 98, Ν. Χριστοδουλάκης, *Το τίμημα του Εμφυλίου. Συγκρούσεις και κατάρρευση στην Ελλάδα (1946-1949)*, Αθήνα 2020, σ. 133

¹¹⁰ Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 341

¹¹¹ Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 345

3.6. Προς τον Εμφύλιο...

Τι οδήγησε όμως το ΚΚΕ στην αδιάλλακτη στάση του και στην απαρχή ενός Εμφυλίου; Αρχικά, όπως προαναφέρθηκε, η εμπλοκή της Αγγλίας στα ελληνικά θέματα όλο και περιοριζόταν, καθώς ήταν αδύναμη οικονομικά. Συγχρόνως, υπήρχε η δυνατότητα της βοήθειας στο ΚΚΕ από τα αδελφά βαλκανικά κράτη, τα οποία είχαν ήδη εδραιωμένα κομμουνιστικά καθεστώτα. Ήδη από τον Μάρτιο του 1946, ο Ζαχαριάδης διενεργούσε επαφές για να εξασφαλίσει την στήριξή τους. Στο συνέδριο του ΚΚ Τσεχοσλοβακίας που έλαβε χώρα στο Βελιγράδι συναντήθηκε με τον Τίτο, στην Κριμαία με τον Στάλιν, ενώ στη Σόφια είχε συνάντηση με τον Δημητρώφ.¹¹² Επιπλέον, δεν είχε παραδοθεί από τον ΕΛΑΣ ένα σημαντικό μέρος του οπλισμού. Όλα αυτά διευκόλυναν την έναρξη μιας εμφύλιας σύρραξης παρέχοντας ελπίδες στο ΚΚΕ πως θα καταφέρει να επικρατήσει την ύστατη στιγμή.

Οι πολιτικές και διεθνείς αλλαγές βοήθησαν τις εξελίξεις. Το «Δόγμα Τρούμαν» ανακοινώθηκε στις 12 Μαρτίου του 1947 από τον πρόεδρο των ΗΠΑ,¹¹³ ενώ τον Ιούνιο του ίδιου έτους ο υπουργός Εξωτερικών Τζορτζ Μάρσαλ προχώρησε σε εξαγγελία του «Σχεδίου Μάρσαλ», μια σειρά οικονομικών μέτρων για τη στήριξη και ανόρθωση της Ευρώπης, η οποία βγήκε κατεστραμμένη από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.¹¹⁴ Η στήριξη αυτή συνδυαζόταν άρρηκτα με την επιθυμία των ΗΠΑ για εμπλοκή στα ελληνικά ζητήματα. Πολλοί ερευνητές υποστηρίζουν πως η συμμετοχή των ΗΠΑ ήταν καθοριστική για τη λήξη του Εμφυλίου, αλλά και το πρώτο γεγονός του Ψυχρού Πολέμου. Οι εξελίξεις βρήκαν την Ελλάδα με μία νόμιμη κυβέρνηση εθνικής συνεργασίας υπό τον πρόεδρο Δ. Μάξιμο, στην οποία συμμετείχαν σημαίνοντα πολιτικά πρόσωπα, όπως οι: Τσαλδάρης, Παπανδρέου, Βενιζέλος, Γονατάς, Ζέρβας, Κανελλόπουλος και Αλεξανδρής.¹¹⁵ Στις 23 Δεκεμβρίου 1947, ιδρύθηκε αντίστοιχα, μια κυβέρνηση από τους αριστερούς αντάρτες με το όνομα «Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση της Ελλάδας» (ΠΔΚ) ή αλλιώς «Κυβέρνηση του Βουνού» με επικεφαλής τον

¹¹² Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου 1946-1949*, τ. 1, σ. 266, ό. π., σ. Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, ό. π., σ. 338

¹¹³ Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου 1946-1949*, τ. 1, σ. 269, Γ. Β. Δερτιλής, *Επτά πόλεμοι, τέσσερις εμφύλιοι, επτά πτωχεύσεις 1821-2016*, Αθήνα 2018, σ. 110, Ρ. Αλβανός, ό. π., σ. 113

¹¹⁴ Ν. Μαραντζίδης, «Η πρώτη φάση του Εμφυλίου», στην ιστοσελίδα: *Η Καθημερινή*, 20.11.2011, διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/society/443339/i-proti-fasi-toy-emfylioy/>, ημερομηνία προσπέλασης 4.9.2023

¹¹⁵ *ΙΝΕ*, τ. 8 (2003), σ. 226 επ., Π. Ζάρας, ό. π., σ. 294

Μ. Βαφειάδη και έδρα το βουνό,¹¹⁶ εφόσον απέτυχε η κατάληψη της Κόνιτσας που προβλεπόταν ως έδρα της ΠΔΚ. Η σύνθεση της ήταν η εξής:

- Πρόεδρος της Κυβέρνησης και Υπουργός των Στρατιωτικών: ο Στρατηγός Μάρκος Βαφειάδης
- Αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης και υπουργός των Εσωτερικών: Γιάννης Ιωαννίδης
- Υπουργός Εξωτερικών: Πέτρος Ρούσσος
- Υπουργός Δικαιοσύνης: Μιλτιάδης Πορφυρογένης
- Υπουργός Υγιεινής και προσωρινά Προνοίας: Πέτρος Κόκκαλης
- Υπουργός Οικονομικών: Βασίλης Μπαρτζιώτας
- Υπουργός Γεωργίας: Δημήτρης Βλαντάς
- Υπουργός Εθνικής Οικονομίας και προσωρινά Επισιτισμού: Λεωνίδα Στρίγκος.¹¹⁷

Η Κυβέρνηση αυτή, δεν αναγνωρίστηκε επίσημα από καμία χώρα του κόσμου, ούτε από τις χώρες του ανατολικού μπλοκ.¹¹⁸ Στις εσωτερικές υποθέσεις της όμως, σύντομα επήλθε διαφωνία μεταξύ του Ζαχαριάδη και του Μ. Βαφειάδη σχετικά με την τακτική του πολέμου που θα έπρεπε να εφαρμόσουν. Ο Ζαχαριάδης επέμενε στη δημιουργία τακτικού στρατού, γεγονός το οποίο οδήγησε στη ρήξη και την απομόνωση του Μ. Βαφειάδη.¹¹⁹ Λίγες μέρες αργότερα, στις 27 Δεκεμβρίου 1947, η κυβέρνηση έθεσε εκτός νόμου (Α.Ν. 509) το ΚΚΕ, το ΕΑΜ και όσες οργανώσεις σχετίζονταν με αυτές τις πολιτικές παρατάξεις.¹²⁰

Σε στρατιωτικό επίπεδο οι μάχες ήταν πολλές και καθοριστικές. Η πρώτη επιχείρηση που σηματοδοτεί και την έναρξη του Εμφυλίου έγινε από την πλευρά των κομμουνιστών ήδη από την παραμονή των εκλογών του 1946. Ο Μ. Βαφειάδης αποφάσισε η πρώτη επίθεση να γίνει στο Λιτόχωρο Πιερίας σημαίνοντας έτσι την έναρξη του Εμφυλίου. Ταυτόχρονα με την κίνηση αυτή ήθελε να απαντήσει στα επεισόδια βίας που είχαν εξαπολύσει εναντίον των κομμουνιστών οι παρακρατικές

¹¹⁶ *ΙΝΕ*, τ. 8, (2003), σ. 248, Π. Ζάρας, *ό. π.*, σ. 294, Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 115

¹¹⁷ Χ. Δ. Κανούργιος, *Η Ελλάδα στις φλόγες του Εμφυλίου Πολέμου 1945-1949, Ιστορική Έρευνα και Περιγραφή όλων των Δραματικών Γεγονότων*, Αθήνα 1984, σ. 291 επ., Α. Καμαρινός, *ό. π.*, σ. 282

¹¹⁸ Σ. Ν. Καλύβας-Β. Καλογρηάς, *ό. π.*, σ. 147

¹¹⁹ Γ. Δελημάρης, «Ο συσχετισμός των δυνάμεων, επιχειρησιακές δράσεις και το ζήτημα των εφεδρειών του ΔΣΕ», στο: *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας. Συλλογή κειμένων. Έγγραφα από το Αρχείο του ΚΚΕ (Επιμ. Τμήμα Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ)*, Αθήνα 2016, σ. 154, Π. Ζάρας, *ό. π.*, σ. 339

¹²⁰ Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου 1946-1949*, τ. 1, σ. 344

ομάδες και η κυβέρνηση, με στόχο να τρομοκρατήσουν τους ψηφοφόρους που θα προσέρχονταν στις κάλπες την επόμενη μέρα.¹²¹ Στη μικρή κωμόπολη της Πιερίας υπήρχαν απεσταλμένες δυνάμεις Χωροφυλακής αλλά και μια διμοιρία Εθνοφυλακής, στρατωνισμένες σε δύο κτίρια σε μικρή απόσταση μεταξύ τους. Ο Αλέξης Ρόσιος («Υψηλάντης») ήταν ο καπετάνιος που οργάνωσε το σχέδιο της επίθεσης με τους αντάρτες του να επιχειρούν αιφνιδιαστική επίθεση καίγοντας τα δύο κτίρια. Οι χωροφύλακες και οι εθνοφύλακες προέβαλαν αντίσταση αλλά είχαν απώλειες έναν χωροφύλακα και τρεις εθνοφύλακες, ενώ η λεία των ανταρτών ήταν τέσσερις όμηροι και αρκετά όπλα. Στις 5 Ιουλίου πραγματοποίησαν επίθεση στον λόχο του εθνικού στρατού στην Ποντοκερασιά του Κιλκίς με τελικό απολογισμό επτά νεκρούς στρατιώτες και αρκετούς αιχμαλώτους.¹²²

Ο εθνικός στρατός προχώρησε σε εκτεταμένες εκκαθαριστικές επιχειρήσεις (Σχέδιο «Τέρμινους») με σκοπό να περιορίσει την εξάπλωση των κομμουνιστών, κυρίως στην περιοχή της Θεσσαλίας, χωρίς αποτέλεσμα. Οι επιχειρήσεις αυτές έλαβαν χώρα σε όλες σχεδόν τις περιφέρειες της Ελλάδας δίχως όμως να καταφέρουν να θέσουν υπό πλήρη έλεγχο το αντάρτικο κίνημα. Παρά ταύτα, ο εθνικός στρατός σημείωσε επιτυχίες και απέτρεψε την κατάληψη των Γρεβενών, της Φλώρινας, του Μετσόβου και της Κόνιτσας από τους αντάρτες δίνοντας σκληρές μάχες.

Στη Μεσσηνία, σύμφωνα με αρκετά δημοσιεύματα, η εμφύλια σύγκρουση ήταν γενικευμένη. Ο υποστράτηγος Βενετσάνος Κετσέας καλούσε τον μεσσηνιακό λαό να ταχθεί κατά των κομμουνιστών και του αντάρτικου κινήματος χαρακτηρίζοντάς το «ανθελληνικό και προδοτικό».¹²³ Σύμφωνα με πληροφορίες του Α. Καμαρινού η αντάρτικη ομάδα που δρούσε στον Ταΰγετο ήταν δυνάμεως 80 περίπου ατόμων, ενώ στρατιωτικές πηγές έκαναν λόγο για 350 περίπου μαχητές σε Ταΰγετο και Πάρωνα. Ηγέτες των ομάδων ήταν οι στρατιωτικοί Κ. Μπασακίδης, Γ. Κονταλώνης αλλά και οι διμοιρίτες τους Κ. Ξυδέας, Θ. Λεουτσάκος και Κ. Σταυρόπουλος.¹²⁴

Το 1947 ο Τύπος είχε βομβαρδισθεί από δημοσιεύματα με αιματηρές ενέργειες των ανταρτών, όπως για παράδειγμα του Πέρδικα και του Ξυδέα, οι οποίοι λεηλατούσαν χωριά και εκτελούσαν ακόμα και αμάχους. Βαρύ πλήγμα για την

¹²¹ Μ. Στούκας, «Η αρχή του Εμφυλίου στην Ελλάδα», στην ιστοσελίδα: *Πρώτο Θέμα*, 5.4.2018, διαθέσιμο στο: <https://www.protothema.gr/stories/article/776540/i-arhi-tou-emfuliou-stin-ellada/>, ημερομηνία προσπέλασης 4.9.2023

¹²² Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 341, Π. Ζάρας, *ό. π.*, σ. 276

¹²³ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 379

¹²⁴ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 381

κυβέρνηση Μάξιμου ήταν το αναπάντεχο χτύπημα από ομάδα ανταρτών στις φυλακές Σπάρτης¹²⁵ την 14η Φεβρουαρίου 1947, κατά την οποία απελευθερώθηκαν περίπου 230 φυλακισμένοι και ενσωματώθηκαν στα αντάρτικα τμήματα. Οι αντάρτες έκαναν αισθητή την παρουσία τους με αυτή την ενέργεια σε μια περιοχή όπως η Πελοπόννησος, που θεωρούνταν πιο ασφαλής για την κυβέρνηση, καθώς πίστευαν πως τα αστικά κέντρα της νότιας Ελλάδας δεν κινδύνευαν τόσο, διότι ο πόλεμος μαινόταν κυρίως στο βόρειο τμήμα της χώρας.

Η απάντηση ήρθε σύντομα στις 23 Φεβρουαρίου 1947, όταν ανέλαβε ο πρώην αρχηγός του ΕΔΕΣ, Ν. Ζέρβας τα υπουργικά του καθήκοντα στο κρίσιμο Υπουργείο Δημοσίας Τάξεως. Το σχέδιο το οποίο πρότεινε, ήταν η εκκαθάριση της Πελοποννήσου από τον ΔΣΕ, χρησιμοποιώντας μια ικανή δύναμη 500 στρατιωτών της Βασιλικής Χωροφυλακής στην περιοχή.¹²⁶ Αφού εγκρίθηκε το σχέδιο, στάλθηκε η εμπειροπόλεμη αυτή δύναμη η οποία σε συνεργασία με την Χωροφυλακή θα μπορούσε να καταπνίξει όχι μόνο την ανταρσία του ΔΣΕ αλλά και την παράνομη δράση των παρακρατικών στοιχείων στην περιοχή. Το σχέδιο ωστόσο ναυάγησε και ο ίδιος ο Ζέρβας αποπέμφθηκε τον Αύγουστο του 1947, καθώς δεν ήταν αρεστός ούτε στην Αγγλία ούτε στις ΗΠΑ.

Ένα δεύτερο σχέδιο εφαρμόστηκε τον Μάρτιο του 1947 με επικεφαλής τον συνταγματάρχη Κ. Γεωργίου, ο οποίος άσκησε τρομακτική πίεση στους αριστερούς μαχητές των βουνών της Πελοποννήσου ακόμα και με τη χρήση εναέριων μέσων. Κι αυτό το σχέδιο δεν ευοδώθηκε, καθώς ναι μεν έπληξε σε μικρό βαθμό τους αντάρτες, ωστόσο οι τελευταίοι συνέχισαν απτόητοι τις λεηλασίες και τις φονικές επιθέσεις εναντίον των κυβερνητικών δυνάμεων.

Η βία κλιμακώθηκε και ο Τύπος εξακολουθούσε να γεμίζει από άρθρα σχετικά με τις βίαιες συγκρούσεις και τις διώξεις που γίνονταν εκατέρωθεν. Η εφημερίδα «Σημαία Καλαμών» έκανε λόγο για αύξηση των νεκρών χωροφυλάκων έπειτα από επιθέσεις ανταρτών στον Πάρνωνα. Ο αριθμός μέσα σε διάστημα λίγων ημερών ανήλθε στους 67.¹²⁷

Από το Μάιο του 1947 οι αντάρτες κέρδιζαν έδαφος με συνεχείς επιτυχίες, γεγονός το οποίο ανάγκασε την κυβέρνηση να στείλει δυνάμεις του Στρατού, καθώς

¹²⁵ Κ. Παπακωνσταντίνου (Μπελάς), *ό. π.*, τ. 1, σ. 274, Α. Καμαρινός, *ό. π.*, σ. 151 επ., Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 382

¹²⁶ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 386

¹²⁷ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 392

μόνη της η Χωροφυλακή δεν μπορούσε να θέσει υπό έλεγχο την κατάσταση. Με απόφαση του στρατηγού Γ. Στανωτά¹²⁸ στάλθηκαν δύο λόχοι, συνοδευόμενοι από το τάγμα Κρασιά και από εναέρια μέσα, με μοναδικό σκοπό την ασφάλεια και τον εφesuχασμό του καλαματιανού λαού.

Μια σημαντική μάχη δόθηκε στο Δυρράχι, μια περιοχή μεγάλης στρατηγικής σημασίας, καθώς βρίσκεται στο σημείο όπου συναντώνται η Μεσσηνία, η Αρκαδία και η Λακωνία. Εκεί είχαν οχυρωθεί περίπου 50 χωροφύλακες και ένας λόχος ΜΑΥ. Έλεγχαν την περιοχή, ωστόσο είχαν περιοριστεί σε άμυνα. Οι αντάρτες έπρεπε να καταλάβουν αυτή την τοποθεσία ώστε να έχουν ευκολότερη πρόσβαση στους τρεις όμορους νομούς. Την επιχείρηση ανέλαβε ο στρατιωτικός διοικητής Γ. Κονταλώνης, ο οποίος συνέστησε να περιμένουν έως ότου φτάσουν τα δυο πολυβόλα από τον Πάρνωνα. Πράγματι, όταν έφτασαν τα πολυβόλα άρχισε και η επίθεση, με αποτέλεσμα οι οχυρωμένοι χωροφύλακες στο Δυρράχι και οι στρατιώτες των ΜΑΥ να αιφνιδιασθούν και να εγκαταλείψουν άτακτα τις θέσεις τους. Δέκα χωροφύλακες και 5 μέλη των ΜΑΥ έχασαν τη ζωή τους. Μεταξύ των νεκρών βρέθηκε και η μητέρα του στρατιωτικού Γιάννη Λαδά, η οποία λαβώθηκε θανάσιμα από αδέσποτη σφαίρα. Οι αντάρτες διεύρυναν τη δράση τους μετά από αυτή τη μάχη, ενώ επωφελήθηκαν και από τα λάφυρα που συνέλλεξαν.

Ταυτόχρονα, η ΕΠΟΝ επιχειρούσε να κρατήσει ζωντανό το μέτωπο, προχωρώντας σε στρατολόγηση νέων ανταρτών, ενώ συγχρόνως διενεργούσε και εράνους για τα έξοδα του πολέμου. Έπειτα από έρευνα, οι αρχές προχώρησαν στη σύλληψη 5 ατόμων, τα οποία παραπέμφθηκαν στο στρατοδικείο. Το κλίμα ωστόσο εξακολουθούσε να είναι τεταμένο στη Μεσσηνία.

Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία του ΓΕΣ, οι απώλειες των δύο στρατοπέδων είχαν αύξουσα τάση. Το 1946 οι εθνικές δυνάμεις είχαν τις εξής απώλειες (νεκροί, τραυματίες, αγνοούμενοι): 19 αξιωματικοί και 493 οπλίτες, ενώ οι αντάρτες την ίδια χρονιά είχαν 1.336, εκ των οποίων 836 ήταν νεκροί, κανένας αιχμάλωτος ή παραδοθείς. Το 1947, ο εθνικός στρατός έχασε 306 αξιωματικούς και 4.733 οπλίτες (σχεδόν οι μισοί βρέθηκαν νεκροί ή ήταν στη λίστα των αγνοουμένων). Στο αντίπαλο στρατόπεδο οι αντάρτες είχαν 16.038 απώλειες, εκ των οποίων 7.629 ήταν νεκροί, 4.617 αιχμάλωτοι και 3.792 παραδοθέντες.¹²⁹

¹²⁸ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 395

¹²⁹ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 429, Ν. Χριστοδουλάκης, *ό. π.*, σ. 46 επ.

Δ' Κεφάλαιο

Η τελευταία φάση του Εμφυλίου (1948-1949)

Η Ελλάδα περνά στην τελευταία κρίσιμη και αρκετά αιματηρή φάση του Εμφυλίου το έτος 1948. Μέχρι και το 1947, το ΚΚΕ διατηρούσε αμφίσημη στάση καθυστερώντας την ένοπλη σύγκρουση, με αποτέλεσμα να δώσει αρκετό χρόνο στην κυβέρνηση, η οποία προέβη σε εκτεταμένες εκκαθαρίσεις, εξορίες και φυλακίσεις, προκειμένου να μειώσει σημαντικά το ποσοστό των αριστερών αγωνιστών, κυρίως των πόλεων, έτσι ώστε να μην καταφύγουν στο βουνό.¹³⁰

Στη φάση αυτή, οι στρατιωτικοί και ιδεολογικοί αντίπαλοι προσπάθησαν με κάθε τρόπο να αναβαθμίσουν τις δυνάμεις τους και τα μέσα τα οποία διέθεταν. Με τη βοήθεια της Αμερικής («Σχέδιο Μάρσαλ»), ο κυβερνητικός στρατός σημείωσε θεαματική αναβάθμιση στον τομέα της εκπαίδευσης, της επιτελικής καθοδήγησης αλλά και της επιμελητείας. Ο διοικητής της Αμερικανικής Στρατιωτικής Συμβουλευτικής και Προγραμματικής Ομάδας (JUSMAPG), στρατηγός James van Fleet,¹³¹ έδωσε νέα πνοή στο εθνικό στράτευμα με αιχμή του δόρατος τη σύσταση νέων δυνάμεων, όπως ήταν οι Μοίρες Ορεινών Καταδρομών αλλά και η ενίσχυση της Εθνοφρουράς. Από την άλλη, ο ΔΣΕ, όπως έχει ήδη αναφερθεί σε προηγούμενο κεφάλαιο, παρά τις δυστοκίες στην επιμελητεία, την επικοινωνία και την εύρεση έμπειρων στελεχών και αξιόμαχων εφεδρειών, αναβάθμισε τη στρατιωτική του δύναμη, μέσω της βοήθειας που εστάλη από τις χώρες του ανατολικού μπλοκ (Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία, Αλβανία, Πολωνία, Ουγγαρία, Ρουμανία).¹³² Επιπλέον, η ρήξη Στάλιν-Τίτο το 1948 επηρέασε τις σχέσεις ΚΚΕ και ΚΚΓ έχοντας σημαντικό αντίκτυπο και στη βοήθεια που παρείχε το Βελιγράδι στην Ελλάδα. Ο ηγεμονισμός του Τίτο στα Βαλκάνια θορύβησε τον Στάλιν, ο οποίος απέπεμψε τη Γιουγκοσλαβία από την Κομινφόρμ στις 28 Ιουνίου του 1948 «λόγω ομορπονιστικής και αντισοβιετικής πολιτικής».¹³³ Το ΚΚΕ κράτησε ξεκάθαρη στάση υπέρ του Στάλιν, δίχως όμως να

¹³⁰ Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 127

¹³¹ Ι. Δ. Μιχαηλίδης, «Το αιματοβαμμένο 1948 του Εμφυλίου», στην ιστοσελίδα: *Η Καθημερινή*, 26.2.2012, διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/society/451628/to-aimatovammeno-1948-toy-emfyliou/>, ημερομηνία προσπέλασης 7.9.2023

¹³² Μ. Ρίστοβιτς, *ό. π.*, σ. 109, Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 431, σ. 435 και 437, Π. Ζάρας, *ό. π.*, σ. 337

¹³³ Σ. Σφέτας, «Η ρήξη Τίτο-Στάλιν», στην ιστοσελίδα: *Η Καθημερινή*, 6.5.2012, διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/world/457192/i-rixi-tito-stalin/>, ημερομηνία προσπέλασης: 8.9.2023

στραφεί κατά της Γιουγκοσλαβίας δημοσίως και μετά φανατισμού. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα τη σταδιακή μείωση της παρεχόμενης βοήθειας και την απόφαση για το κλείσιμο των γιουγκοσλαβικών συνόρων το 1949.

Για να κερδίσει κανείς όμως έναν εμφύλιο πόλεμο, δεν αρκούν τα όπλα, η οργάνωση και η εξωτερική βοήθεια. Η νικήτρια παράταξη θα πρέπει να προσεγγίσει την ίδια την κοινωνία και να την έχει σύμμαχό της.¹³⁴ Αυτό κατάφερε η κυβέρνηση της Αθήνας και επικράτησε στον Εμφύλιο, έναντι των κομμουνιστών, που κάποτε είχαν κατορθώσει να έχουν την κοινωνία με το μέρος τους.

Ο κυβερνητικός στρατός για να μπορέσει να επικρατήσει, οργάνωσε πληθώρα εκκαθαριστικών επιχειρήσεων σε πολλές περιφέρειες της Ελλάδας, γεγονός που καταδεικνύει την ετοιμότητα και τον βαθμό οργάνωσης, ή ακόμα και τη βαθιά επιθυμία να απαλλαγθούν από την παρουσία των αριστερών.

Τον Απρίλιο του 1948, 40.000 στρατιώτες προχώρησαν σε εκκαθάριση της Στερεάς Ελλάδας («Επιχείρηση Χαραυγή») από τις αντάρτικες ομάδες, ενώ στη συνέχεια κατευθύνθηκαν βορείως, εκεί όπου ο αντίπαλος είχε ισχυρότερη παρουσία. Στα τέλη Ιουνίου, έγινε απόπειρα κατάληψης του Γράμμου («Σχέδιο Κορωνίς»), θέση την οποία υπερασπιζόνταν 15.000 αντάρτες.¹³⁵ Το μέτωπο στον Γράμμο και το Βίτσι αποτέλεσε ορμητήριο για τον ΔΣΕ και ισχυρό προπύργιο των ανταρτών, ενώ αντιστάθηκαν γενναία σε συνεχείς επιθέσεις του εθνικού στρατού. Τον Οκτώβριο δε, ο ανασυντεταγμένος ΔΣΕ διείσδυσε στον Γράμμο, όπου εγκατέστησε και πάλι τις δυνάμεις του. Οι αποτυχίες του εθνικού στρατού, οδήγησαν σε πτώση του ηθικού των στρατιωτών και σε αλλαγές στις ανώτατες θέσεις της στρατιωτικής ηγεσίας. Ωστόσο, ο ΔΣΕ ηττήθηκε αποφασιστικά μέσα στους επόμενους μήνες. Ο πιο σημαντικός λόγος ήταν το γεγονός ότι καθ' όλη τη διάρκεια του Εμφυλίου και παρά τις ήττες, ο εθνικός Στρατός αύξανε σε αριθμό τις τάξεις του, ενώ παράλληλα οι αξιωματικοί αποκτούσαν μεγαλύτερη εμπειρία στην τακτική του ανταρτοπολέμου. Ακόμα μία προϋπόθεση, σύμφωνα με τον καθηγητή David Close, ήταν η ύπαρξη ενός έμπειρου στρατιωτικού, όπως ήταν ο Αλέξανδρος Παπάγος, ο οποίος ανέλαβε τη νευραλγική θέση του διοικητή των επιχειρήσεων και έδινε τις εντολές για τη διεξαγωγή τους.¹³⁶ Σημαντική προσωπικότητα για το έτος 1948, αποτέλεσε και ο Θρασύβουλος Τσακαλώτος.

¹³⁴ Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 128

¹³⁵ Χ. Καινούργιος, *ό. π.*, σ. 157 επ., Ντ. Κλόουζ, *Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος, 1943-1950. Μελέτες για την πόλωση*, (Επιμ. Ντ. Κλόουζ), Αθήνα 2000, σ. 89, Π. Ζάρας, *ό. π.*, σ. 364 επ.

¹³⁶ Χ. Καινούργιος, *ό. π.*, σ. 337, Ντ. Κλόουζ, *ό. π.*, σ. 91

Έχοντας αποκτήσει τη φήμη του αξιόμαχου διοικητή της Ορεινής Ταξιαρχίας στη μάχη του Ρίμινι, ανέλαβε διοικητής Α΄ Σώματος Στρατού και αργότερα του Β΄ Σώματος, εκκαθαρίζοντας το καλοκαίρι του 1948 τη δυτική Ήπειρο, σταθεροποιώντας το μέτωπο στο Βίτσι (Οκτώβριος 1948), ενώ τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους ήταν αυτός ο οποίος ξεκίνησε τις εκκαθαρίσεις στην Πελοπόννησο.

Εξαιρετικά ανησυχητική ήταν η κατάσταση στην Πελοπόννησο, καθώς οι αντάρτικες επιχειρήσεις συνεχίζονταν δυναμικά, έχοντας ως πρώτη φροντίδα τη γεωγραφική επέκταση του ΔΣ. Στις 6 Ιανουαρίου του 1948 κατέφθασε στην περιφέρεια της Πελοποννήσου ως αρχηγός των ανταρτών ο Στ. Γκιουζέλης, με συνοδεία εκπαιδευμένων ανταρτών από το Μπούλκες.¹³⁷ Στη θέση του επιτελάρχη βρισκόταν ο Κανελλόπουλος, ενώ πολιτικός επίτροπος ορίστηκε ο Ρογκάκος. Το Περιφερειακό Στρατηγείο του Πάρωνα ανατέθηκε στον Πρεκεζέ και τον Κατή, του Ταυγέτου στους Κονταλώνη και Κώνστα, του Μαινάλου στους αγωνιστές Σαρηγιάννη και Σπυρόπουλο, ενώ τα υπόλοιπα Αρχηγεία δόθηκαν σε εξίσου αξιόμαχους αντάρτες.

Συνεχείς αιφνιδιαστικές επιθέσεις σημειώθηκαν σε πληθώρα χωριών ήδη από το πρώτο δίμηνο του 1948 στο Διαβολίτσι Μεσσηνίας, στον Βλαχιώτη και το Γύθειο Λακωνίας, στο Αίγιο και σε πολλά χωριά της Πελοποννήσου. Τα χτυπήματα ήταν αλληπάλλληλα και το επόμενο δίμηνο Μαρτίου-Απριλίου σημειώθηκαν επιθέσεις από τους αντάρτες στην περιοχή Λυκόχια Μεγαλόπολης και Τροπαίων Γορτυνίας, ενώ ηρωική μάχη δόθηκε και στην μαρτυρική πόλη των Καλαβρύτων. Την 1η Απριλίου, επίθεση δέχθηκε και το χωριό Θουρία Μεσσηνίας¹³⁸ κατά τη διάρκεια της οποίας σκοτώθηκαν έξι άνδρες και δύο συνελήφθησαν.

Κατά τη διάρκεια του Μαΐου-Ιουνίου, οι επιθέσεις των ανταρτών γίνονταν και σε κατοικημένες περιοχές, προβαίνοντας σε λεηλασίες και σε βίαιη στρατολόγηση.¹³⁹ Στο Διακοφτό, οι χωροφύλακες αμύνθηκαν σθεναρά, ενώ στην περιοχή της Ανδρίτσαινας οι αντάρτες απωθήθηκαν έχοντας ελάχιστες απώλειες, παρά το γεγονός ότι εγκατέλειψαν στο σημείο της μάχης τον οπλισμό τους και σημαντική ποσότητα τροφίμων. Στην περιοχή των Κρεσταινών η φρουρά δέχθηκε επίθεση, ενώ στην κωμόπολη της Ζαχάρως οι αντάρτες προέβησαν σε επαναλαμβανόμενες επιθέσεις.

¹³⁷ Π. Ζάρας, *ό. π.*, σ. 369

¹³⁸ Π. Ζάρας, *ό. π.*, σ. 375

¹³⁹ Π. Ζάρας, *ό. π.*, σ. 382

Τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, οι αριστεροί μαχητές έστησαν ενέδρα σε αυτοκινητοπομπές και στο σιδηροδρομικό δίκτυο,¹⁴⁰ προκαλώντας σοβαρές ζημιές στα τμήματα του εθνικού στρατού. Οι επιθέσεις τέτοιας φύσεως προκαλούσαν έντονο κλίμα ανασφάλειας σε ολόκληρη την Πελοπόννησο και ιδιαίτερα στη Μεσσηνία, καθώς η σιδηροδρομική γραμμή Καλαμάτας-Τρίπολης είχε διακοπεί. Απτόητοι οι αντάρτες, γνωρίζοντας το μέγεθος της φθοράς που προκαλούσαν στον εχθρό, χτύπησαν και την αμαξοστοιχία Καλαμάτας-Πάτρας με σκοπό να συλλάβουν αιχμαλώτους και να υφαρπάξουν τα υπάρχοντά τους.

Οι επιθετική τακτική των αντάρτικων τμημάτων προκάλεσε απώλειες στον εθνικό στρατό, ταυτόχρονα όμως οι επιχειρήσεις των κυβερνητικών τμημάτων είχαν ολέθρια αποτελέσματα για τους αντάρτες προοιωνίζοντας την τελική έκβαση του πολέμου.

Στο αποτέλεσμα αυτό συνέδραμαν οι Μοίρες Ορεινών Καταδρομών (ΜΟΚ),¹⁴¹ οι οποίες περικύκλωσαν τα αντάρτικα τμήματα που επιχειρούσαν στις ευρύτερες περιοχές του Πάρωνα και του Ταυγέτου.

Ταυτόχρονα με τις πολεμικές επιχειρήσεις συνέβησαν και γεγονότα τα οποία αναθάρρησαν την κυβερνητική πλευρά. Αρχικά, εξαρθρώθηκε μυστική κομμουνιστική οργάνωση που δρούσε στην Καλαμάτα με την ονομασία «*Επιτροπή Πόλης Καλαμών*».¹⁴² Έπειτα από έρευνα των αρχών, 57 άτομα που συμμετείχαν σε επιτροπές και συμβούλια, στρατολογούσαν και οργάνωναν ολιγομελείς συμμορίες, αναλάμβαναν τη συγκέντρωση και αποστολή αναγκαίων αγαθών στους αντάρτες, ενώ κυκλοφορούσαν και παράνομη εφημερίδα. Όλοι τους παραπέμφθηκαν ταχύτατα στο Στρατοδικείο Τριπόλεως. Άλλο ένα ισχυρό πλήγμα ήταν η είδηση μέσω τηλεγραφήματος από την Αλβανία προς το γαλλικό πρακτορείο ειδήσεων, πως Έλληνες αντάρτες συνελήφθησαν περνώντας τα αλβανικά σύνορα και στη συνέχεια οδηγήθηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης.

Την προσπάθεια του ΔΣΠ να συνεχίσει τον αγώνα, ανέκοψε η βύθιση του «Πολεμιστή», σκάφος το οποίο δεν ανήκε στο ελληνικό ναυτικό και όπως έγινε γνωστό αργότερα μετέφερε στους αντάρτες 3.000 ατομικά όπλα, πολυβόλα, νάρκες και

¹⁴⁰ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 461

¹⁴¹ Γ. Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου 1946-1949*, τ. 1, σ. 467, Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 462

¹⁴² Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 463

τεράστιες ποσότητες πυρομαχικών,¹⁴³ πολεμικό υλικό το οποίο δεν έφτασε ποτέ στα χέρια των ανταρτών.

Την τελευταία χρονιά του Εμφυλίου (1949), ο εθνικός στρατός προχώρησε σε καθοριστικές αλλαγές σε επίπεδο στρατηγικής. Οι αντάρτες, παρά τις διαφωνίες των κορυφαίων ηγετών σχετικά με την τακτική του πολέμου, δεν παρουσίασαν σημαντικές διαφοροποιήσεις, αλλά ακολούθησαν την εντολή του Ζαχαριάδη για τη δημιουργία τακτικού στρατού. Από την άλλη πλευρά, ο εθνικός στρατός εφάρμοσε τη στρατηγική των νυχτερινών επιθέσεων και των συνεχών διώξεων. Σε επίπεδο ηγεσίας, ο Α. Παπάγος, πίστευε πως θα οδηγηθεί η χώρα προς την ειρήνευση αν ξεκινούσε πρώτα από την εκκαθάριση της Πελοποννήσου και σταδιακά θα προχωρούσε προς τον βορρά με τελικό σταθμό το μέτωπο στον Γράμμο και το Βίτσι. Μάλιστα, για να το κατορθώσει αυτό ο Παπάγος έλαβε *«δικαιώματα δικτατορικά»*.¹⁴⁴

Ο ΔΣΠ με τους 3.000 μαχητές, αν και προσπάθησε να διατηρήσει τις δυνάμεις του, από τα τέλη Ιανουαρίου του 1949 άρχισε να αποδυναμώνεται. Η επικράτηση των κυβερνητικών ήρθε λίγους μήνες αργότερα, κι ενώ ο Τσακαλώτος είχε αναθέσει στον στρατηγό Πετζόπουλο τη διοίκηση όλων των δυνάμεων της Πελοποννήσου. Καθοριστικής σημασίας ήταν οι μάχες που δόθηκαν στο Λεωνίδιο και στον Άγιο Βασίλειο Κυνουρίας (21-22 Ιανουαρίου 1949).

Ο αγώνας συνεχιζόταν ακατάπαυστα με τη συνδρομή της αεροπορίας, η οποία εκτελούσε αναγνωριστικές και επιθετικές πτήσεις στους ορεινούς όγκους της Πελοποννήσου. Μάλιστα, στις 8 Φεβρουαρίου το ΕΑΜ της Πελοποννήσου δημοσίευσε προκήρυξη προς τους μαχητές καλώντας τους σε παραίτηση. Παρά ταύτα, οι αντάρτες του ΔΣΠ, δεν εγκατέλειψαν τα όπλα. Ωστόσο, μέρα με τη μέρα οι δυσκολίες αυξάνονταν. Ο «Μεσσηνιακός Κήρυξ» αποκαλούσε τους αντάρτες *«ανθρώπινα ράκη που περιφέρονται ως τρωγλοδύται από σπηλαίου εις σπήλαιον»*.¹⁴⁵

Τον Μάρτιο του 1949 ο ΔΣΠ διαλύθηκε, ενώ τα μέλη του διασπασμένα σε ολιγομελείς ομάδες κατέβαλαν κάθε προσπάθεια προκειμένου να σωθούν. Η επίσημη ανακοίνωση της οριστικής εκκαθάρισης της Πελοποννήσου έγινε στις 14 Μαρτίου 1949.

¹⁴³ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 474

¹⁴⁴ Χ. Καινουργίος, *ό. π.*, σ. 337, Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 513

¹⁴⁵ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 526

Οι επιχειρήσεις της κυβέρνησης επεκτάθηκαν προς τον βορρά, όπου εφαρμόστηκε το «Σχέδιο Πύραυλος» για την εκκαθάριση της Στερεάς Ελλάδας και της Θεσσαλίας. Τον Αύγουστο του ίδιου έτους, κι ενώ είχε έλθει στον πρωθυπουργικό θώκο ο Αλέξανδρος Διομήδης έπειτα από τον θάνατο του προκατόχου του Θ. Σοφούλη στις 24 Ιουνίου 1949, τέθηκε σε εφαρμογή το «Σχέδιο Πυρσός», με το οποίο θα δινόταν το τελειωτικό χτύπημα στον Γράμμο και το Βίτσι. Σε λίγες ημέρες, ο κυβερνητικός στρατός επικράτησε εφαρμόζοντας ένα σχέδιο τριών επιθέσεων, ενώ ο ΔΣΕ αναγκάστηκε να εγκαταλείψει το βουνό, διαφεύγοντας προς τα σύνορα της Αλβανίας. Οι ορεινοί όγκοι βομβαρδίστηκαν με βόμβες Ναπάλμ,¹⁴⁶ ενώ η κατάληψη του Κάμενικ στις 30 Αυγούστου σηματοδότησε το τέλος των πολεμικών επιχειρήσεων και κατ' επέκταση το τέλος του Εμφυλίου με ήττα του ΔΣΕ.

Στις 15 Οκτωβρίου 1949 η «Κυβέρνηση του Βουνού» μετέδωσε μήνυμα από τον ραδιοφωνικό σταθμό του Βουκουρεστίου, το οποίο μετέπειτα θεωρήθηκε ως εσφαλμένη κίνηση, καθώς το περιεχόμενο της ανακοίνωσης δεν έθετε τέρμα στις επιχειρήσεις, με αποτέλεσμα η ελληνική κυβέρνηση να αναγκασθεί να διατηρήσει τα σκληρά μέτρα κατά της Αριστεράς:

*«Ο ΔΣΕ δεν κατέθεσε τα όπλα, μονάχα τα έθεσε παρά πόδα. Υποχώρησε μπροστά στην τεράστια υλική υπεροχή που συγκέντρωσαν οι ξένοι καταχτητές ενισχυμένοι απ' την τιτοϊκή αποστασία και προδοσία που τον χτύπησε πιασώπλατα. Μα ο ΔΣΕ δεν λύγισε και δεν συντρίφτηκε. Παραμένει ισχυρός με ακέραιες τις δυνάμεις του. Σταμάτησε την αιματοχυσία για να σώσει την Ελλάδα από την ολοκληρωτική εκμηδένιση και τα συμφέροντα του τόπου τα έβαλε πάνω απ' όλα. Οι δυνάμεις μας στο Βίτσι και το Γράμμο σταμάτησαν τον πόλεμο για να διευκολύνουν την ειρήνευση στην Ελλάδα. Αυτό δεν σημαίνει συνθηκολόγηση. Σημαίνει απόλυτη προσήλωση στο συμφέρον της πατρίδας, που δε θέλαμε να δούμε ολοκληρωτικά κατεστραμμένη».*¹⁴⁷

¹⁴⁶ ΙΝΕ, τ. 8 (2003), σ. 259, Ρ. Αλβανός, ό. π., σ. 126

¹⁴⁷ Χ. Καινούργιος, ό. π., σ. 396, Σ. Ν. Γρηγοριάδης, *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974. Γράμμος-Βίτσι: Τα βουνά του Εφιάλτη*, τ. 5, Αθήνα 2011, σ. 170, Δ. Κωνσταντόπουλος, «16 Οκτωβρίου 1949: Η μοιραία ανακοίνωση του ΚΚΕ 'το όπλο παρά πόδα!'», στην ιστοσελίδα: [npress.gr](https://www.npress.gr/apopseis/16-oktovriou-1949-mirea-anakinosi-tou-kke-oplo-para-poda/), 16.10.2016, διαθέσιμο στο: <https://www.npress.gr/apopseis/16-oktovriou-1949-mirea-anakinosi-tou-kke-oplo-para-poda/>, ημερομηνία προσπέλασης: 11.9.2023

4.1. Η ανατίναξη του Υδραγωγείου Καλαμάτας

Ένα σχετικά άγνωστο περιστατικό διαδραματίστηκε στην τελευταία φάση του Εμφυλίου στη Μεσσηνία, το οποίο υποδηλώνει πως οι αντάρτες είχαν ισχυρή θέληση για νίκη, παρά το γεγονός ότι ο εθνικός στρατός συνέχιζε τις σφοδρότατες επιθέσεις. Στα βορειοανατολικά της πόλης της Καλαμάτας βρίσκεται ακόμα και στις μέρες μας, το χωριό Πήδημα, όπου εκεί λειτουργούσε το αντλιοστάσιο υδροδότησης ολόκληρης της μεσσηνιακής πρωτεύουσας. Ακόμα και σήμερα, το Πήδημα διαθέτει δίκτυο τροφοδοσίας νερού, από το οποίο υδροδοτείται η Καλαμάτα. Για να αποφευχθεί οποιαδήποτε αντάρτικη επίθεση, είχε εγκατασταθεί στο σημείο μια διμοιρία με επικεφαλής τον έφεδρο ανθυπολοχαγό Συμεώνογλου,¹⁴⁸ έχοντας στην κατοχή της και τέσσερα οπλοπολυβόλα.

Οι επιθέσεις των ανταρτών ξεκίνησαν τις νυχτερινές ώρες της 17ης Δεκεμβρίου 1948, με σκοπό να αποδείξουν στην 3η Μεραρχία που κατέφθανε στον Μοριά, ότι θα γινόταν σκληρή μάχη. Πράγματι, κατάφεραν να δώσουν ένα ισχυρό κτύπημα στις δυνάμεις του εθνικού στρατού, ωστόσο το σημαντικότερο ήταν πως αναπτερώθηκε το ηθικό τους. Μάταια οι αμυνόμενοι καλούσαν σε ενισχύσεις από το τηλέφωνο του Υδραγωγείου, καθώς πέρα από το γεγονός ότι καθυστέρησαν να φθάσουν ενισχύσεις στο σημείο, οι αντάρτες είχαν στήσει ενέδρες και οδοφράγματα σε αρκετά χωριά, όπως στην Άνθεια, το Γαρδίκι, τα Αρφαρά και το Αριοχώρι.

Από τις πρώτες πρωινές ώρες φάνηκε πως η επίθεση των ανταρτών είχε ένταση και η έκβαση της μάχης ήταν υπέρ τους. Η πλευρά της Αριστεράς υποστηρίζει πως μετά την επιτυχή ενέργεια συνέλαβαν αρκετούς αιχμαλώτους από τα διπλανά χωριά, καθώς και τα μέλη της οικογένειας του ανθυπολοχαγού Συμεώνογλου, τα οποία όμως αφέθησαν ελεύθερα λίγο μετά τη μάχη. Ωστόσο, η αφήγηση του στρατού έχει καταγράψει ότι οι αντάρτες προέβησαν σε 56 συλλήψεις· από τους συλληφθέντες εκτελέστηκαν άπαντες, εκτός τεσσάρων.

Ως προς την αρχηγία και τη δράση του ΔΣΠ κατά τη διάρκεια της επιχείρησης καταγράφονται πολλές εκδοχές. Τα αρχεία του στρατού κάνουν λόγο για τους αρχηγούς Πρεκεζέ και Ξυδέα, ενώ δεν υπάρχει στις αναφορές τους ο Κονταλώνης. Σύμφωνα με τον Α. Καμαρινό, η αντάρτικη επίθεση εκτελέστηκε από τον Ταγματάρχη Κ. Ξυδέα, ενώ οι αντίπαλοι είχαν φρουρά 30 ατόμων και αιχμαλωτίστηκαν μόνο τρία

¹⁴⁸ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 497

άτομα. Το σημαντικότερο επίτευγμα των επιτιθέμενων κατά τον Καμαρινό, ήταν η λεία που έπεσε στα χέρια τους από την αποθήκη της φρουράς (όπλα, ιματισμός και τρόφιμα), ωστόσο δεν κάνει στη συνέχεια καμία αναφορά στα γεγονότα, τα οποία περιγράφησαν παραπάνω.¹⁴⁹

Τα πρωτοσέλιδα των τοπικών εφημερίδων τοποθετούσαν στη θέση του αρχηγού του ΔΣΠ τον Κονταλώνη, ο οποίος με ομάδα 300 ανδρών επιτέθηκε στους 25 υπερασπιστές του Υδραγωγείου προσπαθώντας να το ανατινάξουν. Νεκροί έπεσαν ο αξιωματικός Σάββας Συμεώνογλου, 10 οπλίτες του εθνικού στρατού, ενώ ο αριθμός των πεσόντων ανταρτών παραμένει άγνωστος. Άλλες πηγές κάνουν αναφορά για 12 νεκρούς.¹⁵⁰

Εντύπωση προκαλεί η κυβερνητική άποψη, η οποία δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα «Σημαία Καλαμών» και η οποία υποστήριζε πως οι αντάρτες ίσως να μην είχαν την πρόθεση να ανατινάξουν το Υδραγωγείο, καθώς δεν φαίνεται η ομάδα τους να ήταν εφοδιασμένη με εκρηκτικά. Ωστόσο, επειδή είχαν πληροφορηθεί πως θα ξεκινούσε άμεσα η εκκαθαριστική επιχείρηση της Πελοποννήσου, θέλησαν με αυτή την επίθεση να κάμψουν το ηθικό του εθνικού στρατού.¹⁵¹

4.2. Διώξεις και εκκαθαριστικές επιχειρήσεις-Το σχέδιο «Περιστέρα»

Στην προηγούμενη ενότητα έγινε αναφορά στις εκκαθαριστικές επιχειρήσεις που έλαβαν χώρα από τα κυβερνητικά στρατεύματα σε πολλές περιφέρειες της Ελλάδας. Σκόπιμα αναφέρθηκαν εν συντομία τα επιχειρησιακά σχέδια της Πελοποννήσου, καθώς στην παρούσα ενότητα θα γίνει εκτενής περιγραφή των γεγονότων, ιδιαίτερα στην περιοχή της Μεσσηνίας.

Αξίζει να σημειωθεί εξ αρχής πως η Μεσσηνία τον χειμώνα του 1948, δεν υπέφερε μόνο από τα δεινά των εμφύλιων συγκρούσεων. Οι τοπικές εφημερίδες έβριθαν δημοσιευμάτων εξαιτίας των καταστροφικών πλημμυρών που προκάλεσαν οι καταρρακτώδεις βροχές στις 2 Νοεμβρίου. Μεγάλο μέρος της μεσσηνιακής γης ήταν καλυμμένο από τεράστιες ποσότητες νερού μετατρέποντας την περιοχή σε «λιμνοθάλασσα», ενώ οι ζημιές που καταγράφηκαν ήταν εκτεταμένες καθώς άνθρωποι

¹⁴⁹ Α. Καμαρινός, *ό. π.*, σ. 530, Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 498-499 επ.

¹⁵⁰ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 497

¹⁵¹ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 497

έχασαν τη ζωή τους, σπίτια και γεωργικές εκτάσεις πολλών στρεμμάτων καταστράφηκαν, ζώα πνίγηκαν.¹⁵² Ωστόσο, οι συγκρούσεις δεν παρουσίασαν καμία ύφεση, αντιθέτως οι επιθέσεις των ανταρτών ήταν αλληπάλληλες και οι μάχες στον Ταΰγετο και τον Πάρνωνα αύξαναν τα θύματα των αντιμαχόμενων πλευρών.

Βλέποντας την κατάσταση να έχει εκτροχιασθεί ζητήθηκαν ενισχύσεις, κηρύχθηκε στρατιωτικός νόμος, ενώ συγκροτήθηκαν και Έκτακτα Στρατοδικεία στην Καλαμάτα για τον περιορισμό της αντάρτικης εξάπλωσης στην περιοχή. Τη διαμορφωθείσα κατάσταση στη Μεσσηνία έπρεπε να διαχειρισθεί ο νέος δήμαρχος Ηλ. Εφέσιος.

Οι αντάρτες προσπάθησαν να οργανωθούν και να ανασυνταχθούν, ενώ η Αριστερά συνέχισε να ασκεί εντονότατη πίεση για την ακύρωση της απόφασης περί εκτελέσεως των Αυτοαμυνιτών της Καλαμάτας.¹⁵³ Μάταιη ήταν τελικά η προσπάθειά τους, καθώς εκτελέστηκαν 15 καταδικασθέντες τον Νοέμβριο-Δεκέμβριο, οξύνοντας ακόμα περισσότερο τα πάθη.

Κι ενώ ο ανταρτοπόλεμος συνεχιζόταν και οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις στην περιοχή του Ταΰγету είχαν ήδη ξεκινήσει από τις 22 Νοεμβρίου του 1948,¹⁵⁴ ο ΔΣΠ οργάνωσε ανεπιτυχώς επίθεση κατά της πόλεως της Καλαμάτας στις 18 Δεκεμβρίου του 1948. Το οργανωμένο σχέδιο «Περιστερά» προγραμματίστηκε για τις 19 Δεκεμβρίου, ενώ δόθηκε και εντολή απαγόρευσης της κυκλοφορίας κατά τη διάρκεια της ημέρας σε συγκεκριμένες λαϊκές συνοικίες της πόλης, όπως ήταν η Αγία Άννα, το Φραγκοπήγαδο, τα Καλύβια και η Ράχη, με σκοπό τον έλεγχο του ανεφοδιασμού των ανταρτών.

Ο μεσσηνιακός λαός εμφανώς ταλαιπωρημένος από τις κακουχίες του πολέμου, τις καθημερινές λεηλασίες και τη βίαιη στρατολόγηση από τον ΔΣΠ, τάχθηκε ανεπιφύλακτα υπέρ του εθνικού στρατού και του σχεδίου εκκαθάρισης των ανταρτών στην περιοχή της Μεσσηνίας και στους ευρύτερους νομούς.

Στις 4 Δεκεμβρίου 1948 αφίχθηκε στον Μοριά ο αντιστράτηγος Θ. Τσακαλώτος πεπεισμένος ότι θα απαλλάξει την Πελοπόννησο από το αντάρτικο στοιχείο το συντομότερο δυνατό. Το σχέδιο δράσης του Τσακαλώτου περιελάμβανε τα εξής: θα εμποδιζόταν η υποχώρηση των αντάρτικων δυνάμεων, θα οργανώνονταν

¹⁵² Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 481

¹⁵³ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 483

¹⁵⁴ Γ. Λέφας, *ό. π.*, σ. 11, Α. Καμαρινός, *ό. π.*, σ. 284 επ., Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 484

συνεχώς αιφνιδιαστικές επιθέσεις κατά τη διάρκεια της ημέρας και με μεγαλύτερη συχνότητα κατά τη διάρκεια της νύχτας. Ακόμα, τα μέλη των ανταρτομάδων θα συλλαμβάνονταν και θα οδηγούνταν στις μεγάλες πρωτεύουσες (Πάτρα, Κόρινθος, Τρίπολη, Καλαμάτα) και έπειτα θα οδηγούνταν σε στρατόπεδα κράτησης. Τέλος, είχε δοθεί διαταγή να βρεθούν τουλάχιστον 10.000 όπλα από εθνικόφρονες πολίτες,¹⁵⁵ ακόμα και κυνηγετικά σκυλιά, τα οποία θα βοηθούσαν μαζί με τους ιδιοκτήτες τους στο να έχουν πρόσβαση οι στρατιώτες σε δύσβατα μονοπάτια των ορεινών περιοχών.

Στις 18 Δεκεμβρίου 1948, τη διοίκηση του τακτικού Στρατού Πελοποννήσου ανέλαβε ο στρατηγός Πετζόπουλος, αντικαθιστώντας τον δυσαρεστημένο στρατηγό Τσιγγούνη. Η επιχείρηση «Περιστέρα» ξεκίνησε την 19η Δεκεμβρίου 1948 δίνοντας πρωτίστως βαρύτητα στην εντολή για την απαγόρευση της εισόδου ή της εξόδου από την Πελοπόννησο χωρίς τη χορήγηση άδειας από τη Χωροφυλακή, ενώ παράλληλα οι κυβερνητικές δυνάμεις διενεργούσαν αυστηρούς ελέγχους στους ταξιδιώτες και τα λιμάνια. Ένα άλλο μέτρο που εφαρμόστηκε ήταν οι εκτεταμένες και μαζικές συλλήψεις συνεργατών των ανταρτών.¹⁵⁶ Ο Πετζόπουλος, με διαταγή του όρισε να συλλαμβάνονται όλοι οι πολίτες, οι οποίοι ήταν εμπορούμενοι με αριστερές πεποιθήσεις. Η μανία των συλλήψεων ήταν τόσο μεγάλη που συλλαμβάνονταν ακόμα και φιλήσυχοι πολίτες μην έχοντας πολιτικά φρονήματα προσκείμενα στην Αριστερά, με την αιτιολογία ότι ίσως ανάμεσά τους υπήρχαν κρυφά μέλη, τα οποία βοηθούσαν στο αντάρτικο.

Θύματα της κυβερνητικής πολιτικής ήταν και οι «ανταρτόπληκτοι» ή «συμμοριτόπληκτοι». Η κυβερνητική παράταξη διέδιδε πως οι «ανταρτόπληκτοι» αναγκάστηκαν σε αθρόες μετακινήσεις εξαιτίας της κομμουνιστικής τρομοκρατίας. Ουσιαστικά, αυτή η πληθυσμιακή ομάδα (το 10% του πληθυσμού τότε), ήταν θύμα της ίδιας της κυβερνητικής προπαγάνδας, καθώς ο εθνικός στρατός ήθελε να αδειάσει τις πόλεις και τα χωριά από κατοίκους για να μη μπορεί να ανεφοδιάζεται ο ΔΣΠ και να μην προβαίνει σε στρατολογήσεις αυξάνοντας τις τάξεις του. Παράλληλα, σύμφωνα με καταγγελίες των αριστερών, εξαπλώθηκε πάλι κύμα τρομοκρατίας εναντίον τους με συλλήψεις, βασανιστήρια, εκτελέσεις και συνεχείς δίκες.

Μάλιστα, ο Πετζόπουλος με διαταγή προς όλες τις διευθύνσεις Χωροφυλακής, έκανε σαφές πως αναλαμβάνει την ευθύνη για τις μαζικές συλλήψεις, έτσι ώστε οι

¹⁵⁵ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 488

¹⁵⁶ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 489

χωροφύλακες να προχωρούν σε αυτές χωρίς επιφύλαξη. Στις 28 Δεκεμβρίου του 1948, απογοητευμένος έστειλε το εξής τηλεγράφημα στην Καλαμάτα και την Πάτρα:

*«Σύνολον συλληφθέντων εντός πόλεως ΚΑΛΑΜΩΝ απαράδεκτον. Φαίνεται δε με αντελήφθητε. Επαναλαμβάνω ουδείς κομμουνιστής δέον να παραμείνη ελεύθερος ΚΑΛΑΜΑΙΣ, ένθα σοβαρωτέρα κομμουνιστική εστία ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ. Δέον αντιληφθήτε ότι αστικά κέντρα δέον εκκαθαρισθώσι απολύτως από κομμουνιστικόν μίασμα. Διά κομμουνιστικάς διαμένοντας αστικά κέντρα ουδείς οίκτος. Συλλήψεις συνεχισθώσι».*¹⁵⁷

Την περάτωση της εκκαθάρισης ανέλαβε το Α΄ Σώμα Στρατού με την 9η Μεραρχία. Ήδη υπήρχαν στην Πελοπόννησο η 72η Μεραρχία, 14 τάγματα ελαφρού πεζικού, 3 τάγματα Χωροφυλακής, δύο μοίρες ΛΟΚ, ένα σύνταγμα αναγνωρίσεως (τεθωρακισμένα), μία πυροβολαρχία και λοιπά τμήματα Χωροφυλακής. Επίσης, κατέφθασαν από το Βίτσι η 9η Μεραρχία, 2 Μοίρες ΛΟΚ, ένα Σύνταγμα πεδινού πυροβολικού, μια μοίρα ορειβατικού πυροβολικού, ένας λόχος μηχανικού, μία μοίρα του στόλου και δύναμη αεροπορίας. Συνολικά συμμετείχαν 40.000 άνδρες. Ο ΔΣΠ με αρχηγό τον Στ. Γκιουζέλη είχε δύναμη 4.500 ανδρών μαζί με δυνάμεις αυτοάμυνας και του παράνομου μηχανισμού. Ο καθηγητής Γιάννης Λέφας αναφέρει πως οι κυβερνητικές δυνάμεις υπερέβησαν τις 50.000, ενώ ο αριθμός των ανταρτών κυμαινόταν στις 4.000.¹⁵⁸

Έως τις 30 Ιανουαρίου, με τη συμβολή της 9ης Μεραρχίας και των αποφασιστικών μέτρων του Πετζόπουλου, ο εθνικός στρατός επικράτησε στην Πελοπόννησο εκκαθαρίζοντας την περιοχή από την αντάρτικη παρουσία.¹⁵⁹

4.3. Το Έκτακτο Τοπικό Στρατοδικείο Καλαμών

Κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου, το κράτος, λειτουργώντας κυρίως ως μηχανισμός καταστολής, οργανώθηκε με τέτοιο τρόπο, ώστε να απαλλαχθεί από την κομμουνιστική απειλή. Στο πλαίσιο αυτό, η χειραγωγημένη από την κυβέρνηση δικαιοσύνη έλαβε αποφάσεις κυρίως κατά των πολιτών που είχαν αριστερές πεποιθήσεις.

¹⁵⁷ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 493-494

¹⁵⁸ Γ. Λέφας, *ό. π.*, σ. 8

¹⁵⁹ Π. Ζάρας, *ό. π.*, σ. 465, Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 496

Τον ρόλο αυτό ανέλαβαν τα Έκτακτα Τοπικά Στρατοδικεία. Είναι σημαντικό να γίνει αναφορά στον χρόνο, τον τόπο, τη σύνθεση, τον τρόπο και τις αποφάσεις που τελικά ελήφθησαν από τη Δικαιοσύνη, με σκοπό να επανέλθει η χώρα σε μια κανονικότητα.

Ως προς τον χρόνο, είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι οι δίκες των Έκτακτων Στρατοδικείων ξεκίνησαν άμεσα και συστάθηκαν έπειτα από βασιλικό διάταγμα στις 9 Σεπτεμβρίου 1946, βάσει του Γ΄ Ψηφίσματος της Δ΄ Αναθεωρητικής Βουλής «*περί εκτάκτων μέτρων αφορώντων στην δημόσιαν τάξιν και ασφάλειαν*».¹⁶⁰ Ονομάστηκαν «Έκτακτα», διότι οι δικαστές θα έρχονταν αντιμέτωποι με πληθώρα αδικημάτων, τα οποία διαπράττονταν μέσα σε πλαίσια «εκτάκτων» συνθηκών του Εμφυλίου Πολέμου. Με αυτή την απόφαση κλιμακώθηκε η ένταση, ενώ αποφασίζόταν και η αποστέρηση της Ελληνικής Ιθαγένειας (ΛΖ΄ Ψήφισμα) στους «*αντεθνικώς δρώντες*».¹⁶¹

Ο τόπος ίδρυσης των Έκτακτων Τοπικών Στρατοδικείων αρχικά αφορούσε τη βόρεια Ελλάδα, όπου εκεί η παρουσία της Αριστεράς ήταν εντονότερη. Ιδρύθηκαν αρχικά στη Θεσσαλία, την Ήπειρο, τη Μακεδονία και τη Θράκη, ενώ σε όσες περιφέρειες δεν ιδρύθηκαν, υποθέσεις τέτοιας φύσεως εκδικάζονταν από πενταμελή Εφετεία. Συνολικά, έως τη λήξη του Εμφυλίου ιδρύθηκαν 25 Έκτακτα Στρατοδικεία και 6 Μερραρχικά.¹⁶²

Η σύνθεση των Έκτακτων Στρατοδικείων αποτελούνταν από ένα πενταμελές προεδρείο. Χρή εισαγγελέα ασκούσε ο Βασιλικός Επίτροπος, ενώ υπήρχαν και οι στρατοδίκες. Σύμφωνα με έρευνα του Τμήματος Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ, οι στρατοδίκες ήταν κυρίως στρατιωτικοί και πολλές φορές γινόταν ανάκληση από το πεδίο των μαχών με αποτέλεσμα να μεταφέρουν την ένταση του ένοπλου αγώνα στις αίθουσες των δικαστηρίων. Ως επί το πλείστον, εκδίκαζαν υποθέσεις που αφορούσαν μέλη του ΚΚΕ, του ΔΣΕ, καθώς και τους συντρόφους ή απλώς υποστηρικτές της κομμουνιστικής παράταξης, δηλαδή απλούς πολίτες.

¹⁶⁰ Β. Αγτζίδης, «Τα έκτακτα Στρατοδικεία του Εμφυλίου Πολέμου», στην ιστοσελίδα: tvxs.gr, 13.2.2014, διαθέσιμο στο: <https://tvxs.gr/istoria/taksidia-sto-xrono/ta-ektakta-stratodikeia-toy-emfylioy-polemoy/>, ημερομηνία προσπέλασης 24.9.2023

¹⁶¹ Δ. Κόφφα, «Τα Έκτακτα Στρατοδικεία των χρόνων 1946-1949», στο: *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας. Συλλογή κειμένων. Εγγραφα από το Αρχείο του ΚΚΕ (Επιμ. Τμήμα Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ)*, Αθήνα 2016, σ. 91-92

¹⁶² Β. Αγτζίδης, «Τα έκτακτα Στρατοδικεία του Εμφυλίου Πολέμου», στην ιστοσελίδα: tvxs.gr, 13.2.2014, διαθέσιμο στο: <https://tvxs.gr/istoria/taksidia-sto-xrono/ta-ektakta-stratodikeia-toy-emfylioy-polemoy/>, ημερομηνία προσπέλασης 24.9.2023, Δ. Κόφφα, «Τα Έκτακτα Στρατοδικεία των χρόνων 1946-1949», σ. 93

Ως προς τον τρόπο που οργανώθηκαν είναι σημαντικό να τονισθεί ότι οι δίκες ξεκίνησαν χωρίς να έχει γίνει πρωτίστως εκκαθάριση του δικαστικού σώματος από τους συνεργάτες των Γερμανών. Παράλληλα, μια σειρά από ψηφίσματα και νόμους οδήγησε στο να αποκτήσει ο στρατός, με τις ευλογίες της κυβέρνησης, αυξημένες αρμοδιότητες κατά τη διάρκεια του Εμφυλίου. Τομή στην ιστορία του Εμφυλίου αποτέλεσε ο Αναγκαστικός Νόμος 509/1947 *«Περί μέτρων Ασφαλείας του κράτους, του πολιτεύματος, του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών»* (27 Δεκεμβρίου 1947). Την εφαρμογή των μέτρων που προέβλεπε ο Α.Ν. 509 ανέλαβαν τα στρατοδικεία ανά την επικράτεια, τα οποία αποφάσιζαν ακόμα και για θανατικές ποινές ή εξορίες. Με τον ίδιο νόμο, ο οποίος δεν διέφερε κατά πολύ από το «Ιδιώνυμο» του 1929, τέθηκε εκτός νόμου το ΚΚΕ, το ΕΑΜ και η Εθνική Αλληλεγγύη,¹⁶³ ενώ απαγορεύθηκε και η κυκλοφορία αριστερών εφημερίδων. Σύμφωνα με την κομμουνιστική πλευρά, το σχόλιο του ραδιοφωνικού Σταθμού «Ελεύθερη Ελλάδα» για την απόφαση της Κυβέρνησης για παραπομπή σε Στρατοδικεία, αποτυπώνει την έκρυθμη κατάσταση:

«Όλοι οι κομμουνιστές και λαϊκοί αγωνιστές, δηλαδή κάθε δημοκράτης έλληνας πολίτης, θα παραπέμπεται στο εξής στο στρατοδικείο επί εσχάτη προδοσία, δήλωσε το χτήνος αυτό, (αναφέρεται στον Ι. Ρέντη, τότε υπουργό Δικαιοσύνης), προαγγέλοντας έτσι ένα νέο φριχτό, αιματηρό όργιο από δολοφονίες και εκτελέσεις που βάζει σε ενέργεια ο μοναρχοφασισμός...»¹⁶⁴

Όλη αυτή η κινητοποίηση οδήγησε και στην επαναφορά του νόμου περί ληστείας (Νόμος ΤΟΔ'-1871). Σε συνδυασμό με τον Α.Ν. 453 (Ιούλιος 1945), προβλεπόταν ακόμα και η επιβολή της εσχάτης των ποινών για εκείνους που είχαν συμμετοχή σε ένοπλες ομάδες. Ήταν ένα μέσο, έτσι ώστε η κυβέρνηση να ασκήσει πολιτική πίεση ειδικά σε όσες ομάδες δεν είχαν δεχθεί να παραδώσουν τον οπλισμό τους. Παράλληλα, με τον Α.Ν. της Συμφωνίας της Βάρκιζας *«περί αποσυμφορήσεως των φυλακών»*, παραγράφηκαν τα αδικήματα που διαπράχθηκαν από 27 Απριλίου 1941 έως 12 Φεβρουαρίου 1945. Αν και συνομολογήθηκε αυτός ο όρος στη Συμφωνία, εντούτοις οι αριστεροί εξακολουθούσαν να κατηγορούνται και να καταδικάζονται ακόμα και σε θάνατο.¹⁶⁵ Επιπροσθέτως, οι διαδικασίες των δικών ήταν συνοπτικές για

¹⁶³ Γ. Λέφας, *ό. π.*, σ. 303, Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 585, Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 46

¹⁶⁴ Ραδιοφωνικός Σταθμός *«Ελεύθερη Ελλάδα»*, 2.4.1949

¹⁶⁵ Δ. Κόφφα, *ό. π.*, σ. 91, Βλ. Παράρτημα, σ. 104

ευνόητους λόγους, ενώ σύμφωνα με τον Πελοποννήσιο αντάρτη Θ. Σβόλο, επιστρατεύονταν ακόμα και ψευδομάρτυρες και με βάσει τις καταθέσεις τους χτιζόταν το σαθρό κατηγορητήριο.¹⁶⁶ Όπως περιγράφει στο βιβλίο του ο Τάκης Μπενάς για όσα βίωσε κατά τη διάρκεια της δίκης του, γίνονταν συχνά μαζικές δίκες, με εκδικητικό χαρακτήρα κατά των αριστερών, ενώ οι αποφάσεις ήταν τελεσιδικές αν υπήρχε ομοφωνία.¹⁶⁷ Κάποιοι παραπέμπονταν στο Συμβούλιο Χαρίτων έπειτα από πρόταση του Υπουργού Δικαιοσύνης, ο οποίος πρότεινε πιο επιεικείς ποινές.¹⁶⁸ Παράλληλα, δινόταν αμνηστία σε όσους παραδίδονταν οικειοθελώς ή παραχωρούσαν πληροφορίες, στοιχεία και έγγραφα. Η τακτική αυτή είχε περιορισμένη απήχηση και ανταπόκριση από τους διωκόμενους αριστερούς. Αιτία αθώωσης ήταν και η αποκήρυξη των κομμουνιστικών ιδεών με την υπογραφή δήλωσης,¹⁶⁹ ενώ παράλληλα όσοι/όσες ισχυρίζονταν ότι στρατολογήθηκαν βιαίως, συνήθως απαλλάσσονταν των κατηγοριών.

Από το 1946-1949, εκτελέστηκαν 2.134 άτομα σύμφωνα με έρευνα του Τμήματος Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ,¹⁷⁰ ενώ οι αριθμοί που δόθηκαν από την ελληνική κυβέρνηση στον ΟΗΕ επιδέχονται σχολιασμού και αμφισβήτησης, καθώς είχαν πολλούς λόγους να παρουσιάσουν μικρότερους αριθμούς, φοβούμενοι την διεθνή κατακραυγή. Σύμφωνα με αρχεία που εξέδωσε το Υπουργείο Στρατιωτικών, η κορύφωση των αποφάσεων για καταδίκη εις θάνατον ήταν το δεύτερο εξάμηνο του 1948, έτος κατά το οποίο εκδόθηκαν 1.115 θανατικές καταδίκες και εκτελέστηκαν 707. Μειούμενοι βαίνουν οι αριθμοί το πρώτο εξάμηνο του 1949, καθώς εκδόθηκαν 1.040 καταδίκες εις θάνατον και εν τέλει εκτελέστηκαν 556 καταδικασμένοι.¹⁷¹

Το Έκτακτο Τοπικό Στρατοδικείο Καλαμών ξεκίνησε τη λειτουργία του στις 5 Νοεμβρίου του 1948 και αρχικά υπαγόταν στο Στρατοδικείο Κορίνθου. Αργότερα, υπήχθη στο Έκτακτο Στρατοδικείο Τρίπολης, το οποίο ιδρύθηκε τον Ιούλιο του 1947¹⁷² και έμεινε γνωστό ως «Θανατοδικείο».¹⁷³ Όσα έχουν ήδη αναφερθεί, εφαρμόζονταν

¹⁶⁶ Θ. Σβόλος, *Αντάρτης στα βουνά του Μωριά. Οδοιπορικό (1947-49)*, Αθήνα 1990, σ. 179, Γ. Λέφας, *ό. π.*, σ. 307

¹⁶⁷ Τ. Μπενάς, *Του Εμφυλίου*, Αθήνα 1996, σ. 130, Γ. Λέφας, *ό. π.*, σ. 306, Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 581

¹⁶⁸ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 591

¹⁶⁹ Τ. Μπενάς, *ό. π.*, σ. 131, Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 592

¹⁷⁰ Δ. Κόφφα, *ό. π.*, σ. 99

¹⁷¹ Δ. Κόφφα, *ό. π.*, σ. 99

¹⁷² Γ. Λέφας, *ό. π.*, σ. 305, Επιτροπή Περιοχής Πελοποννήσου του ΚΚΕ, *Οι Αλύγιστοι του Μωριά. Φωτογραφικό και ιστορικό αφιέρωμα για τους εκτελεσμένους με απόφαση του έκτακτου Στρατοδικείου Τριπόλεως την περίοδο 1947 έως 1949*, Καλαμάτα 2015, σ. 23

¹⁷³ Γ. Λέφας, *ό. π.*, σ. 306, Κ. Παπακωνσταντίνου (Μπελάς), *Η νεκρή Μεραρχία (Η ΙΙΙ Μεραρχία των νεκρών του ΔΣ Πελοποννήσου)*, Αθήνα 1987, τ. 2, σ. 1316

και στο Τοπικό Στρατοδικείο Καλαμών, ενώ δεν διέφερε από τα υπόλοιπα στη σύνθεση και τη δράση του. Γι' αυτό το λόγο εκτενέστερη αναφορά θα γίνει στις πολύκροτες δίκες του Στρατοδικείου Καλαμών καθώς και στη γνωστοποίηση των προσώπων που είχαν συμμετοχή στα Στρατοδικεία από θέσεις ευθύνης.

Η σύνθεση του Έκτακτου Τοπικού Στρατοδικείου Καλαμών συνήθως αποτελούνταν από Στρατιωτικό Δικαστικό Συμβούλιο Α΄ Τάξεως με πρόεδρο και 5 έως 7 αξιωματικούς. Συγκεκριμένα, στη θέση του προέδρου ήταν ο επιτελάρχης Λεονάρδος, ενώ οι στρατοδίκες ήταν κατά κύριο λόγο βαθμοφόροι στρατιωτικοί, όπως ο ταγματάρχης Παπαλεξόπουλος, ο λοχαγός Περγιαντής, ο λοχαγός Δαραβίγκος και ο υπολοχαγός Λούγκανος. Στο αξίωμα του γραμματέα του Στρατοδικείου βρισκόταν ο ανθυπασπιστής Χωροφυλακής Συρόπουλος και στη θέση του βασιλικού επιτρόπου βρισκόταν ο επίστρατος λοχαγός, εισαγγελέας Γεωργακόπουλος.¹⁷⁴

Το 1948, πολύκροτη ήταν η δίκη 7 μελών της Κ.Ο. του ΚΚΕ Καλαμάτας. Τα μέλη καταδικάστηκαν εξ αρχής από το Στρατοδικείο της Τριπόλεως σε καταδίκη εις θάνατον η οποία όμως έγινε ισόβια καταδίκη για έξι από αυτούς, και κάθειρξη 10 ετών για τον άλλο. Άλλοι 15 που είχαν δικασθεί μαζί με τους ανωτέρω, εκτελέστηκαν αμέσως.¹⁷⁵ Την ίδια χρονιά, εκδικάστηκαν ακόμα δύο δίκες Μεσσηνίων αυτοαμυνιτών στις 24 Μαΐου 1948 και 6-16 Οκτωβρίου 1948. Από τους 27 κατηγορούμενους εκτελέστηκαν οι 22.¹⁷⁶

Το 1949, μεγάλη δημοσιότητα έλαβε η δίκη 35 μελών της Κ.Ο. Καλαμών, οι οποίοι κατηγορήθηκαν με τον Α.Ν. 509 για συνεργασία με τους «συμμορίτες», κατασκοπία και συννομωσία. Η δίκη διήρκησε από τις 11 έως 19 Ιανουαρίου. Από τους τέσσερις που καταδικάστηκαν σε θάνατο, εν τέλει μόνο ένας οδηγήθηκε στο εκτελεστικό απόσπασμα. Ως ελαφρυντικό λειτούργησε *«η μετρία σύγχυσις ενίοτε και λόγω βλακειάς και φόβου, η πλήρης σύγχυσις, το ότι είχαν υπηρετήσει ως πολεμιστές του Αλβανικού Μετώπου και είχαν τραυματισθεί»*.¹⁷⁷ Ωστόσο, ο «στρατολόγος των συμμοριτών» Τσερπές, δεν είχε την τύχη να του αναγνωρισθεί κάποιο ελαφρυντικό, με αποτέλεσμα να καταδικασθεί εις θάνατον στις 19 Ιανουαρίου και να εκτελεσθεί έπειτα από τρεις ημέρες, όπως προβλεπόταν.

¹⁷⁴ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 583

¹⁷⁵ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 591-592

¹⁷⁶ Γ. Λέφας, *ό. π.*, σ. 325 και σ. 328 επ., Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 593

¹⁷⁷ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 593

Παράλληλα, εκκρεμούσε και η επαναληπτική δίκη για την υπόθεση της Πηγάδας του Μελιγαλά. Κατηγορήθηκαν 18 «συμμορίτες» για κατά συρροήν δολοφονίες συμπατριωτών τους, ενώ στη συγκεκριμένη δίκη παρουσιάστηκαν και πολλοί μάρτυρες. Ωστόσο, ένας εκ των κατηγορουμένων, ο οποίος ισχυριζόταν πως δεν διακατέχεται από κομμουνιστικές ιδέες, υπέβαλε ένσταση στον Άρειο Πάγο, διότι η συγκεκριμένη υπόθεση έπρεπε να εκδικασθεί από το Κακουργιοδικείο. Η ένσταση απορρίφθηκε και ο βασιλικός επίτροπος πρότεινε την ποινή 16άκις εις θάνατον, η οποία τελικά του επιβλήθηκε.¹⁷⁸

Ιστορικό ενδιαφέρον είχαν και οι δίκες του βιομήχανου Σπ. Γαλανάκη, ο οποίος κατηγορήθηκε για συνεργασία με τους αντάρτες του Ταυγέτου, προμηθεύοντάς τους με τρόφιμα, χρήματα ακόμα και με ραδιόφωνο. Στη δίκη αυτή που παρευρέθηκε πλήθος κόσμου, παρουσιάστηκαν και αρκετοί μάρτυρες για να πιστοποιήσουν την εθνοφοροσύνη του κατηγορούμενου, σε μια προσπάθεια να ανατρέψουν το κατηγορητήριο και να απαλλαγεί από τη θανατική ποινή που του είχε επιβληθεί. Τον Μάιο του 1949, ο Μεσσήνιος Βεν. Κετσεάς, καταδικάστηκε από το Στρατοδικείο Αθηνών για την απόπειρα κατάληψης του Καρπενησίου σε συνεργασία με τους αντάρτες. Η παμψηφεί απόφαση των μελών του Στρατοδικείου τον αθώωσε.¹⁷⁹

Από τον Ιούλιο έως τον Σεπτέμβριο του 1949, μια ακόμα σημαντική δίκη έλαβε χώρα στην πόλη της Καλαμάτας, η οποία λόγω του μεγάλου αριθμού των κατηγορουμένων και των μαρτύρων πραγματοποιήθηκε σε τρεις φάσεις. Καταδικάστηκαν για πληθώρα αδικημάτων 29 μέλη της Κ.Ο. των Καλαμών, οι οποίοι εντοπίστηκαν ύστερα από μακρά έρευνα και παρακολούθηση. Άπαντες αποκήρυξαν τον κομμουνισμό αλλά μάταια. Καταδικάστηκαν δέκα άνδρες εις θάνατον και μια γυναίκα.¹⁸⁰

Στις 16 Σεπτεμβρίου 1949 αποφασίστηκε να μην εκτελείται καμία θανατική καταδίκη, αν δεν έχει εγκριθεί από το Ειδικό Τμήμα του Συμβουλίου Χαρίτων, το οποίο ήταν αρμόδιο να αποφαινεται για όλες τις καταδικαστικές αποφάσεις. Παρά το γεγονός ότι ο Υπουργός Στρατιωτικών, Κανελλόπουλος διαφώνησε ανοιχτά με αυτή την απόφαση, εν τέλει τέθηκε σε ισχύ. Στις 30 Σεπτεμβρίου 1949, κι ενώ είχε κριθεί το αποτέλεσμα του Εμφυλίου, ανεστάλησαν οι εκτελέσεις πανελληνίως. Τον Οκτώβριο

¹⁷⁸ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 594

¹⁷⁹ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 596

¹⁸⁰ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 598

του ίδιου έτους, κι ενώ θα πραγματοποιούνταν η Γενική Συνέλευση των Ηνωμένων Εθνών, τερματίστηκαν και οι εκτελέσεις πολιτικών κρατουμένων.¹⁸¹ Παρά το γεγονός ότι έγινε άρση του στρατιωτικού νόμου τον Φεβρουάριο του 1950, εντούτοις στα κατά τόπους στρατοδικεία συνεχίστηκαν οι δίκες κατά των κομμουνιστών κατηγορώντας τους για παράνομη δράση, ενώ πέρασαν αρκετά έτη μέχρι να δοθεί το 1964, πλήρης αμνηστία σε φυλακισμένους.¹⁸²

4.4. Το Ειδικό Δικαστήριο Δωσιλόγων Καλαμών

Μετά το τέλος του Εμφυλίου Πολέμου, η νίκη των Συμμάχων έδωσε τη δυνατότητα στους νικητές να διώξουν ποινικά και να τιμωρήσουν ως εγκληματίες πολέμου όσους συνεργάστηκαν με τους κατακτητές. Εκτός από τα διεθνή Στρατιωτικά Δικαστήρια που συγκροτήθηκαν σε Νυρεμβέργη και Τόκιο, πραγματοποιήθηκαν έκτακτα δικαστήρια τοπικού χαρακτήρα σε Ελλάδα και Ευρώπη. Λειτουργήσαν ως ένα μέσο εκτόνωσης της «*λαϊκής οργής*», όσων αιτούνταν τον παραδειγματισμό και την τιμωρία των συνεργατών των κατακτητών.

Τα Ειδικά Δικαστήρια Δωσιλόγων ξεκίνησαν αμέσως μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και ολοκληρώθηκαν περίπου το 1950. Ο ιστορικός Νόρμπερτ Φράι χαρακτήρισε αυτή τη διαδικασία με τρεις λέξεις: «*αμνήστευση, επανενσωμάτωση, αποστιγματισμός*».¹⁸³

Για τα ευρωπαϊκά δεδομένα, η Ελλάδα ήταν από τις χώρες με τον χαμηλότερο αριθμό καταδικασμένων και εκτελεσμένων δωσιλόγων, ενώ ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι πολλοί ένοπλοι δωσίλογοι πρόλαβαν να εισχωρήσουν έγκαιρα στο νέο καθεστώς που είχε διαμορφωθεί, πριν ακόμα προλάβουν να δικασθούν. Γενικότερα οι καταδικασθέντες αντιμετώπιζονταν με επιείκεια, ενώ πολλές φορές τους αθώωναν «*διά λόγους βλακειάς*», ένεκα του νεαρού της ηλικίας τους.

¹⁸¹ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 611

¹⁸² Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 613

¹⁸³ Ανυπόγραφο Άρθρο, «Οι δωσίλογοι που τιμωρήθηκαν στην Ελλάδα είναι οι λιγότεροι στον κόσμο. Νέα ιστορική έρευνα απαντά γιατί δεν εκτελέστηκαν. Δείτε τι έγινε στις δίκες των κατοχικών πρωθυπουργών», στην ιστοσελίδα: *Η Μηχανή του Χρόνου*, χ.χ., διαθέσιμο στο: <https://www.mixanitouxronou.gr/i-dosilogi-pou-timorithikan-stin-ellada-ine-i-ligoteri-ston-kosmo-nea-istoriki-erevna-apanta-giati-den-ektelestikan-dite-ti-egine-stis-dikes-ton-katochikon-prothipourgon/>, ημερομηνία προσπέλασης 1.10.2023

Πάνω από το 80% των υποθέσεων δεν έφταναν στα δικαστήρια, ωστόσο τα κατά τόπους Ειδικά Δικαστήρια Δωσιλόγων καταδίκαιζαν μέλη της κομμουνιστικής παράταξης. Η μελέτη του ιστορικού Δημήτρη Κουσουρή παρουσιάζει εύγλωττα τους αριθμούς: Κατά την περίοδο 1945-49 καταδικάσθηκαν και εκτελέσθηκαν 25 δωσίλογοι και 3.000 μέλη του ΚΚΕ. Παράλληλα, για να ασκηθούν ποινικές διώξεις σε βάρος των δωσιλόγων, έπρεπε κάποιος να υποβάλει έγκληση, επομένως γίνεται αντιληπτό πως η διαδικασία δεν γινόταν αυτεπάγγελτα.

Σύμφωνα με αριστερές πηγές, οι ειδικές επιτροπές, οι οποίες είχαν συγκροτηθεί γι' αυτό τον σκοπό, μεροληπτούσαν και χρονοτριβούσαν, ενώ οι μνηνυτές πολλές φορές δέχονταν και απειλές. Η ίδια κατάσταση επικρατούσε και εντός των δικαστικών αιθουσών, καθώς είτε υπήρχαν ελλιπή στοιχεία, είτε δεν παρουσιάζονταν μάρτυρες για να στηρίξουν το κατηγορητήριο, είτε απαλλάσσονταν με βουλεύματα.

Οι δίκες, οι οποίες διεξήχθησαν παρουσίαζαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Η σπουδαιότερη όλων ήταν η δίκη των «Πρωθυπουργών», η οποία πραγματοποιήθηκε από τις 21 Φεβρουαρίου έως 31 Μαΐου 1945, ενώπιον του Πρώτου Ειδικού Δικαστηρίου Δωσιλόγων Αθηνών. Οι κατηγορούμενοι ήταν στο σύνολό τους 30, εκ των οποίων και οι κατοχικοί πρωθυπουργοί Γ. Τσολάκογλου, Κ. Λογοθετόπουλος και Ι. Ράλλης, καθώς και 30 υπουργοί και υφυπουργοί.¹⁸⁴ Απ' αυτούς, ουδείς εκτελέστηκε, αν και κρίθηκαν ένοχοι 20 από τους 30. Ως μάρτυρες υπεράσπισης των δωσιλόγων παρουσιάσθηκαν ή ευεργετηθέντες ή πολιτικοί με βαρυσήμαντο ρόλο στην κοινωνία, όπως ο Γονατάς, ο Μητροπολίτης Ιωαννίνων Σπυρίδων, ο Τσακαλώτος, ο Ζέρβας και ο Έβερτ. Σύμφωνα με εφημερίδες της εποχής οι μάρτυρες υποστήριζαν στην κατάθεσή τους «*πως ενώ ο λαός πεινούσε, οι δωσίλογοι έδιναν τα τρόφιμα στους Γερμανούς*». Από την άλλη, η υπερασπιστική γραμμή των κατηγορουμένων ήταν ότι ένιωθαν εθνικόφρονες και μάχονταν κατά του κομμουνισμού. Οι θανατικές ποινές μετατράπηκαν σε ισόβια, ενώ η κοινή γνώμη παρακολουθούσε τις δίκες απογοητευμένη. Σύμφωνα με τον πρώην πρωθυπουργό Κ. Μητσοτάκη, δεν μπορεί κανείς να τις ονομάσει δίκες, διότι δεν νοείται να δικάζουν οι «νικητές» τους «ηττημένους», αν σκεφτεί κανείς και την περίφημη φράση «*ουαί της ηττημένοις*».

¹⁸⁴ Ι. Κρασσάς, «Η Δίκη των Δωσιλόγων Πρωθυπουργών και Υπουργών της Κατοχής», στην ιστοσελίδα: *Η Βραδυνή*, 31.8.2023, διαθέσιμο στο: <https://www.vradini.gr/article/apopseis/716546-h-dikh-twn-dwsilogwn-prwthypourgwn-kai-ypourgwn-ths-katochs>, ημερομηνία προσπέλασης 1.10.2023

Στις 2 έως 15 Ιουνίου του 1945 με Βασιλικό Διάταγμα, αποφασίσθηκε η ίδρυση του Ειδικού Δικαστηρίου Δωσιλόγων Καλαμών για την εκδίκαση «τελεσθέντων αδικημάτων» στη Μεσσηνία και την Κυπαρισσία,¹⁸⁵ ενώ οι πρώτες δίκες ξεκίνησαν στις 27 Σεπτεμβρίου 1945, παρουσιάζοντας ελλείψεις. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι ένορκοι στην πλειοψηφία τους ήταν επιφανείς, μορφωμένοι πολίτες και έτειναν προς τον αντικομμουνισμό.

Στο διάστημα μεταξύ 27 Σεπτεμβρίου 1945 έως 18 Νοεμβρίου 1957, από το Ειδικό Δικαστήριο Δωσιλόγων Καλαμών εκδόθηκαν 196 αποφάσεις, εκ των οποίων οι 31 ήταν καταδικαστικές, 27 αθωωτικές, ενώ 142 ήταν άλλης φύσεως.¹⁸⁶ Οι ποινές που επιβάλλονταν ήταν φυλάκιση, πρόσκαιρα δεσμά ορισμένου χρόνου (10-20 έτη), κάθειρξη 5-10 ετών, ισόβια, καθώς και η θανατική καταδίκη. Συνήθως, το κατηγορητήριο αφορούσε ανθρώπους οι οποίοι είχαν συνδράμει συνειδητά στο έργο του κατακτητή βλάπτοντας τους Έλληνες πολίτες. Άνθρωποι, οι οποίοι δεν είχαν ηθικούς φραγμούς και προέτασαν μονάχα το συμφέρον τους και την προσωπική τους ευδοκίμηση, κάτι το οποίο δεν άφησε ασχολίαστο ο ίδιος ο Χίτλερ:

*«Ο νικητής, αν είναι έξυπνος, θα εμπιστευτεί σε πρόσωπα της εθνικότητας του ηττημένου λαού, που δεν έχουν ούτε χαρακτήρα, ούτε τιμή, το ρόλο του δεσμοφύλακα. Τα πρόσωπα αυτά θα τον βοηθήσουν στο έργο της ολοκληρωτικής υποδούλωσης των συμπατριωτών τους κατά τρόπο πολύ σκληρότερο και ανοικτίρμονα από εκείνον που θα μεταχειριζόταν ένα οποιοδήποτε ξένο κτήνος».*¹⁸⁷

Ένας απ' αυτούς ήταν και ο Στ. Ραντόπουλος. Πολυσυζητημένη ήταν η δίκη του δωσίλογου-μηχανικού. Εκτός από την ποινή της ισόβιας καταδίκης δημεύτηκε η περιουσία του κατά το ήμισι και επωμίστηκε τα έξοδα της δίκης.¹⁸⁸ Οι «οικονομικοί δωσίλογοι» Καλαμών και Μεσσηνίας οι οποίοι κερδοσκόπησαν και πλούτισαν εν μέσω Κατοχής, όφειλαν μετά την καταδίκη τους να πληρώσουν υπέρογκα ποσά σε φόρους, ενώ προβλεπόταν και η ποινή της εκτόπισης ή δήμευσης των περιουσιακών τους στοιχείων.¹⁸⁹ Και σε αυτή την περίπτωση όμως, έπρεπε η οικονομική συναλλαγή με τους κατακτητές να αποδειχθεί με έγγραφα και πιστοποιητικά, γεγονός το οποίο πολλές φορές ήταν δύσκολο, ενώ ταυτόχρονα με την ψήφιση νόμων και βουλευμάτων, τα

¹⁸⁵ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 640

¹⁸⁶ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 651

¹⁸⁷ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 626

¹⁸⁸ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 663

¹⁸⁹ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 676

δικαστήρια προχωρούσαν σε ελάφρυνση των ποινών ή ακόμα και απαλλαγή. Σύμφωνα με τα βουλεύματα του Ειδικού Δικαστηρίου Δωσιλόγων,¹⁹⁰ αν μελετήσει κανείς τις αποφάσεις, θα εξάγει εύκολα το συμπέρασμα πως οι περισσότερες είναι απαλλακτικές, ενώ αρκετές είναι και οι αποφάσεις για περαιτέρω ανάκριση και παύση της δίωξης.¹⁹¹

Η κοινή γνώμη και ο Τύπος ήταν ιδιαίτερα ευαισθητοποιημένοι και ενημερωμένοι για τις υποθέσεις δωσιλογισμού, παρακολουθώντας διεξοδικά τις δίκες. Καυτηρίαζαν, έκριναν και παρουσίαζαν τις αδυναμίες και τις παραλείψεις του δικαστικού συστήματος, παρασυρόμενοι από την αγωνία τους να αποδοθεί πραγματική δικαιοσύνη.

Ο νόμος που οδήγησε την Ελλάδα προς το δρόμο της κανονικότητας και της ειρήνευσης, ελήφθη ύστερα από τέσσερα χρόνια δικών και ατέρμονος Εμφυλίου. Όλες οι θανατικές ποινές οι οποίες είχαν επιβληθεί έως την 31η Οκτωβρίου 1951, μετατράπηκαν σε ισόβια κάθειρξη. Αυτό το γεγονός, δικαίωσε τον ελληνικό λαό και τον Τύπο για τις όποιες αντιρρήσεις εξέφρασαν σχετικά με τις παρεμβάσεις της κυβέρνησης στη Δικαιοσύνη με σκοπό τις στοχευμένες απαλλακτικές αποφάσεις.

Συμπερασματικά, διαβάζοντας τις τελευταίες δύο ενότητες, γίνεται αντιληπτό ότι ο πέλεκυς της δικαιοσύνης αφορούσε περισσότερο τα μέλη της κομμουνιστικής παράταξης παρά τους δωσίλογους Έλληνες. Αυτό αποδεικνύεται από τη διαδικασία των δικών που ακολουθήθηκε, αλλά κυρίως από τους αριθμούς των καταδικασθέντων και των εκτελεσθέντων.

4.5. Η μαρτυρία του Μεσσήνιου αγωνιστή Πέτρου Ε. Ταβουλαρέα

Το αδιάκοπο κυνηγητό των ανταρτών δεν περιοριζόταν μόνο στις δικαστικές αίθουσες. Οι εκτελέσεις, οι φυλακίσεις και τα πρωτόγνωρα βασανιστήρια ήταν πλέον χαρακτηριστικό της ελληνικής κοινωνίας. Ακόμα ένα μέτρο που έλαβε η Πολιτεία κατά

¹⁹⁰ Βλ. Παράρτημα, σ. 105-106

¹⁹¹ Α. Παρτσακλός, «Ενοπλος Δωσιλογισμός και Τάγματα Ασφαλείας: Η περίπτωση της Μεσσηνίας μέσα από τα βουλεύματα και τα πρακτικά των δικών του Ειδικού Δικαστηρίου Δωσιλόγων», (Διπλωματική Εργασία), στην ιστοσελίδα: *Πάνδημος-Παντειακές Δημοσιεύσεις*, Δεκέμβριος 2018, διαθέσιμο στο: <http://62.217.125.144/index.php?lang=el&op=record&type=&q=&page=0&pid=iid:19049>, ημερομηνία προσπέλασης: 1.10.2023

των αριστεροφρόνων ήταν οι πολύμηνες εξορίες,¹⁹² οι οποίες διαρκούσαν χρόνια σε ξερονήσια όπως ήταν η Μακρόνησος, η Ικαρία, ο Αϊ-Στράτης, η Γυάρος, το Τρίκερι κ.α. με σκοπό να «σωφρονιστούν πολιτικά». Σύμφωνα με τον ιστορικό Κώστα Κωστή, την περίοδο 1947-1950 στάλθηκαν στην εξορία περίπου 30.000 αντιφρονούντες, οι περισσότεροι από τους οποίους αναγκάστηκαν έπειτα από βασανισμούς και σκληρή πίεση να υπογράψουν τις σχετικές δηλώσεις μετανοίας.¹⁹³

Σε πολλούς τόπους εξορίας βρέθηκε ο Πέτρος Ταβουλαρέας,¹⁹⁴ ένας αντάρτης της Αριστεράς με καταγωγή από τα Τσέρια Μεσσηνίας, ο οποίος πολέμησε για την πατρίδα στον ελληνοϊταλικό πόλεμο, αλλά μετέπειτα και για τις πολιτικές πεποιθήσεις του.

Βρέθηκε το 1946 μαζί με άλλους πολιτικούς εξόριστους στην Ικαρία και συγκεκριμένα στο χωριό Χρηστός. Περιγράφει στην προσωπική του μαρτυρία τις δραματικές στιγμές που έζησε εξαιτίας της πείνας. Ωστόσο, δεν φανταζόταν πως η κατάσταση θα μπορούσε να επιδεινωθεί. Το 1948, τον μετέφεραν στο Μακρονήσι, το οποίο είχε ισχυρή στρατιωτική δύναμη και χιλιάδες εξόριστους. Σε αυτό το ερημονήσι, δεν υπέφεραν μόνο από την ασιτία αλλά και από την έλλειψη νερού. Ο Π. Ταβουλαρέας με αδύναμο σώμα, υπέφερε όλων των ειδών τα βασανιστήρια με σκοπό να μεταβληθεί η συνείδησή του μέσω της βίας.

Τα αποσπάσματα που επιλέχθηκαν από την πολυσέλιδη μαρτυρία του φωτίζουν το κομμάτι της ζοφερής πραγματικότητας και τα γεγονότα που εκτυλίχθηκαν εις βάρος των αριστερών σε αυτούς τους ιστορικούς τόπους, πάντα με τη ματιά ενός αριστερού αγωνιστή, ο οποίος τα βίωσε και τα έγραψε το 1988. Οι «Μνήμες» αυτές τον συντρόφευαν μέχρι το τέλος της ζωής του.

«Μερικές χιλιάδες έριξε και στη Νήσο Ικαρία. Εκεί βρισκόμουν και εγώ εξόριστος, στο χωριό Χρηστός της Βόρειας Ικαρίας. Η ζωή μας εκεί ήταν δραματική. Το συστίτιο ήταν μια κουταλιά λάδι της σούπας και ένα πιάτο φακές, ή μαυρομάτικα φασόλια γεμάτα μπαμπουγέρους.....»

Είχαμε τρία προσκλητήρια την ημέρα κατεβαίναμε μια ώρα δρόμο από τα γύρω χωριά στο κεντρικό στο Χρηστό.....»

¹⁹² Χ. Καινούργιος, *ό. π.*, σ. 421, Κ. Κωστής, *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας. Η διαμόρφωση του Νεοελληνικού Κράτους 18^{ος}-21^{ος} αιώνας*, Αθήνα 2022, σ. 707

¹⁹³ Κ. Κωστής, *ό. π.*, σ. 707, Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 146

¹⁹⁴ Γ. Σχινάς, *ό. π.*, σ. 288

Η πείνα μας ήταν τόσο μεγάλη που φάγαμε ακόμα και βατράχους. Αλλά μας περίμεναν και χειρότερα μέσα στο 1948 μας μετέφεραν όλους στο Μακρονήσι. Όλη η οικομένη ξέρει τι ήταν το Μακρονήσι.

Είχαν εκεί 50 χιλ. στρατιώτες μη εμπνέοντας στην δεξιά εμπιστοσύνη και 15 χιλ. εμείς οι πολιτικοί εξόριστοι. Όταν πήγαμε εκεί μας έβαλαν σε σκηνές διότι ο τόπος είναι ακατοίκητος.....

Εκεί δεν υποφέραμε τόσο από φαγητό αλλά είχαμε μείνη και (4) μέρες χωρίς νερό.....

Και τώρα ας περιγράψουμε τον Παρθενώνα του Κύριου Παναγιώτη Κανελόπουλου...(Παρθενώνα δηλ. έλεγε το Μακρονήσι) εκεί ήταν όλων των ειδών τα βασανιστήρια.....

Αλλά η άρχουσα Τάξη μαζί με τους πατρώνες της Ιντελιντσες (Σέρβους) ΣΙΑ Αμερικανική, Γερμανική, Γκεστάμπο, λένουν ότι με τη βία αλλάζουν οι συνειδήσεις των ανθρώπων.....»

«Μας πήγαν σε μια χαράδρα και έπαιρναν 20-20 και μας άρχιζαν με τα ρόπαλα σπάζοντας κεφάλια χέρια και αφού μας έκαναν πτώματα...μας ζητούσαν την υπόσχεση δήλωσης μετανείας.»

«Είχαμε ακούσει ότι τους φαντάρους τους έδεναν μέσα σε τσουβάλια και τους πέταγαν στη θάλασσα κρατώντας τους με σκηνιά...»¹⁹⁵

Πολλοί από τους πολιτικούς εξόριστους, ακόμα και άνθρωποι των Τεχνών και των Γραμμάτων, αφιγήθηκαν τα προσωπικά τους τραυματικά βιώματα σε αυτούς τους σκοτεινούς τόπους. Άντεξαν τις κακουχίες και τα βασανιστήρια και παρά το γεγονός ότι το σώμα βασανιζόταν, το πνεύμα και η ψυχή άντεχε αρνούμενοι να υπογράψουν τη ντροπιαστική κατ' αυτούς δήλωση. Το δυστύχημα ήταν πως κάποια από τα ελληνικά νησιά χρησιμοποιήθηκαν λίγες δεκαετίες αργότερα, όταν η Χούντα των Συνταγματαρχών επέλεξε να εφαρμόσει το ίδιο σχέδιο για τη «συμμόρφωση» των αριστερών.

4.6. Το «παιδομάζωμα»

¹⁹⁵ Βλ. Παράρτημα, σ. 99-103

Ο όρος «παιδομάζωμα» έχει χρησιμοποιηθεί αρχικά για την περίοδο της Τουρκοκρατίας και αργότερα απαντάται κυρίως στην αντικομμουνιστική βιβλιογραφία. Ήταν η πρακτική των Οθωμανών να απαγάγουν νέα αγόρια, κυρίως από χριστιανικές οικογένειες των βαλκανικών χωρών με σκοπό να ανδρωθούν με τουρκική συνείδηση και έπειτα να χρησιμοποιηθούν ως στρατιώτες πολεμώντας την ίδια τους την πατρίδα.

Τι σχέση μπορεί να έχει αυτός ο όρος με τον ελληνικό Εμφύλιο Πόλεμο; Ήταν «παιδομάζωμα» ή «παιδοσώσιμο»; Δυστυχώς, τα παιδιά δεν έμειναν στο απυρόβλητο, αντιθέτως έγιναν εργαλείο προπαγάνδας και το ζήτημα του «παιδομαζώματος» είναι θέμα υψίστης ιστορικής σημασίας, το οποίο σχετίζεται κυρίως με την τελευταία φάση της εμφύλιας σύγκρουσης.

Αυτή η δύσκολη κατάσταση είναι δόκιμο να αναλυθεί δίχως αγκυλώσεις και κομματικές εμπάθειες, οι οποίες δεν χωρούν σε μια ιστορική έρευνα, προκειμένου να εξαχθούν συμπεράσματα και αλήθειες.

Η πλευρά της ελληνικής κυβέρνησης υποστήριζε ότι το ΚΚΕ προέβη σε απαγωγές παιδιών με σκοπό τον αφελληνισμό των μελλοντικών πολιτών της χώρας. Αντιθέτως, η άποψη του Κομμουνιστικού Κόμματος υποστήριζε πως η κίνηση αυτή είχε ανθρωπιστικό χαρακτήρα με μοναδικό σκοπό τη σωτηρία των παιδιών από τις κακουχίες του πολέμου. Παράλληλα, εξέφραζαν κάθετα την άποψή τους πως η μετακίνηση των ελληνόπουλων δεν είχε βίαιο ή υποχρεωτικό χαρακτήρα, αντιθέτως γινόταν με τη σύμφωνη γνώμη των γονέων τους, προκειμένου τα παιδιά τους να έχουν ένα καλύτερο μέλλον.¹⁹⁶ Η κομμουνιστική παράταξη κατήγγειλε πως η τακτική του «παιδομαζώματος» εφαρμόστηκε σκληρά από τους «μοναρχοφασίστες» μέσω των «παιδουπόλεων», κίνηση η οποία ήταν πρωτοβουλία της βασίλισσας Φρειδερίκης.

Ωστόσο, οι δύο αντίπαλες παρατάξεις, στα πλαίσια της προπαγανδιστικής τους πολιτικής, ακολούθησαν διαφορετικά αφηγήματα σχετικά με το φλέγον αυτό θέμα, τα οποία απέχουν παρασάγγας από την πραγματικότητα.

Ουσιαστικά, η διαδικασία της μετακίνησης των παιδιών στις ανατολικές χώρες ξεκίνησε από τον Μάρτιο του 1948 με απόφαση της ΠΔΚ, ενώ ο γιατρός Π. Κόκκαλης ανέλαβε την εποπτεία όλης της επιχείρησης ως υπουργός Υγείας και Κοινωνικής

¹⁹⁶ Χ. Καινούργιος, *ό. π.*, σ. 414 επ., Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 445, Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 120

Πρόνοιας.¹⁹⁷ Σύμφωνα με την έκθεση της Ειδικής Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για τα Βαλκάνια (UNSCOB) καταγράφηκαν 28.296 μετακινήσεις παιδιών.¹⁹⁸

Η βασική επιχειρηματολογία της κομμουνιστικής πλευράς, όπως αναφέρθηκε, έκανε λόγο για μετακινήσεις ανθρωπιστικού χαρακτήρα και αποτυπώνει εν μέρει την πραγματική εικόνα. Το ΚΚΕ όμως, είχε ακόμα έναν λόγο να προχωρήσει σε αυτή την απόφαση, καθώς προέβλεπε την αρνητική έκβαση της εμφύλιας σύρραξης, συνυπολογίζοντας και το γεγονός ότι παρουσίαζε δυστοκία στην εύρεση εφεδρειών,¹⁹⁹ κάτι το οποίο είναι παραδεκτό από πηγές των ίδιων των ανταρτών που βρίσκονταν σε καίριες στρατηγικές θέσεις. Επομένως, έλαβε την απόφαση για μαζικές μετακινήσεις παιδιών, αφήνοντας τους γονείς να πολεμήσουν απρόσκοπτα στο μέτωπο του αγώνα.²⁰⁰ Επιπροσθέτως, καταρρίπτεται εν μέρει η παραδοχή της εθελούσιας μετακίνησης, καθώς είναι γνωστό πως πολλοί γονείς είχαν στρατολογηθεί βιαίως από τον ΔΣΕ, επομένως τους αφαιρούνταν αυτομάτως η ελεύθερη βούληση να επιλέξουν να έχουν δίπλα τους τα παιδιά τους. Έχει βέβαια καταγραφεί από μαρτυρίες κομμουνιστών, πως οι γονείς-μαχητές έδιναν συνειδητά τα παιδιά τους με τη συγκατάβασή τους.²⁰¹ Συν τοις άλλοις, οι συνθήκες μετακίνησης και διαβίωσης στις ανατολικές χώρες, ήταν άθλιες και απαράδεκτες, σε τέτοιο σημείο που εκατοντάδες παιδιά πολλές φορές δεν κατάφερναν να φθάσουν ζωντανά στη χώρα υποδοχής.

Σύμφωνα με την έρευνα του Π. Ζάρα για το ευαίσθητο αυτό θέμα, ασχολήθηκαν σε παγκόσμιο επίπεδο εφημερίδες, γερουσίες, κυβερνήσεις, φιλανθρωπικές οργανώσεις αλλά και μεμονωμένα σπουδαίες προσωπικότητες, οι οποίες ευαισθητοποιήθηκαν ακούγοντας αυτές τις ειδήσεις που αφορούσαν παιδιά.²⁰² Μάλιστα, αποτελεί τεκμήριο για εκείνον, το βιβλίο του Γ. Χ. Μανούκα, ο οποίος ήταν ο καθ' ύλην αρμόδιος για το θέμα της μετακίνησης των παιδιών, επιφορτισμένος από το ίδιο το ΚΚΕ με την αρμοδιότητα του οργανωτή.²⁰³ Η γενική εικόνα της απόφασης καταδεικνύει πως έγινε μια συντονισμένη προσπάθεια μετακίνησης, σκληρού διαχωρισμού παιδιών και εκπαίδευσης, με σκοπό να καλλιεργηθούν οι κατάλληλες

¹⁹⁷ Γ. Λέφας, *ό. π.*, σ. 415, Θ. Χρήστου, *Πέτρος Σωκράτους Κόκκαλης (1896-1962). Ο αστός επαναστάτης ιατρός από τον αντιβενιζελισμό στο λενινισμό*, Αθήνα 2019, σ. 36

¹⁹⁸ Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 446

¹⁹⁹ Χ. Δ. Κανούργιος, *ό. π.*, σ. 127, Τ. Βερβενιώτη, *ό. π.*, σ. 498

²⁰⁰ R. Van Boeschoten & L. M. Danforth, *Παιδιά του ελληνικού Εμφυλίου. Πρόσφυγες και πολιτική της μνήμης*, (Μετ. Μ. Λαλιώτης), Αθήνα 2015, σ. 73, Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 447

²⁰¹ Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 120

²⁰² Π. Ζάρας, *ό. π.*, σ. 487

²⁰³ Π. Ζάρας, *ό. π.*, σ. 488

συνθήκες για τους εκκολαπτόμενους αριστερούς αντάρτες, πράγμα το οποίο δεν θεωρείται απαραίτητος κατακριτέο.

Το θέμα απασχόλησε και τον σουηδικό Τύπο, ο οποίος φιλοξένησε το θέμα μέσα από τη συνέντευξη που παραχώρησε ο πρέσβης Ανδρουλής στην εφημερίδα “Svenska Dagbladet”, ο οποίος αναφέρθηκε στο παιδομάζωμα και στην απαγωγή 10.000 παιδιών, χαρακτηρίζοντας την ενέργεια αυτή «ως έγκλημα κατά της ανθρωπότητας».²⁰⁴

Προκαλεί εντύπωση η κοινή στρατηγική που ακολούθησαν οι αντίπαλες παρατάξεις, καθώς και η κυβερνητική πλευρά προέβη σε αντίστοιχες μετακινήσεις παιδιών εντός των ελληνικών συνόρων, ιδρύοντας «παιδουπόλεις».²⁰⁵ Η κίνηση αυτή ωστόσο, είχε διττή σημασία: δεν είχε καθαρά ανθρωπιστική διάσταση αλλά και πολιτική. Ναι μεν η κυβέρνηση επιθυμούσε να προστατευθεί ο άμαχος πληθυσμός αλλά απώτερος σκοπός ήταν η στέρηση ανθρώπινου δυναμικού για το ΔΣΕ, ο οποίος υπέφερε από έλλειψη εφεδρειών. Επομένως, με τις οργανωμένες δομές φιλοξενίας, θα προστατεύονταν τα παιδιά με τις οικογένειές τους. Επικεφαλής της προσπάθειας ήταν η βασίλισσα Φρειδερίκη, η οποία κατάφερε να φιλοξενήσει σε ιδρύματα έναν καθόλου ευκαταφρόνητο αριθμό παιδιών, που έφτανε τις 25.000 περίπου.²⁰⁶ Ωστόσο, όπως αναφέρει και ο καθηγητής Ν. Μαραντζίδης, ο τρόπος διαπαιδαγώγησης στις «παιδουπόλεις» γινόταν με βάση τον ιδεολογικό προσανατολισμό των «προστατών» τους. Για την προσπάθεια αυτή καταγράφονται θετικές παρατηρήσεις, καθώς τα παιδιά έζησαν με στοργή και φροντίδα σε συνθήκες αξιοπρεπείς για τα δεδομένα της εποχής.²⁰⁷ Αντίθετα, στο βιβλίο του Mark Mazower (2003) «Μετά τον Πόλεμο», καταγράφεται η μαρτυρία της Μαντούς Δαλιάνη, η οποία φυλακίσθηκε το 1949 με την κατηγορία της παράνομης πολιτικής δράσης. Έπειτα από την ενδελεχή έρευνά της, παρομοίασε τις συνθήκες διαβίωσης στις «παιδουπόλεις» με αυτές που επικρατούσαν στις φυλακές.²⁰⁸ Αποδεδειγμένο είναι επίσης το γεγονός ότι πολλά παιδιά βρέθηκαν

²⁰⁴ Α. Σ. Βαλντέν, *ό. π.*, σ. 372

²⁰⁵ R. Van Boeschoten & L. M. Danforth, *ό. π.*, Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 449 επ., σ. 67, Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 120

²⁰⁶ Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 449

²⁰⁷ R. Van Boeschoten & L. M. Danforth, *ό. π.*, σ. 141, Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 453, Τ. Βερβενιώτη, *ό. π.*, σ. 445

²⁰⁸ Μ. Δαλιάνη-Μ. Mazower, «Παιδιά στη δίνη του Εμφυλίου πολέμου: Οι ενήλικες του σήμερα», στο: *Μετά τον Πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960* (Επιμ. Μ. Mazower), Αθήνα 2003, σ. 113

υιοθετημένα μέσω ενός απεχθούς και παράνομου κυκλώματος υιοθεσιών, το οποίο τα έστειλε κυρίως στις ΗΠΑ, αποκομίζοντας τεράστια ποσά.²⁰⁹

Το θέμα των απαχθέντων ανηλίκων δεν άφησε ασυγκίνητη τη Μεσσηνία, αν και αφορούσε σε μεγαλύτερο βαθμό τη βόρεια Ελλάδα και λιγότερο το νότο. Συγκεντρώσεις, λειτουργίες σε τοπικούς ναούς της πόλης, ομιλίες με σκοπό την ενημέρωση επί του ζητήματος έλαβαν χώρα στην Καλαμάτα, αλλά και σε ολόκληρη την Πελοπόννησο. Χαρακτηριστική ήταν η παρουσία του γνωστού αντικομμουνιστή λογοτέχνη Στρατή Μυριβήλη στη μεσσηνιακή πρωτεύουσα. Με τον λόγο του καταφερόταν εναντίον των ανταρτών, εξέφραζε την οργή του, ενώ χρέωσε στους αριστερούς αντάρτες τις αποτρόπαιες πράξεις του «παιδομαζώματος».²¹⁰

Στην Κοντοβάζαινα Αρκαδίας, στα πλαίσια της εκπαιδευτικής προσπάθειας του ΔΣΕ, αποφασίστηκε η λειτουργία παιδικών κατασκηνώσεων το καλοκαίρι του 1948, με υπεύθυνη δασκάλα την Κούλα Κιντή.²¹¹ Συμμετείχαν παιδιά ηλικίας 7-13 ετών, τα οποία παραθέριζαν για τους καλοκαιρινούς μήνες. Πολλά ήταν παιδιά μαχητών του ΔΣΕ, άλλα φτωχών αγροτών, ενώ αρκετά ήταν τα παιδιά που υπέφεραν από ελονοσία και σταδιακά βελτίωναν το σωματικό τους βάρος και την υγεία τους μέσω του προγράμματος.²¹² Οι εθνικόφρονες εφημερίδες κατέγραφαν τη δική τους αλήθεια, κάνοντας λόγο για οργανωμένη καταγραφή των παιδιών και υποχρεωτικό αποχωρισμό από τις οικογένειές τους.

Εν κατακλείδι, τα αντίπαλα στρατόπεδα προέβησαν στην υιοθέτηση της ίδιας στρατηγικής. Το «παιδομάζωμα» ήταν μια συνθήκη που αφορά τόσο τον κομμουνιστικό στρατό, όσο και τον εθνικό.²¹³ Ο Ρ. Αλβανός καταγράφει με τη σειρά του έπειτα από έρευνα, πως ο ΔΣΕ συγκέντρωσε περίπου 25.000 παιδιά ηλικίας 2-15 ετών, τα οποία μετακινήθηκαν σε βαλκανικές χώρες, φιλικά προσκείμενες στον κομμουνισμό, ενώ ο εθνικός στρατός οδήγησε στις «παιδουπόλεις» περίπου 17.000 παιδιά.²¹⁴

Η γενική διαπίστωση είναι πως οι αντίπαλες παρατάξεις δεν εξυπηρέτησαν μόνο τον ανθρωπιστικό σκοπό, αλλά πέτυχαν με το «παιδομάζωμα» τις κομματικές

²⁰⁹ Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 121

²¹⁰ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 572

²¹¹ Επιτροπές Περιοχής Πελοποννήσου και Δυτικής Ελλάδας του ΚΚΕ, *Λαϊκό Διδασκαλείο Πελοποννήσου. Η παιδαγωγική Ακαδημία που λειτούργησε στις ελεύθερες περιοχές*, χ. τ. 2013, σ. 30

²¹² Επιτροπές Περιοχής Πελοποννήσου και Δυτικής Ελλάδας του ΚΚΕ, *ό. π.*, σ. 31

²¹³ R. Van Boeschoten & L. M. Danforth, *ό. π.*, σ. 74

²¹⁴ Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 120

τους επιδιώξεις με απώτερο στόχο την επικράτηση στην εξουσία. Ωστόσο, μαρτυρίες και από τις δύο πλευρές κάνουν λόγο για «παιδοσώσιμο», καθώς είναι κοινά αποδεκτό ότι οι συνθήκες στην ύπαιθρο ήταν άθλιες.

Ε' Κεφάλαιο

Ο απόηχος του Εμφυλίου Πολέμου

Το τίμημα του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου ήταν τόσο βαρύ, με αποτέλεσμα να υπάρχει ο ανάλογος αντίκτυπος στην εγχώρια και διεθνή σκηνή. Ήταν μια αυτοκαταστροφική πράξη των Ελλήνων, για πολλούς παράλογη, για άλλους αναμενόμενη.

Ο ελληνικός Εμφύλιος αποτέλεσε ένα γεγονός με διεθνείς προεκτάσεις, το οποίο φιλοξενήθηκε από πληθώρα ξένων εντύπων διεθνούς εμβέλειας. Η νεοϊδρυθείσα τότε, γαλλική εφημερίδα *Le Monde*, κάλυψε όλες τις φάσεις της ελληνικής σύρραξης αδιαλείπτως και με αξιοπιστία.²¹⁵ Οι τακτικές αναφορές της *Le Monde* σχετίζονται με τις πολιτικές και στρατιωτικές εξελίξεις του «*Ελληνικού Ζητήματος*», όπως το αποκαλούσαν από το 1946 και έπειτα. Αξίζει να σημειωθεί πως τα περισσότερα δημοσιεύματα συσχέτιζαν τη βία με την αριστερή παράταξη, ωστόσο φιλοξενούνταν και μαρτυρίες που έκαναν λόγο για κρατική και «λευκή» βία.²¹⁶ Ο δεξιός πολιτικός Fale Burman, Σουηδός στρατιωτικός ακόλουθος, όταν επισκέφθηκε την Ελλάδα το 1949, συνέταξε έκθεση εφ' όλης της ύλης αποτυπώνοντας την κατάσταση της χώρας. Συγκεκριμένα ανέφερε πως «*κάτι σάπιο υπάρχει στο βασίλειο της Ελλάδας*».²¹⁷

Ο Εμφύλιος απασχόλησε και προβλημάτισε τη διεθνή σκηνή, ενώ ο αντίκτυπός του φτάνει μέχρι τις μέρες μας. Η διχόνοια εκείνων των χρόνων ανιχνεύεται και σήμερα, στις απλές ανθρώπινες σχέσεις, στον πολιτικό λόγο, ακόμα και σε προβληματικούς θεσμούς.

5.1. Η Μεσσηνία την επαύριο του Εμφυλίου

Μετά το τέλος του Εμφυλίου, η ανάγκη για επιστροφή στην κανονικότητα ήταν επιτακτική. Σταδιακά, όχι μόνο η Μεσσηνία, αλλά ολόκληρη η Πελοπόννησος έβρισκε

²¹⁵ Σοφία Παπαστάμκου, «Όψεις του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου και γαλλικός Τύπος, 1944-1949: Η περίπτωση της εφημερίδας *Le Monde*», στο: *Η εικόνα του ελληνικού Εμφυλίου στον διεθνή Τύπο* (Επιμ. Ν. Μαραντζίδης-Ε. Πασχαλούδη), Θεσσαλονίκη 2015, σ. 270

²¹⁶ Σοφία Παπαστάμκου, *ό. π.*, σ. 279

²¹⁷ Α. Σ. Βαλντέν, *ό. π.*, σ. 463

τους ρυθμούς της κυρίως στην οικονομία, αλλά και στην αποκατάσταση της κοινωνικής συνοχής.

Ο νομάρχης Μεσσηνίας, αρκετά αισιόδοξος, παρουσίαζε την εικόνα του νομού με θετικό πρόσημο. Ξεκίνησαν άμεσα έργα στο οδικό δίκτυο, την υδροδότηση και τα σχολικά κτίρια. Όμως, παρουσιάσθηκαν δυσκολίες στην αποκατάσταση των υλικών ζημιών σε κατεστραμμένα κτίρια της πόλης, ενώ ελλιπής ήταν και η προσφορά εργασίας λόγω χαμηλού ημερομίσθιου.²¹⁸ Δεν έλειψαν οι οικονομικές ατασθαλίες την περίοδο εκείνη, με τον Τύπο να παρουσιάζει δημοσιεύματα για οικονομικά σκάνδαλα βάζοντας στο στόχαστρο τον λιμενικό Μπακόπουλο, ο οποίος διέφυγε στο εξωτερικό και συνελήφθη στο Καρακάς της Βενεζουέλας στις 18 Φεβρουαρίου 1949, ενώ σε παρόμοια παράνομη πράξη είχε εμπλακεί και ο νομάρχης Μεσσηνίας Κ. Κυρίμης.²¹⁹

Η αμερικανική βοήθεια αποτέλεσε τη βάση για σταδιακή εξυγίανση και ανάκαμψη, καθώς η γενικότερη εικόνα της ελληνικής οικονομίας ήταν αποκαρδιωτική και οι πόροι ελλιπείς. Παρά ταύτα, η ανοδική οικονομική πορεία της μεσσηνιακής πρωτεύουσας συνεχίστηκε με πληθώρα έργων. Η λειτουργία των κυλινδρόμυλων Μεσσηνίας «Ευαγγελίστρια» στο λιμάνι της Καλαμάτας, σηματοδότησε την έναρξη μιας νέας σελίδας στην οικονομία. Παράλληλα, θα ξεκινούσαν εργασίες για λειτουργία κι ενός δευτέρου κυλινδρόμυλου, με σκοπό να εξυπηρετούνται καλύτερα οι ανάγκες των πολιτών και να αυξηθούν οι θέσεις εργασίας. Επιπροσθέτως, ιδρύθηκε επαγγελματική Σχολή στην πόλη, ένα δύσκολο εγχείρημα λόγω της οικονομικής ανέχειας. Η αμερικανική αρωγή ύψους 50.000 δολαρίων ήταν αναγκαία για τα πρώτα έξοδα ίδρυσής της, ενώ συνέδραμαν και οι φορολογούμενοι πολίτες με επιβάρυνση 50 δραχ. στον λογαριασμό του ηλεκτρικού ρεύματος.²²⁰ Η δημιουργία ραδιοσταθμού και πολυϊατρείου στην Καλαμάτα δεν ολοκληρώθηκε με επιτυχία, διότι δεν βρέθηκαν κτίρια για τη στέγασή τους.

Κομβικό σημείο για την ανάπτυξη της πόλης ήταν η επισκευή του λιμανιού, το οποίο αποτελούσε για πολλούς αιώνες οικονομικό και πολιτισμικό σύμβολο της Καλαμάτας. Δυστυχώς, το 1949, οι εξαγωγές αφορούσαν μόνο συγκεκριμένα προϊόντα, όπως το κρασί, τη σταφίδα και τα σύκα, γεγονός το οποίο μαρτυρά την

²¹⁸ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 544

²¹⁹ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 545

²²⁰ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 549

παρακμή του λιμανιού. Για την επαναλειτουργία του χρειάζονταν 450.000.000 δρχ.,²²¹ χρήματα τα οποία προσέφεραν και πάλι οι ΗΠΑ.

Οι ενέργειες που έπρεπε να γίνουν για να ορθοποδήσει ο τόπος ήταν πολλές. Δεν αρκούσαν όσα είχαν γίνει ή όσα προγραμματιζόνταν για το κοντινό μέλλον. Βασικό πρόβλημα της περιόδου ήταν η ύπαρξη ναρκών, οι οποίες έπρεπε άμεσα να εξουδετερωθούν γιατί απειλούσαν τα λιμάνια της Μεσσηνίας. Μέχρι το τέλος του Σεπτεμβρίου 1949 ολοκληρώθηκε ο καθαρισμός των ναρκοθετημένων θαλάσσιων περιοχών, με πρώτο το λιμάνι της Κυπαρισσίας και έπειτα της Κορώνης. Σύμφωνα με τον Τύπο, ο μεσσηνιακός κόλπος προσφερόταν πια για εμπόριο και αλιεία.

Η πορεία προς την ανάπτυξη συναντούσε συχνά εμπόδια. Ακόμα ένα, ήταν η πολυήμερη απεργία των δημοσίων υπαλλήλων που ταλάνισε την κοινωνία της Καλαμάτας στις αρχές του Απριλίου 1949. Ωστόσο, επειδή δεν υπήρχαν περιθώρια για αποχή από την εργασία, αντιθέτως απαιτούνταν σκληρή δουλειά με στόχο τη γρήγορη ανάκαμψη, η κυβέρνηση στις 12 Απριλίου έδωσε εντολή για επιστράτευση των δημοσίων υπαλλήλων και αναγκαστική ανάληψη υπηρεσίας.²²² Ταυτόχρονα, ελήφθη η απόφαση για απαγόρευση των απεργιών.

Η αποκατάσταση της συγκοινωνίας ήταν άρρηκτα συνδεδεμένη με την ανάκαμψη της οικονομίας. Από τις 14 Μαρτίου 1949 τέθηκε ξανά σε λειτουργία η σιδηροδρομική γραμμή Καλαμάτας-Αθήνας, ενώ λίγους μήνες αργότερα εγκαινιάσθηκε και λειτούργησε για πρώτη φορά η αεροπορική συγκοινωνία, η οποία συνέδεε τον αερολιμένα της Τριόδου με εννέα πόλεις της Ελλάδας.²²³

Σημάδι προόδου προς την ειρήνευση αποτέλεσε και η απρόσκοπτη και πιο αποτελεσματική λειτουργία της Δικαιοσύνης. Οι δίκες συνεχίζονταν με μεγαλύτερη αποδοτικότητα, γεγονός το οποίο αποδεικνύεται από την εκδίκαση της υπόθεσης στις 2 Απριλίου 1949, η οποία αφορούσε 18 κομμουνιστές. Κατηγορήθηκαν για δωσιλογισμό, καθώς δολοφόνησαν μέλος της διασυμμαχικής αποστολής το 1944. Παράλληλα, το Κακουργιοδικείο και τα Έκτακτα Τοπικά Στρατοδικεία συνέχιζαν τη λειτουργία τους. Τον ίδιο μήνα μάλιστα, συνελήφθη ο καταζητούμενος Βαγγέλης Μαγγανάς, ο οποίος φυλακίσθηκε στις φυλακές Αλεξανδράκη, καθώς τον βάρυναν πολλές κατηγορίες.²²⁴

²²¹ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 551

²²² Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 552

²²³ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 547

²²⁴ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 546

Η πόλη όδευε προς τη σταδιακή ομαλοποίηση. Ένδειξη αυτής της κατάστασης αποτέλεσε η απόφαση η οποία ελήφθη την άνοιξη του 1949 για αλλαγή του ωραρίου κυκλοφορίας και παράταση έως τις 20:00, δηλαδή μια ώρα μετά την προβλεπόμενη. Παράλληλα, ιδρύθηκε το Τάγμα Εθνοφυλακής Αμύνης Μεσσηνίας,²²⁵ αντικαθιστώντας το δημοσυντήρητο τάγμα.

Όλες οι αποφάσεις, οι οποίες αφορούσαν πολλούς τομείς δημιούργησαν αίσθημα ασφάλειας και αισιοδοξίας στον καλαματιανό λαό. Πολλές τοπικές εφημερίδες φιλοξενούσαν δημοσιεύματα αναφορικά με εκδηλώσεις, γιορτές και παρελάσεις που προγραμματιζόνταν, αλλάζοντας έτσι το βαρύ κλίμα που είχε διαμορφωθεί μέχρι πριν λίγους μήνες. Μέσα σε αυτό το ευχάριστο κλίμα εορτασμού, κλήθηκαν και επίσημα πρόσωπα στη μεσσηνιακή πρωτεύουσα. Ο μεσσηνιακός λαός υποδέχθηκε το βασιλικό ζεύγος την Πρωταπριλιά του 1949. Η περιοδεία τους περιελάμβανε και επίσκεψη στον ιστορικό Μελιγαλά, ενώ ο βασιλιάς Παύλος έκανε πράξη την υπόσχεσή του, ολοκληρώνοντας την κατασκευή του οδικού δικτύου, το οποίο ένωνε την Καλαμάτα με τη Σπάρτη.²²⁶

Συνοψίζοντας, η συνολική συνεισφορά των Αρχών αλλά και των απλών πολιτών της Καλαμάτας καταμαρτυρούσε πως η προσπάθεια για πρόοδο ήταν μονόδρομος.

5.2. Μια αποτίμηση

Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος ήταν ένα βαρυσήμαντο γεγονός, το οποίο απασχόλησε και απασχολεί μέχρι τις μέρες μας την ελληνική και τη διεθνή βιβλιογραφία. Τις τελευταίες δεκαετίες, πολλοί επιστήμονες και ιστορικοί έχουν εντρυφήσει στα θέματα του ελληνικού Εμφυλίου, καθώς ήταν αναγκαίο να παρέλθει ένα σημαντικό χρονικό διάστημα για να επιτευχθεί η συναισθηματική αποστασιοποίηση, αλλά και να είναι διαθέσιμα τα σχετικά αρχεία του ελληνικού κράτους, της κομμουνιστικής πλευράς, αλλά και των ξένων κρατών για την εμπειριστατωμένη μελέτη της περιόδου.

²²⁵ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 547

²²⁶ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 548

Εστιάζοντας στη Μεσσηνία, τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν θεωρούνται εξίσου σημαντικά όσο και τα γεγονότα που έλαβαν χώρα στη βόρεια Ελλάδα. Ειδικότερα για τη Μεσσηνία, η έρευνα έχει ειδικός βάρος, καθώς ο τόπος είχε τη φήμη πως διακατέχεται από συντηρητισμό, βασιλικές και «δεξιές» πεποιθήσεις,²²⁷ γεγονός το οποίο παρουσιάζει μια οξύμωρη κατάσταση, αν αναλογισθεί κανείς την αντάρτικη παρουσία και τις μάχες που σημειώθηκαν στην ευρύτερη περιοχή.

Η εμφύλια σύγκρουση στη χώρα υπολογίζεται ότι άφησε πίσω της πάνω από 120.000 νεκρούς, ενώ ο Απ. Βακαλόπουλος κάνει λόγο για 158.000 θύματα.²²⁸ Ο σπαραξικάρδιος αριθμός τρομάζει και είναι αρκετές χιλιάδες μεγαλύτερος από τον αριθμό των νεκρών που καταγράφηκαν στους Βαλκανικούς Πολέμους, τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, τη Μικρασιατική Καταστροφή και τον Β΄ Παγκόσμιο, ενώ ο αριθμός των προσφύγων έφτασε τις 70.000.²²⁹

Μεγάλη καταστροφή σημειώθηκε και στις υποδομές της χώρας. Από τα επίσημα στοιχεία του Γενικού Επιτελείου Στρατού φαίνεται πως ισοπεδώθηκαν οδικές γέφυρες, σιδηροδρομικές γραμμές, σήραγγες, αγροτικές εκτάσεις και εγκαταστάσεις, σχολικά κτίρια, οικίες και εκκλησίες.²³⁰

Η Ελλάδα δέχθηκε μεγάλο πλήγμα από τη μακροχρόνια αιματηρή σύγκρουση. Το σημαντικότερο όλων ήταν η βαθιά ρωγμή που σημειώθηκε στη κοινωνία, η οποία βγήκε από αυτόν τον πόλεμο αρκετά τραυματισμένη. Αυτό το τραύμα, ακολούθησε τον ελληνικό λαό μέχρι τη περίοδο της δικτατορίας των Συνταγματαρχών αλλά και μετέπειτα. Ο ιστορικός Γ. Δερτιλής, ο οποίος μελέτησε εκτενώς τους εμφύλιους πολέμους που ταλάνισαν την Ελλάδα, αναφέρει πως δημιούργησαν μια «εμφυλιοπολεμική νοοτροπία», η οποία κατά κάποιο τρόπο έχει καθορίσει τους Έλληνες εν γένει και οδήγησε στη μεγάλη κρίση του 21ου αιώνα.²³¹

Ωστόσο, εξαιτίας της ήττας της Αριστεράς, περισσότερο επηρεάστηκαν οι ηττημένοι. Τα πρώτα μετεμφυλιακά χρόνια, όσοι συμπαθούσαν την Αριστερά, δέχονταν τα πυρά και την καχυποψία του κοινωνικού συνόλου. Στα πλαίσια αυτά, εφαρμόστηκε ένα καθεστώς επιτήρησης των φιλικά προσκείμενων στον κομμουνισμό πολιτών, διατηρώντας τον επονομαζόμενο «φάκελο κοινωνικών φρονημάτων».

²²⁷ Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 687

²²⁸ Χ. Δ. Καινούργιος, *ό. π.*, σ. 407, Α. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 438, Α. Σκούρα, *ό. π.*, σ. 690

²²⁹ Α. Βακαλόπουλος, *ό. π.*, σ. 438, Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 145

²³⁰ Π. Ζάρας, *ό. π.*, σ. 502

²³¹ Γ. Β. Δερτιλής, *Ιστορία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας (1750-2015)*, Κρήτη 2019, σ. 756, Γ. Β. Δερτιλής, *ό. π.*, σ. 110

Τα χρόνια που ακολούθησαν εμπειρείχαν φόβο και συστηματικές διακρίσεις εις βάρος των ηττημένων. Παρά ταύτα, η Ελλάδα κατάφερε να κρατήσει την κοινοβουλευτική Δημοκρατία και η Αριστερά να έχει τη δυνατότητα να συμμετάσχει στη Βουλή και να εκφράσει τις ιδεολογικές της θέσεις μέσω του νόμιμου πολιτικού κόμματος της ΕΔΑ.²³² Ωστόσο, κανείς δεν αμφισβητεί πως η κατάσταση που είχε διαμορφωθεί, δεν διευκόλυνε την ύπαρξη του δημοκρατικού πολιτεύματος. Η μοναρχία και ο στρατός ασκούσαν αυθαίρετα την εξουσία στα πλαίσια μιας «καχεκτικής δημοκρατίας».²³³

Στην προσπάθεια της γενικής αποτίμησης δεν παραλείπεται η συμβολή και ο ρόλος των ξένων Δυνάμεων. Ως εξωτερικός παράγοντας η Μεγάλη Βρετανία διαδραμάτισε κομβικό ρόλο στα τεκταινόμενα. Με αμείωτο ενδιαφέρον η Μ. Βρετανία και ο Τσώρτσιλ είχαν το βλέμμα τους στραμμένο στην Ελλάδα με σχέδιο και βασικό στόχο να μην περάσει η χώρα στη σφαίρα επιρροής της Σοβιετικής Ένωσης.²³⁴ Το βρετανικό σχέδιο περιελάμβανε την εξόντωση της Αριστεράς με πολιτικές και στρατιωτικές προεκτάσεις και αποτέλεσε παράγοντα ο οποίος οδήγησε στην όξυνση των παθών κατά τη διάρκεια της Αντίστασης και του Εμφυλίου. Τα δεδομένα άλλαξαν άρδην όταν οι Ηνωμένες Πολιτείες ανέλαβαν δραστικό ρόλο στα θέματα της Ελλάδας το 1947 μετά την εξαγγελία του Δόγματος Τρούμαν. Αυτή η παρέμβαση είχε αντίκτυπο και στην έκβαση του Εμφυλίου. Η Ελλάδα ήταν σημαντική χώρα για τις ΗΠΑ, καθώς γεωγραφικά θα αποτελούσε τροχοπέδη στον επεκτατισμό της ΕΣΣΔ προς τα Βαλκάνια. Η παρουσία της Αμερικής ήταν εντονότατη και εκτεταμένη σε πολλούς τομείς σε τέτοιο σημείο που ήταν «*προτοφανές φαινόμενο*» να δημιουργούνται τόσο στενές σχέσεις ανάμεσα σε δύο ανεξάρτητα κράτη κοντά στη δεκαετία του 1950.²³⁵

Ωστόσο, πέρα από την εμπλοκή της Μ. Βρετανίας και της Αμερικής, σημαντικός εξωτερικός παράγοντας ήταν και η Σοβιετική Ένωση. Αναμφίβολα ενεπλάκη στα ελληνικά ζητήματα, εντούτοις έπειτα από έρευνες στα ρωσικά αρχεία είναι αξιοσημείωτο ότι δεν υπάρχουν σχετικές αποφάσεις και έγγραφα του ΚΚΣΕ

²³² Κ. Κωστής, *ό. π.*, σ. 740 επ., Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 145-146

²³³ Σ. Ριζάς, *ό. π.*, σ. 344, Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 147

²³⁴ Θ. Δ. Σφήκας, «Ένα ιστοριογραφικό ταξίδι στη χώρα του Γκιούλιβερ: η ελληνική ιστοριογραφία και οι διεθνείς διαστάσεις του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου», στο: *Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος-Μια αποτίμηση. Πολιτικές, ιδεολογικές, ιστοριογραφικές προεκτάσεις* (Επιμ. Ι. Μουρέλος-Ι. Δ. Μιχαηλίδης), Αθήνα 2007, σ. 168

²³⁵ Θ. Δ. Σφήκας, *ό. π.*, σ. 172, Σ. Καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 373 επ., Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 113

(Κομμουνιστικό Κόμμα Σοβιετικής Ένωσης) που να αφορούν την Ελλάδα,²³⁶ ενώ είναι πρόδηλο πως στην αρχή η Σοβιετική Ένωση δεν επιθυμούσε καμία εμπλοκή. Δυστυχώς για το ΚΚΕ, η ΕΣΣΔ κράτησε μέχρι τέλους παθητική και επιφυλακτική στάση, δίνοντας όμως εντολές στις βαλκανικές κομμουνιστικές χώρες να συνδράμουν στο ελληνικό αντάρτικο. Το ΚΚΕ ωστόσο φέρει μερίδιο ευθύνης γι' αυτή τη συνεργασία, καθώς εκτελούσε δουλικότατα κάθε εντολή της Κομινφόρμ, ενώ και το σχέδιο για την εδραίωση του κομμουνισμού στην Ελλάδα δεν είχε κριθεί από τα στελέχη του επαρκώς, ούτε είχε προσαρμοσθεί στα ελληνικά δεδομένα.

Σε αυτό το σημείο, μπορεί να αναρωτηθεί κανείς: «Φταίνει οι ξένοι για τον Ελληνικό Εμφύλιο;». Σίγουρα, για να οδηγηθεί ο ελληνικός λαός, ο οποίος ήταν ήδη διαλυμένος σε μια τόσο σκληρή και αδελφοκτόνο σύγκρουση, υπήρξε ξένος δάκτυλος. Αυτή η ερμηνεία υιοθετήθηκε από πολλούς Έλληνες και σύμφωνα με τον Ρ. Αλβανό ήταν μια καλή δικαιολογία για να μπορέσουν να συνυπάρξουν οι δυο αντίπαλοι, ειδικά τη δεκαετία του '80, όταν επέστρεψαν οι μαχητές του ΔΣΕ στην Ελλάδα.²³⁷ Οι Έλληνες της μεταπολίτευσης και του 21ου αιώνα δεν πρέπει όμως να ενστερνισθούν αυτή την ερμηνεία, καθώς μια τέτοια προσέγγιση δείχνει πως η κοινωνία δεν έχει προχωρήσει σε αναστοχασμό και δεν την διακατέχει η εθνική αυτογνωσία.

Επομένως, πρέπει ο κάθε Έλληνας να αναγνωρίσει και να επωμιστεί την ευθύνη που του αναλογεί για να μην επαναληφθούν ενδεχομένως στο μέλλον παρόμοια λάθη. Η βασική αιτία του ελληνικού Εμφυλίου ήταν η πόλωση που πλανιόταν στον ελλαδικό χώρο και τροφοδοτούνταν για πολλές δεκαετίες,²³⁸ όπως έχει αναφερθεί στο πρώτο κεφάλαιο. Το κλίμα της πόλωσης διαδέχθηκε το κλίμα καχυποψίας, με αποτέλεσμα στις δύο παρατάξεις να επικρατήσουν οι πιο σκληροπυρηνικοί, κι έτσι ο ένας να επιθυμεί την εξόντωση του άλλου με κάθε μέσο και τρόπο. Εικάζεται πως οι δύο παρατάξεις δεν επιθυμούσαν αρχικά έναν Εμφύλιο, αλλά κανείς δεν βοήθησε στο να αποφευχθεί μια τέτοια σύγκρουση. Επομένως, η ευθύνη δεν μπορεί παρά να βαραίνει κυρίως τους Έλληνες για την κατάσταση στην οποία βρέθηκαν.

²³⁶ Θ. Δ. Σφήκας, *ό. π.*, σ. 173

²³⁷ Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 111

²³⁸ Σ. καλύβας-Ν. Μαραντζίδης, *ό. π.*, σ. 504 επ., Ρ. Αλβανός, *ό. π.*, σ. 111

Επίλογος

«Τελικά ποια πλευρά διέπραξε τα περισσότερα εγκλήματα, η Δεξιά ή η Αριστερά;»²³⁹ ήταν το ερώτημα, το οποίο έθεσε ένας νεαρός φοιτητής από την Αμερική σε έναν ηλικιωμένο αγρότη, όταν ο ελληνικός Εμφύλιος έβαινε προς τη λήξη του. Ο γέρος άνδρας ανταποκρίθηκε μετά από σκέψη, λέγοντας: «Το μόνο που μπορώ να σου πω είναι ότι η πλευρά που τυχαίνει να είναι στην εξουσία έχει περισσότερες ευκαιρίες να τα διαπράξει».²⁴⁰

Ένας ιστορικός ερευνητής έπειτα από μακροχρόνια μελέτη και βαθιά ενασχόληση επί του θέματος θα δυσκολευτεί να εντοπίσει τις ευθύνες και να τις αποδώσει. Η σοφή διατύπωση του ηλικιωμένου άνδρα αποτυπώνει σε μεγάλο βαθμό την αλήθεια για εκείνα τα τραγικά γεγονότα, τα οποία συνέβησαν τη δεκαετία του '40, οδηγώντας πολλούς στο να συμφωνήσουν με την άποψή του.

Στην εξουσία βρέθηκαν και οι δύο αντίπαλες παρατάξεις, υιοθετώντας ένα οργανωμένο σχέδιο για να επικρατήσουν, αλλά ταυτοχρόνως να εξουδετερώσουν τον αντίπαλο, καθώς η πολιτική τους συνύπαρξη θεωρούνταν ανέφικτη. Καταλήγοντας σε αυτό το συμπέρασμα απαντάται ένα βασικό ερευνητικό ερώτημα, το οποίο τέθηκε εξ αρχής όσον αφορά την πρόθεση των δεξιών και αριστερών ομάδων να κατακτήσουν την εξουσία με κάθε κόστος, αφηφώντας δυστυχώς το πιο σημαντικό: την τύχη της πατρίδας.

Σε κάθε τόπο, το κλίμα μίσους, φόβου και καχυποψίας ήταν διάχυτο στην περιρρέουσα ατμόσφαιρα, ενώ από την ανά χείρας εργασία, αποδεικνύεται ότι δεν πρωταγωνίστησε μόνο η βόρεια Ελλάδα στα γεγονότα του Εμφυλίου, αλλά και η Πελοπόννησος διαδραματίζοντας κομβικό ρόλο στην έναρξη και τη λήξη του Εμφυλίου.

Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις που διεξήχθησαν στη Μεσσηνία, ήδη από την περίοδο της γερμανικής Κατοχής, αποτέλεσαν ιστορικά ορόσημα και αξίζει με κάθε αφορμή να ανατρέχουμε σε αυτές. Σύμφωνα με τον ιστορικό Ι. Δ. Μιχαηλίδη, ο οποίος ασχολήθηκε με τις εσωτερικές έριδες στα χρόνια του Αγώνα κατά των Οθωμανών, η ενασχόληση με τους Εμφυλίους *«εκτός από μάθημα Ιστορίας, ίσως αποβεί χρήσιμο και στην τοποθέτησή μας απέναντι στις προκλήσεις και στα διλήμματα της σύγχρονης*

²³⁹ M. Mazower, *ό. π.*, σ. 404

²⁴⁰ M. Mazower, *ό. π.*, σ. 404

εποχής»,²⁴¹ επιχειρώντας με αυτό τον τρόπο τη σύνδεση με το μακρινό παρελθόν, το παρόν και το μέλλον.

Η συζήτηση για τον Εμφύλιο ως παρελθόν, δίχως να γίνεται αντικείμενο σύγκρουσης στο δικό μας παρόν, είναι πολιτική χειρονομία με μοναδικό σκοπό την κατανόηση του «άλλου», ο οποίος ενήργησε στον δικό του χωροχρόνο. Όσο μελανό και σκοτεινό να είναι το παρελθόν, δεν πρέπει να περνάει στη λήθη, αντιθέτως προσφέρεται σαν ένας επιπλέον λόγος αντάμωσης, για να ερμηνεύσει και να κατανοήσει με ενσυναίσθηση ο σημερινός εχέφρων Έλληνας πολίτης τα σπουδαία εθνικά και ιστορικά γεγονότα του τόπου του.

²⁴¹ Ι. Δ. Μιχαηλίδης, *Εσωτερικές έριδες και διενέξεις στα χρόνια του Αγώνα*, Αθήνα 2021, σ. 28

Πηγές και Βιβλιογραφία

Α. ΠΗΓΕΣ

1. Αδημοσίευτες Πηγές

Ταβουλαρέας Π. Ε., (1998). *Μνήμες*, Καλαμάτα 1998

2. Δημοσιευμένες Πηγές

Επιτροπή Περιοχής Πελοποννήσου του ΚΚΕ, *Οι Αλύγιστοι του Μωριά. Φωτογραφικό και ιστορικό αφιέρωμα για τους εκτελεσμένους με απόφαση του έκτακτου Στρατοδικείου Τριπόλεως την περίοδο 1947 έως 1949*, Καλαμάτα 2015

Επιτροπές Περιοχής Πελοποννήσου & Δυτικής Ελλάδας του Κ.Κ.Ε., *Λαϊκό Διδασκαλείο Πελοποννήσου. Η Παιδαγωγική Ακαδημία που λειτούργησε στις ελεύθερες περιοχές*, χ. τ. 2016

Μηλίτση-Νίκα Α.-Βερράρου Σ., (Επιμ.). *Η Καλαμάτα μέσα από το φακό του Χρήστου Αλειφέρη 1937-1974*, Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων-Γ.Α.Κ.-Αρχαία Νομού Μεσσηνίας, Καλαμάτα 2013

3. Απομνημονεύματα, Ημερολόγια και Εκθέσεις Συγχρόνων

Καραντζάς Μ., *Το ημερολόγιο ενός Καπαπότη από τον Εμφύλιο (όσο σώθηκε)*, Αθήνα 2010

4. Εφημερίδες

Λεύτερος Μωρηάς

Ελεύθερη Μεσσηνία

5. Ένθετα και Περιοδικά

Χρήστου Θ., «Ο "μεγάλος ασθενής"», στα: *Ιστορικά-Ελευθεροτυπία*, τχ. 24 (30.3.2000), σ. 16-17

Χρήστου Θ., «Οι Συμμαχίες», στα: *Ιστορικά-Ελευθεροτυπία*, τχ. 104 (11.10.2001), σ. 20-23

Χρήστου Θ., «Το κρίσιμο σημείο του πολέμου», στα: *Ιστορικά-Ελευθεροτυπία*, τχ. 124 (28.2.2002), σ. 14-26

Χρήστου Θ., «Στρατιωτικό τοπίο και πρωταγωνιστές», στα: *Ιστορικά-Ελευθεροτυπία*, τχ. 149 (5.9.2002), σ. 24-37

Χρήστου Θ., «Από τη σύλληψη έως την εκτέλεση», στα: *Ιστορικά-Ελευθεροτυπία*, τχ. 179 (3.4.2003), σ. 32-39

Χρήστου Θ., «Το χρονικό της σφαγής», στα: *Ιστορικά-Ελευθεροτυπία*, τχ. 241 (17.6.2004), σ. 22-29

Χρήστου Θ., «Ουίνστον Τσώρτσιλ. Ένας χαλκέντερος και διορατικός ηγέτης», στο: Ένθετο της εφημερίδας *Η Καθημερινή «Ουίνστον Τσώρτσιλ. Ο πατέρας της συμμαχικής νίκης»*, 14.3.2023, σ. 3-5

6. Εγκυκλοπαίδειες-Λεξικά

Ιστορία του Νέου Ελληνισμού (ΙΝΕ)

7. Οπτικοακουστικά Μέσα-Ντοκουμανταίρ

Ραδιοφωνικός Σταθμός, «*Ελεύθερη Ελλάδα*»

Καλύβας Σ.-Μαραντζίδης Ν., (29.9.2020) στο πλαίσιο συνέντευξης για το βιβλίο τους «*Εμφύλια Πάθη, 23+2 ερωτήσεις και απαντήσεις για τον Εμφύλιο*», στον ΣΚΑΪ 100,3 με τον Άρη Πορτοσάλτε

Μιχαηλίδης Ι.-Ν. Μαραντζίδης, (11.2.2022) στο πλαίσιο συνέντευξης για τον «*Εμφύλιο Πόλεμο*», στον ΣΚΑΪ 100,3 με τον Άρη Πορτοσάλτε

Ιστορικό Ντοκουμανταίρ «*Δεκεμβριανά: Η μάχη της Αθήνας*», (26.4.2017) στο πλαίσιο της εκπομπής «*Ιστορικοί Περίπατοι*», ΕΡΤ με τη συμμετοχή του Ιστορικού Μενέλαου Χαραλαμπίδη

Ιστορικό Ντοκουμανταίρ «*Ο ελληνικός Εμφύλιος*» (Α' και Β' Μέρος). (28.11.2022) στο πλαίσιο της εκπομπής «*Ιστορικοί Περίπατοι*», ΕΡΤ με τη συμμετοχή του Καθηγητή Ιστορίας Πολυμέρη Βόγλη και του επιστημονικού υπεύθυνου του Πάρκου Εθνικής Συμφιλίωσης, Ραϋμόνδου Αλβανού

8. Διαδικτυακές Πηγές

Ανυπόγραφο Άρθρο, (χ. χ.). *Οι δοσίλογοι που τιμωρήθηκαν στην Ελλάδα είναι οι λιγότεροι στον κόσμο. Νέα ιστορική έρευνα απαντά γιατί δεν εκτελέστηκαν. Δείτε τι έγινε στις δίκες των κατοχικών πρωθυπουργών*, στην ιστοσελίδα: «*Μηχανή του Χρόνου*», διαθέσιμο στο: <https://www.mixanitouxronou.gr/i-dosilogi-pou-timorithikan-stin-ellada-ine-i-ligoteri-ston-kosmo-nea-istoriki-erevna-apanta-giati->

den-ektelestikan-dite-ti-egine-stis-dikes-ton-katochikon-prothipourgon/, ημερομηνία προσπέλασης 1.10.2023

Ανυπόγραφο Άρθρο, (χ. χ.). *Ευάγγελος Μαγγανάς*, στην ιστοσελίδα: «Θέματα Στρατιωτικής Ιστορίας», διαθέσιμο στο: <https://stratistoria.wordpress.com/2010/03/09/>, ημερομηνία προσπέλασης 29.11.2023

Αγτζίδης Β., (13.2.2014). *Τα Έκτακτα Στρατοδικεία του Εμφυλίου Πολέμου*, στην ιστοσελίδα: «tvxs.gr», διαθέσιμο στο: <https://tvxs.gr/istoria/taksidia-sto-xrono/ta-ektakta-stratodikeia-toy-emfylioy-polemoy/>, ημερομηνία προσπέλασης 24.9.2023

Γελασάκης Μ., (χ.χ.). *Σπάνιο ντοκουμέντο με το επίσημο έντυπο της 'δήλωσης μετανοίας', που υπέγραφαν οι αριστεροί. Διαβάστε αναλυτικά τι τους καλούσαν να υπογράψουν για να αποφύγουν την εξορία*», στην ιστοσελίδα: «Μηχανή του Χρόνου», διαθέσιμο στο: <https://www.mixanitouxronou.gr/spanio-ntokoymento-me-to-episimo-entypo-tis-quot-dilosias-metanoiias-quot-poy-ypografan-oi-aristeroi-diavaste-analytika-ti-toys-kaloysan-na-dilosoy-n-gia-na-fygoyn-apo-tin-exoria/>, ημερομηνία προσπέλασης: 4.12.2023

Κρασάς Ι., (31.8.2023). *Η Δίκη των Δωσιλόγων Πρωθυπουργών και Υπουργών της Κατοχής*., στην ιστοσελίδα: «Η Βραδυνή», διαθέσιμο στο: <https://www.vradini.gr/article/apopseis/716546-h-dikh-twn-dwsilogwn-prwthypourgwn-kai-ypourgwn-ths-katohhs>, ημερομηνία προσπέλασης 1.10.2023

Κωνσταντόπουλος Δ., (16.10.2016). *16 Οκτωβρίου 1949: Η μοιραία ανακοίνωση του ΚΚΕ 'το όπλο παρά πόδα!*', στην ιστοσελίδα: «npress.gr», διαθέσιμο στο: <https://www.npress.gr/apopseis/16-oktovriou-1949-mirea-anakinosi-tou-kke-oplo-para-poda/>, ημερομηνία προσπέλασης 11.9.2023

Λάζου Β., (1.2.2014). *Βήματα προς τον Εμφύλιο: Αντίποινα των Δυνάμεων Κατοχής στην Ελλάδα, 1941-1944*, στην ιστοσελίδα: «Historical Quest», διαθέσιμο στο: <https://www.historical-quest.com/arxeio/20os-aionas-ellada/679-antipoina-twn-dynamewn-katochis-stin-ellada.html>, ημερομηνία προσπέλασης 6.6.2023

Μαραντζίδης Ν., (20.11.2011). *Η πρώτη φάση του Εμφυλίου στην Ελλάδα*, στην ιστοσελίδα: «Η Καθημερινή», διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/society/443339/i-proti-fasi-toy-emfylioy/>, ημερομηνία προσπέλασης 4.9.2023

Μιχαλίδης Ι. Δ., (26.2.2012). *Το αιματοβαμμένο 1948 του Εμφυλίου*, στην ιστοσελίδα: «Η Καθημερινή», διαθέσιμο στο:

<https://www.kathimerini.gr/society/451628/to-aimatovammeno-1948-toy-emfylioy/>,

ημερομηνία προσπέλασης 7.9.2023

Μπουγάς Ι., (19.3.2017). *Η σφαγή στον Μελιγαλά και η παραποίηση της Ιστορίας*, στην ιστοσελίδα: «Δημοκρατία», διαθέσιμο στο:

<https://www.dimokratia.gr/ellada/331687/i-sfagi-ston-meligala-kai-i-parapoiisi-tis-istorias/>, ημερομηνία προσπέλασης 5.7.2023

Στούκας Μ., (5.4.2018). *Η αρχή του Εμφυλίου στην Ελλάδα*, στην ιστοσελίδα: «Πρώτο Θέμα», διαθέσιμο στο: <https://www.protothema.gr/stories/article/776540/i-arhi-tou-emfuliou-stin-ellada/>,

ημερομηνία προσπέλασης 4.9.2023

Στούκας Μ., (11.4.2021). *Η Βουλγαρική Κατοχή στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη (1941-1944)*, στην ιστοσελίδα: «Πρώτο Θέμα», διαθέσιμο στο:

<https://www.protothema.gr/stories/article/1113736/i-voulgariki-katochi-stin-anatoliki-makedonia-kai-ti-thraki-1941-1944/>, ημερομηνία προσπέλασης 5.6.2023

Σφέτας Σ., (6.5.2012). *Η ρήξη Τίτο-Στάλιν*, στην ιστοσελίδα: «Η Καθημερινή», διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/world/457192/i-rixi-tito-stalin/>,

ημερομηνία προσπέλασης 8.9.2023

B. Βιβλιογραφία

Αθανασόπουλος Ι. Β., *Κατοχικός Εμφύλιος Πόλεμος στην Ελλάδα 1943-1944. Η πρώτη προσπάθεια του ΚΚΕ για υφαρπαγή της εξουσίας*, Αθήνα 2017

Αλβανός Ρ., *Ο ελληνικός Εμφύλιος. Μνήμες σε πόλεμο και σύγχρονες πολιτικές ταυτότητες*, Θεσσαλονίκη 2023

Αντωνακάκης Χ., *Η Εθνική Αντίσταση του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ στον Ταΰγετο και τον Πάρνωνα 1941-1944*, Αθήνα 2006

Βακαλόπουλος Α., *Νέα Ελληνική Ιστορία 1204-1985*, Θεσσαλονίκη 2005

Βαλντέν Ά. Σ., *Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος με τα μάτια των Σουηδών*, Αθήνα 2022

Βελουχιώτης Ά., *Ο τελευταίος λόγος. Πολιτικά κείμενα*, Αθήνα 2016

Βερβενιώτη Τ., *Οι άμαχοι του ελληνικού Εμφυλίου. Η δυναμική της μνήμης*, Αθήνα 2021

Βόγλης Π., *Η αδύνατη επανάσταση: Η κοινωνική δυναμική του Εμφυλίου Πολέμου*, Αθήνα 2016

Γρηγοριάδης Σ. Ν., *Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974. Γράμμος-Βίτσι: Τα βουνά του Εφιάλτη*, Αθήνα 2011

Δαλιάνη Μ.-Mazower, Μ., «Παιδιά στη δίνη του Εμφυλίου πολέμου: Οι ενήλικες του σήμερα», στο: Μ. Mazower- Γ. Καστανάρας (Επιμ.), *Μετά τον πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του Έθνους και του Κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*, Αθήνα 2003, σ. 105-120

Δελημάρης Γ., «Ο συσχετισμός των δυνάμεων, επιχειρησιακές δράσεις και το ζήτημα των εφεδρειών του ΔΣΕ», στο: Τμήμα Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ (Επιμ.), *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας. Συλλογή κειμένων. Έγγραφα από το Αρχείο του ΚΚΕ*, Αθήνα 2016, σ. 147-176

Δερτιλής Γ., *Ιστορία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας (1750-2015)*, Κρήτη 2019

Δερτιλής Γ., *Επτά πόλεμοι, τέσσερις εμφύλιοι, επτά πτωχεύσεις 1821-2016*, Αθήνα 2020

Ελεφάντης Ά., «Το αντιστασιακό φαινόμενο, στην Ευρώπη του Χίτλερ», στην: Β. Παναγιωτόπουλος (Επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000. Η εμπόλεμη Ελλάδα, 1940-1949. Αλβανικό Έπος-Κατοχή και Αντίσταση-Εμφύλιος*, τ. 8, Αθήνα 2003, σ. 77-94

Ζερβής Ν., *Η Γερμανική Κατοχή στη Μεσσηνία, όπως καταγράφεται στις απόρρητες Ημερήσιες Αναφορές του Γερμανικού Στρατού Κατοχής (Σεπτέμβριος 1943-Σεπτέμβριος 1944)*, Καλαμάτα 1998

Καζαντζάκης Ν., *Οι αδελφοφάδες*, Αθήνα 2013

Καινούργιος Χ. Δ., *Η Ελλάδα στις φλόγες του Εμφυλίου Πολέμου 1945-1949, Ιστορική Έρευνα και Περιγραφή όλων των Δραματικών Γεγονότων*, Αθήνα 1984

Καλύβας Σ.-Μαραντζίδης Ν., *Εμφύλια Πάθη. 23+2 ερωτήσεις και απαντήσεις για τον Εμφύλιο*, Αθήνα 2016

Καλύβας Σ. Ν.-Καλογρηάς Β., *Εθνικές Κρίσεις, Εμφύλιος Πόλεμος*, Αθήνα 2019

Καμαρινός Α., *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στην Πελοπόννησο (1946-1949)*, Αθήνα 2000

Κουτρομπής Ν., *Η Μεσσηνία στη δίνη του Εμφυλίου 1941-1944*, Αθήνα 2014

Κόφφα Δ., «Τα Έκτακτα Στρατοδικεία των χρόνων 1946-1949, στο: Τμήμα Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ (Επιμ.), *Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας. Συλλογή κειμένων. Έγγραφα από το Αρχείο του ΚΚΕ*, Αθήνα 2016, σ. 89-105

Κωστής Κ., *Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας. Η διαμόρφωση του Νεοελληνικού Κράτους 18^{ος}-21^{ος} αιώνας*, Αθήνα 2022

Λέφας Γ., *Ο Δημοκρατικός Στρατός Πελοποννήσου (Δημιουργία-Ανάπτυξη-Ήττα)*, Αθήνα 1998

Μαργαρίτης Γ., *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*, τ. 1, Αθήνα 2000

Μαργαρίτης Γ., «Ο πόλεμος 1940-1941, Ιταλική επίθεση και γερμανική εισβολή», στην: Β. Παναγιωτόπουλος (Επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000. Η εμπόλεμη Ελλάδα, 1940-1949. Αλβανικό Έπος-Κατοχή και Αντίσταση-Εμφύλιος*, τ. 8, Αθήνα 2003, σ. 9-32

Μαργαρίτης Γ., «Τα πρώτα βήματα. Αντιστασιακές δραστηριότητες, 1941-1942», στην: Β. Παναγιωτόπουλος (Επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000. Η εμπόλεμη Ελλάδα, 1940-1949. Αλβανικό Έπος-Κατοχή και Αντίσταση-Εμφύλιος*, τ. 8, Αθήνα 2003, σ. 95-106

Μαργαρίτης Γ., «Η ένοπλη αντίσταση. Κατακτήσεις και συγκρούσεις 1942-1944», στην: Β. Παναγιωτόπουλος (Επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000. Η εμπόλεμη Ελλάδα, 1940-1949. Αλβανικό Έπος-Κατοχή και Αντίσταση-Εμφύλιος*, τ. 8, Αθήνα 2003, σ. 111-158

Μιχαηλίδης Ι. Δ.-Σφέτας Σ.-Σκουλίδας Η., (Επιμ.), *Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος και η εμπλοκή των βαλκανικών χωρών: Αρχειακές πηγές από Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία, Ρουμανία, Αλβανία. Η Ελλάδα από τον Β' Παγκόσμιο στον Ψυχρό Πόλεμο: Διεθνείς Σχέσεις και εσωτερικές εξελίξεις, διαθέσιμο στο: http://repository.edulll.gr/edulll/bitstream/10795/3481/2/3481_3.3.3.pdf*,

Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2015

Μιχαηλίδης Ι. Δ., *Εσωτερικές έριδες και διενέξεις στα χρόνια του Αγώνα*, Αθήνα 2020

Μούτουλας Π., *Πελοπόννησος (1940-45). Η περιπέτεια της επιβίωσης, του διχασμού και της απελευθέρωσης*, Αθήνα 2004

Μπενάς Τ., *Του Εμφυλίου*, Αθήνα 1996

Νικολακόπουλος Η., «Μετά τα Δεκεμβριανά. Από τη Βάρκιζα ως την παλινόρθωση της βασιλείας», στην: Β. Παναγιωτόπουλος (Επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000. Η εμπόλεμη Ελλάδα, 1940-1949. Αλβανικό Έπος-Κατοχή και Αντίσταση-Εμφύλιος*, τ. 8, Αθήνα 2003, σ. 199-220

Παπακωνσταντίνου Κ., (Μπελάς), *Η νεκρή Μεραρχία (Η ΙΙΙ Μεραρχία των νεκρών του ΔΣ Πελοποννήσου)*, τ. 1, Αθήνα 1986

Παπακωνσταντίνου Κ., (Μπελάς), *Η νεκρή Μεραρχία (Η ΙΙΙ Μεραρχία των νεκρών του ΔΣ Πελοποννήσου)*, τ. 2, Αθήνα 1986

Παπαστάμκου Σ., «Όψεις του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου και γαλλικός Τύπος, 1944-1949: Η περίπτωση της εφημερίδας Le Monde», στο: Ν. Μαραντζίδης-Ε. Πασχαλούδη, (Επιμ.) *Η εικόνα του ελληνικού Εμφυλίου στον διεθνή Τύπο. Η Ελλάδα από τον Β΄ Παγκόσμιο στον Ψυχρό Πόλεμο: Διεθνείς Σχέσεις και εσωτερικές εξελίξεις*, διαθέσιμο στο: http://coldwar.gr/Matzaridis_Nikos_Eleni_Paschoulidi.pdf, Πανεπιστήμιο Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη 2015, σ. 268-286

Παρτσακλός Α., Ένοπλος Δωσιλογισμός και Τάγματα Ασφαλείας: Η περίπτωση της Μεσσηνίας μέσα από τα βουλεύματα και τα πρακτικά των δικών του Ειδικού Δικαστηρίου Δωσιλόγων (Διπλωματική Εργασία), διαθέσιμο στο: <http://pandemos.panteion.gr/index.php?op=record&lang=el&pid=iid:19049>, Αθήνα 2018

Ριζάς Σ., *Απ' την απελευθέρωση στον Εμφύλιο*, Αθήνα 2011

Ρίστοβιτς Μ., «Το ζήτημα της γιουγκοσλαβικής στρατιωτικής βοήθειας προς τον Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας, 1948-1949», στο: Ι. Μούρελος-Ι. Δ. Μιχαηλίδης, (Επιμ.), *Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Μια αποτίμηση. Πολιτικές, ιδεολογικές, ιστοριογραφικές προεκτάσεις*, Αθήνα 2007, σ. 97-122

Σβώλος Θ., *Αντάρτης στα βουνά του Μωριά. Οδοιπορικό (1947-49)*, Αθήνα 1990

Σκαλιδάκης Γ. (Ζαν Μαρί), *Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (1944). Ένας τύπος επαναστατικής εξουσίας. Πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές παράμετροι* (Διδακτορική Διατριβή), διαθέσιμο στο: <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/31756>, Θεσσαλονίκη 2012

Σκούρα Α., *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Μεσσηνία μέσα από τον Τύπο. Από την απελευθέρωση τον Σεπτέμβριο του 1944 ως το τέλος του 1949* (Διδακτορική Διατριβή), διαθέσιμο στο: <https://apothesis.eap.gr/archive/item/160593?lang=el>, χ. τ. 2019

Σφήκας Θ. Δ., «Ένα ιστοριογραφικό ταξίδι στη χώρα του Γκιούλιβερ: η ελληνική ιστοριογραφία και οι διεθνείς διαστάσεις του ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου», στο: Ι. Μούρελος-Ι. Δ. Μιχαηλίδης (Επιμ.), *Ο ελληνικός Εμφύλιος Πόλεμος. Μια αποτίμηση. Πολιτικές, ιδεολογικές, ιστοριογραφικές προεκτάσεις*, Αθήνα 2007, σ. 157-182

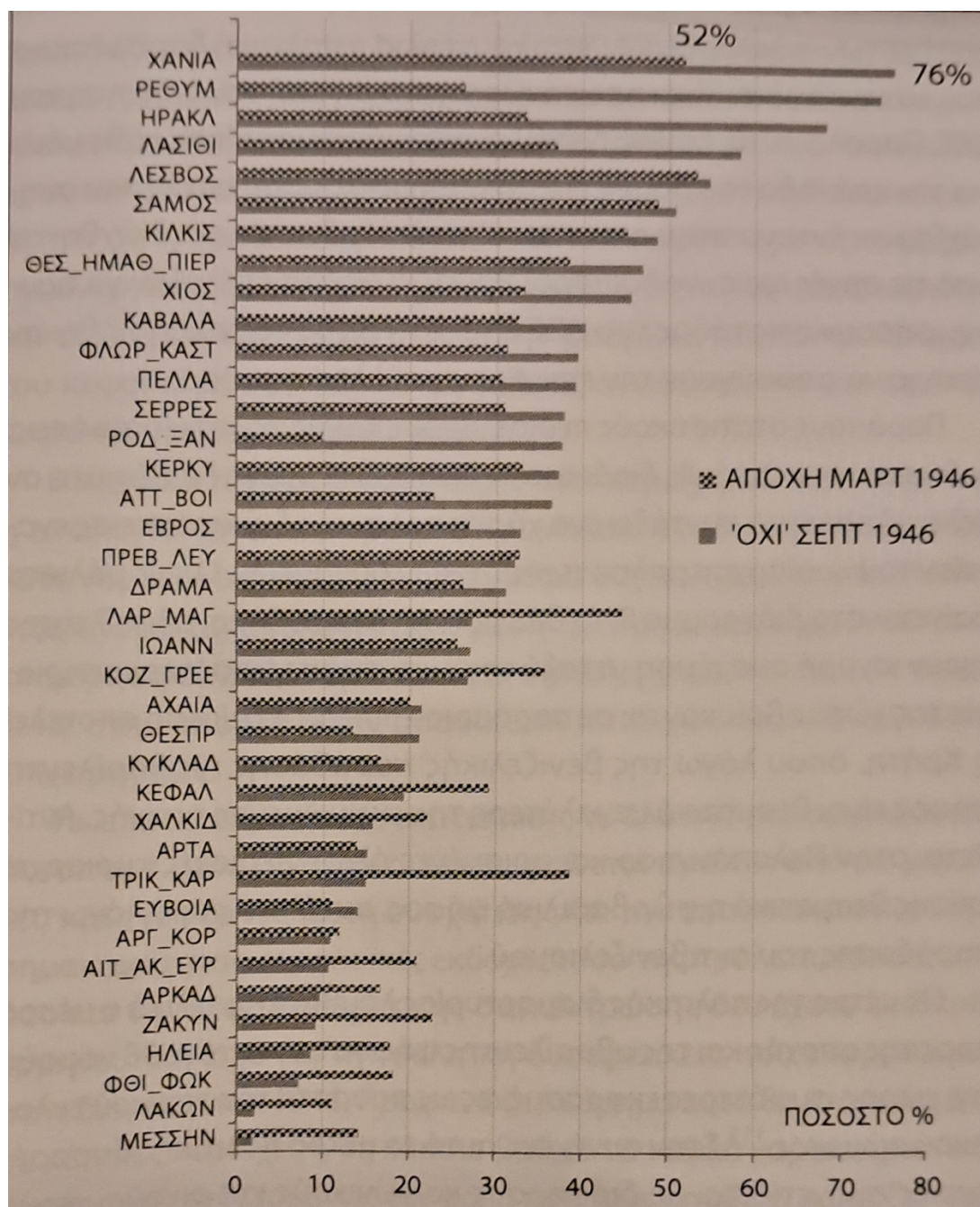
- Σχινάς Γ., *Η εθνική Αντίσταση στη Μεσσηνία*, Αθήνα 1984
- Τσοτσώνης Β., Γιώργος Βουβαλέας («Μικρόβιο»). Ο διανοητής, ο οραματιστής, ο ηρωικός αγωνιστής, Αθήνα 2001
- Χρήστου Θ., *Ο ρόλος των νέων στο Μέτωπο, την Κατοχή και την Αντίσταση (1940-1944). Τα πολιτικοστρατιωτικά τεκμήρια*, τ. 1, Αθήνα 2016
- Χρήστου Θ., *Πέτρος Σωκρ. Κόκκαλης (1896-1962). Ο αστός επαναστάτης ιατρός από τον αντιβενιζελισμό στο λενινισμό*, Αθήνα 2019
- Χριστοδουλάκης Ν., *Το τίμημα του Εμφυλίου. Συγκρούσεις και κατάρρευση στην Ελλάδα (1946-1949)*, Αθήνα 2020
- Ψυρούκης Ν., *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1940-1974)*, τ. 1, Αθήνα 1991
- Boeschoten R. V., & Danforth L. M., (2015). *Παιδιά του ελληνικού Εμφυλίου. Πρόσφυγες και πολιτική της μνήμης*, Αθήνα 2015
- Close D., (Επιμ.). *Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος, 1943-1950. Μελέτες για την πόλωση*, Αθήνα 2000
- Mazower M., *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, Αθήνα 1994
- Meyer H. F., *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα: Τα αιματηρά ίχνη της 117^{ης} μεραρχίας καταδρομών στη Σερβία και την Ελλάδα*, Αθήνα 2004
- Fleischer H., *Στέμμα και σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης, 1941-1944*, τ. 2, Αθήνα 1995

Παράρτημα

«Χάρτης Μεσσηνίας»

Πηγή: Δ. Μάλλιος, «Κάν' το όπως η Μεσσηνία!», στην ιστοσελίδα: patrisnews, 23.10.2013, διαθέσιμο στο: <https://www.patrisnews.com/kan-to-opos-i-messinia/>, ημερομηνία προσπέλασης: 12.11.2023

«Διάγραμμα με απεικόνιση των ποσοστών Αποχής (3/1946) και Δημοψηφίσματος για την Αβασίλευτη Δημοκρατία(9/1946)»

Πηγή: Ν. Χριστοδουλάκης, *Το τίμημα του Εμφυλίου. Συγκρούσεις και κατάρρευση στην Ελλάδα (1946-1949)*, Αθήνα 2020, σ. 133

Ναπολέον Ζέρβας (είναι ο 'Αρχηγός του Β.Δ.Β.Σ). (Υπουργός δημοσέ-
 ας τάξεως). Στην κατοχή ήταν στην Ήπειρο είχε μερικές ομάδες άλ-
 λά στην ουσία δεν έκανε αντίσταση αλλά ήταν τό στήριγμα τής αντί-
 δρασης..... Μέ τό πρόσχημα ότι έτοιμάζετο κίνημα στην 'Αθή-
 να συνέλαβε 30 χιλ. κόσμο και τόν έριξε στά ξερονήσια.

Μερικές χιλιάδες έριξε και στην Νήσο 'Ικαρία. 'Εκεϊ βρισκό-
 μουν και έγώ εξόριστος, στό χωριό Χρυσός τής Βόρειας 'Ικαρίας '
 ή ζωή μας έκεϊ ήταν δραματική. Τό συστίτιο ήταν μιά κουταλιά λάδι
 τής σούπας και ένα πιάτο φακές, ή μαυρομάτικα φασόλια γεμάτα μ-
 μπαμπουγέρους.....

Έίχαμε τρία προσκλητήρια τήν ήμέρα κατεβαίναμε μιά ώρα
 δρόμο από τά γύρω χωριά στό κεντρικό στό Ιρυστό.....

'Η πείνα μας ήταν τόσο μεγάλη πού φάγαμε ακόμα και βατράχους..

'Αλλά μās περίμεναν και χειρότερα μέσα στό 1948 μās μετέφε-
 ραν όλους στό Μακρονήσι ότλη ή οίκομένη ξέρει τί ήταν τό Μακρονήσι.

Έίχαν έκεϊ 50 χιλ. στρατιώτες μή έμπνέοντας στην δεξιά έμπι-
 στοσύνη και 15 χιλ. έμεϊς οί πολιτικοί εξόριστοι. "Όταν πήγαμε '
 έκεϊ μās έβαλαν σέ σκηνές διότι ό τόπος είναι άκατοίκητος.....

'Εκεϊ δέν ύποφέραμε τόσο από φαγητό αλλά είχαμε μείνη και
 (4) μέρες χωρίς νερό

Και τώρα ας περιγράψουμε τόν Παρθενώνα του Κυρίου Παναγιώ-
 τη Κανελόπουλου....(Παρθενώνα δηλ. έλεγε τό Μακρονήσι) έκεϊ ήταν
 όλων τών ειδών τά βασανιστήρια.....

'Αλλά ή άρχουσα Τάξη μαζί μέ τούς πατρώνες της Ιντελιντσες(Σέρ-
 βους) ΣΙΑ 'Αμερικάνικη, Γερμα, ική, Γκεστάμπο, λέχουν ότι με τη βία
 αλλάζουν οί συνειδήσεις τών ανθρώπων.....

"Ένα τέτοιο πείραμα έκαναν στό Μακρονήσι. Τέλος μάλιστα του
 1949 πού έκαναν εκλογές έβαλαν και τούς εξορίστους του Μακρονησιού
 και φήφισαν για να δουν αν άλλαξαν οί συνειδήσεις με τούς σκοτω-
 μούς και τά κάθε λογής βασανιστήρια.....

"Έγιναν λοιπόν οί εκλογές και σε κάθε εκλογικό τμήμα έπαυσε

«Απόσπασμα από τη μαρτυρία του Πέτρου Ε. Ταβουλαρέα»

Πηγή: Π. Ε. Ταβουλαρέας, *Μνήμες*, Καλαμάτα 1988

- 10 -

ή δεξιά 1 ή 2 ψήφους τό πολύ.....

Πρίν τίς ἐκλογές ἦμουν σέ μιά στοιχομυθία παρόν: Γινόταν μεταξύ τοῦ ἐξόριστου συγγραφέα Φωτιάδη καί τοῦ ἀρχιβασανιστοῦ Ξυρουχάκη.. Ὁ ἀρχιβασανιστής ἔλεγε ὅτι μέ τή βία ἔλλαξαν τίς συνειδησεις στό Μακρονήσι... Τοῦ λέγει ὁ Φωτιάδης θά τό δεῖς στίς ἐκλογές ἂν τίς ἀλλάξατε τίς συνειδησεις... Τήν ἐπομένη τῶν ἐκλογῶν ἦρθε ὁ ἀρχιβασανιστής Ξυρουχάκης μέ κατεβασμένο τό κεφάλι καί λέγει στό Φωτιάδη εἶχες δίκιο Κύριε Φωτιάδη, στόν (ἄμμο σπέρναμε) διότι καί τά παιδιά τους βασανιστές πού μᾶς βασάνιζαν καί πού καί τά περισσότερα ἀπ'αὐτά μᾶς βασάνιζαν κάτω ἀπό βία, εἶχαν προηγηθεῖ σέ αὐτά πρὶς ἀπό ἐμᾶς τά βασανιστήρια.....

Τούς καταψήφισαν καί αὐτοί οἱ Στρατιῶτες δηλαδή.

Ὅταν πήγαμε στό Μακρονήσι ἀπό διάφορα νησιά γιά νά κατατοπιστεῖ ὁ ἀναγνώστης ἐκεῖ μᾶς πήγαν γιά ἀναμόρφωση.....

Συγκεκριμένα 15 χιλ. πολιτικοί ἐξόριστοι ἄρχισαν ἀπό τίς πρῶτες ἡμέρες τίς διαδώσεις γιά νά μᾶς σπάσουν τό ἡθικό ὅτι στούς φαντάρους κάνουν αὐτά καί αὐτά τά βασανιστήρια καί ἀργότερα θά γίνουν καί σέ μᾶς.....

Τίς δέ τελευταίες ἡμέρες πού κόντευαν νά ἄρχίσουν καί τά δικά μας βασανιστήρια ἔφεραν 4 φαντάρους τέσσερα λεβεντόπαιδα ἐκεῖ πάνω πού κουνούσαν τά κεφάλια τους ἀσταμάτητα πέρα δῶθε καί μέ συνεχεῖς συσπάσεις ὄλου τοῦ κορμιοῦ εἶχαν δέ χάσει καί τή μηλιά τους

Αὐτά τά παιδιά ἦταν καί τά πειραματόζωα γιά νά σπάσουν μετά τοὺς χιλιάδες πολιτικούς ἐξόριστους

Τόν ἓνα ἀπό τά παιδιά γνώρισα ἦταν ὁ Σταύρος ὁ Ταβουλαρέας ἀπό τό χωριό Σαηδῶνα

Ἐκεί ἀπό διηγήσεις τῶν φαντάρων μάθαμε ὅτι μέ τό πρόσχημα ὅτι ἔκαναν στάση, τή στάση μπορεῖ νά κάνει ἓνας φυλακισμένος; τοὺς βάρεσαν καί σκότωσαν πάνω ἀπό 150

«Απόσπασμα ἀπό τή μαρτυρία τοῦ Πέτρου Ε. Ταβουλαρέα»

Πηγή: Π. Ε. Ταβουλαρέας, *Μνήμες*, Καλαμάτα 1988

Μᾶς ἔλεγαν ὅτι τοὺς ἔβαναν σέ τσουβάλι μαζί μέ γάτα κλπ. κλπ.
 "Ἔτσι ὅταν ἔπεσε ὁ Γράμμος καί τό Βίτσι καί νίκησαν(οἱ
 Ἐθνικές δυνάμεις) συγυρευτήκαν ὅτι εἰς τό μέλλον δέν ἔχουν νά
 δώσουν πουθενά ἀπολογίες.

"Ἀρχισαν τά βασανηστήρια καί τό ρόπαλο σέ ἄνθρώπους μέχρι
 καί 70 χρόνων καθηγητές, δασκάλους, δικηγόρους, ἐργάτες, ἀγρότες."
 "Ὅλα αὐτά γίνονταν κάτω ἀπό τήν καθοδήγηση τῶν Ἀμερικανῶν...

Καί παίρνουν τήν πρώτη ἀποστολή γιά βασανηστήρια 600 ἀριθμ.
 ὄλο ἀγρότες καί κανέναν δάσκαλος πού καί ποῦ, πού εἶχε δηλώσει
 ὅτι ἦταν ἀγρότης

Μᾶς πῆγαν σέ μιά χαράδρα καί ἔπαιρναν 20-20 καί μᾶς ἄρχιζαν
 μέ τά ρόπαλα σπάζοντας κεφάλια χέρια καί ἀφοῦ μᾶς ἔκαναν πτώμα
 τα..... μᾶς ζητοῦσαν τήν ὑπόσχεση δήλωσης μετανειίας.

"Ἔτσι τήν πρώτη μέρα ἀντέξαμε μείναμε ἀδήλωτοι ἀπό τοὺς 600-250.

Τήν ἄλλη μέρα μόλις σουρούπωσε μᾶς πᾶνε σακατεμένους ὅπως
 εἶμαστε πάλι στή χαράδρα πίσω σκοτάδι μέ φακούς μᾶς ἄρχισαν πάλι
 στό ρόπαλο..... καί μείναμε ἀδήλωτοι 80 μᾶς πῆραν ἄλλους με
 φορία καί ἄλλοι κουτσένοντας καί μᾶς ἔβαλαν μέσα σέ μεγάλες σκη-
 νές οἱ πάρα πολλοί μέ τσακισμένα κεφάλια, χέρια τοὺς πήγαιναν
 στό Νοσοκομεῖο..... Ἐγώ τήν ὥρα πού κατέβαινε τό ρόπαλο στό
 κεφάλι μου καί πού θά μέ σκότωναν ἔβαλα ἐνστικτώδεια τά χέρια
 μου στό κεφάλι καί τίς ἔτρωγαν τά χέρια μου τά ὁποῖα πρίστηκαν
 καί ἔγιναν σάν μεγάλες μπάλες...

Ἔίχαμε ἀκούσει ὅτι τοὺς φαντάρους τοὺς ἔδεσαν μέσα σέ
 τσουβάλια καί τοὺς πέταγαν στή θάλασσα κρατώντας τους μέ σκηλιά.

"Ἔτσι λοιπόν ἐμᾶς τοὺς 80 πού μείναμε μᾶς βούταγαν τώρα ἕναν
 ἕναν καί μᾶς πήγαιναν πρὸς τήν θάλασσα." Ἔτσι μ'αὐτόν τόν τρόπο
 ἔσπασαν ἄλλοι 25 καί μείναμε 55 χωρὶς δήλωση.....

Ἐμένα μέ πῆραν κουτσένοντας καί ἐκεῖ στήν ἄκρη τοῦ δρόμου
 εἶχαν βάλει καμιά Ἴοριά φαντάρους καί μᾶς ἔκαναν ψηστήρι μᾶς
 ἔλεγαν ὅτι μᾶς λυποῦνται καί ὅτι δέν θά ἀντέξουμε τά βασανηστή-

«Απόσπασμα ἀπὸ τὴ μαρτυρία τοῦ Πέτρου Ε. Ταβουλαρέα»

Πηγή: Π. Ε. Ταβουλαρέας, *Μνήμες*, Καλαμάτα 1988

- II -

ρια καί θά ἀπεθάνουμε τελικά.....

Ἐκεῖνη τή στιγμή μέ πιάσαν τά νεύρα μου καί τούς λέγω νά μᾶς σκοτώσουν μιά κι' ἔξω ὄχι λίγο-λίγο.

Ἐκεῖνη τή στιγμή μου κοπανάει ἓνας φαντάρος μιά κλοτσιά πίσω στήν οὐρά καί πέφτω κάτω λιπόθυμος ἀπό τόν πόνο.....

Ἔτσι, δέν μᾶς πήγαν στήν θάλασσα ὅπως νομίσαμε ἀλλά μᾶς βάλανε σέ ἀτομικά ἀντίσκηνα τῶν φαντάρων δυό-δυό καί μέναμε ἐκεῖ τήν ἄλλη μέρα ξημέρωνε Κυριακή δέν εἴχαμε βασανηστήρια....

Στό ἴδιο ἀντίσκηνο μέναμε ἐκεῖνο τό βράδυ μέ ἓναν Σωτηρόπουλο ἀπό τό Ἀγρίνιο ὅταν ξημέρωσε ἡ Κυριακή πού νά τύχη ἓνας φαντάρος πατριώτης τοῦ Σωτηρόπουλου σ' αὐτόν δώσαμε λεφτά καί πήγε ἀπό τήν καντίνα καί μᾶς ἔφερε γάλα βλάχας.... καί ἤπιαμε καί συνήλαμε κάπως, λέγαμε δέν ξέταμε τή ἄλλα βασανηστήρια θ' ἀκολουθήσουν

Τή Δευτέρα τό βράδυ μᾶς ἀνέβασαν στό σύρμα πού εἴχαν ἐτοιμάσει γιά μᾶς στό σύρμα τοῦ ΒΒΤΟ μᾶς ἔβαλαν μέσα σέ μικρές σκη- νές πού παίρνανε τό πολύ (8) ἄτομα ἐκεῖ μέναμε (10) ἄτομα καί κοιμώμαστε μόνο μέ τό πλάη πολύ τσιτοτά.....

Ἐκεῖνη τή βραδυά μᾶς πήραν ἀπό τήν παραλία μᾶς τράβηξαν ἐπάνω στήν πλαγιά δέρνοντας τούς μισούς μάλιστα τούς ἔβαλαν σέ ἓνα θέατρο καί τούς ἔρειξαν πολύ ξύλο. Ἐγώ ἤμουν τυχερός δέν τό ἔφαγα αὐτό τό ξύλο ἀλλά ἓνα παιδί πού μέ χτύπαγε κάπου κάπου μου ἔλεγε θά σέ χτυπῶ πίσω στό παλτό νά κάνεις ὅμως καί κα- νένα ὄχ διότι θά βρῶ τόν μπελά μου

Τήν Τρίτη τό πρωί μᾶς ἔβαλαν μέ κασμάδες φτιάρια καί σκάβαμε ἀσταμάτητα νά φτιάξουμε ἓνα πλατό γιά νά στήσουν καί ἄλλες σκη- νές γιά τίς ἄλλες ἀποστολές πού θά ἔφερναν.....

Αὐτό ἦταν καί τό χειρότερο καψόνι ἀπό τό πρωί μέχρι τή 1 ἡ ὥρα σκάβαμε ἀσταμάτητα μέ τούς Ἀλφαμίτες ἀπό πάνω μέ τά ρόπαλα νά μᾶς χτυπάνε συνέχεια, ἦταν τέτοιος ὁ ἰδρώτας ἤμαστε ὅπως νά μᾶς ἔχεις ρίξει στή θάλασσα καί νά μαῆ βγάλης.

«Απόσπασμα ἀπό τή μαρτυρία του Πέτρου Ε. Ταβουλαρέα»

Πηγή: Π. Ε. Ταβουλαρέας, *Μνήμες*, Καλαμάτα 1988

Μέχρι πού ἄρχισε νά λυποθυμᾷει ὁ ἕνας κατόπιν τοῦ ἄλλου. 'Εγώ ὄντας ἀγρότης σκληραγωγημένος ἄντεχα ἔσκαβα συνέχεια γιά νά γλυκ-
τῶνω καί τό ρόπαλο..... πού ἔρχεται ἕνας ἀλφαμίτης καί μοῦ λέγει
ἔλα ἐδῶ ρέ μαῦρε, μοῦ βάνει μιᾶ μεγάλη πέτρα στήν πλάτη καί μοῦ
λέγει πήγαινε στήν ἄλλη ἄκρη τοῦ πλατοῦ μετά μοῦ λέγει φέρτη πά-
λι ἐδῶ πέρα ἔκανα ἀλέ ρε τούρ τήν πέτρα πολλές φορές μέχρι πού
ἔπεσα κάτω ἀπό τήν κούραση.....

Τότε ἔρχεται ἀπό πάνω μου καί μοῦ λέγει τι λές θά κάνης δή-
λωση; βγάνω μιᾶ φωνή δυνατή τοῦ λέχω ὄχι

'Εκείνη τή στιγμή ἦθε διαταγή νά σταματήσουμε ἀφού εἶδαν
βέβαια ὅτι εἴχαμε λυποθυμῆσει οἱ μισοί.....

Μᾶς πῆγαν ἐκεῖ ἀπό κάτω καί μᾶς εἶχαν μαγερέψει φασόλια
λόπια ποιός ὅμως εἶχε ὄρεξη νά φάει;

"Ἔτσι λοιπόν ἔκολουθεῖ ἡ δεύτερη ἀποστολή μέ τούς διανοοῦμε-
νους ἀπ'αὐτή τήν ἀποστολή ἄντεξαν τό ρόπαλο 300 νοματέοι καί
μᾶς τούς ἔφεραν στό σύρμα

Τελικά ὕστερα ἀπό ὄλο τό ὄργιο σέ 15 χιλ. ἐξόριστους μπή-
καμε στό σύρμα 1500 ἐξόριστοι.....

Καί ἀρχίζει τό σούσουρο μέσα στήν 'Αθήνα βουῖζε ὁ λαός
μάθατε τί γίνεται στή Μακρόνησο ἔχουν τό νησί μεταβάλλη σέ κόλαση..

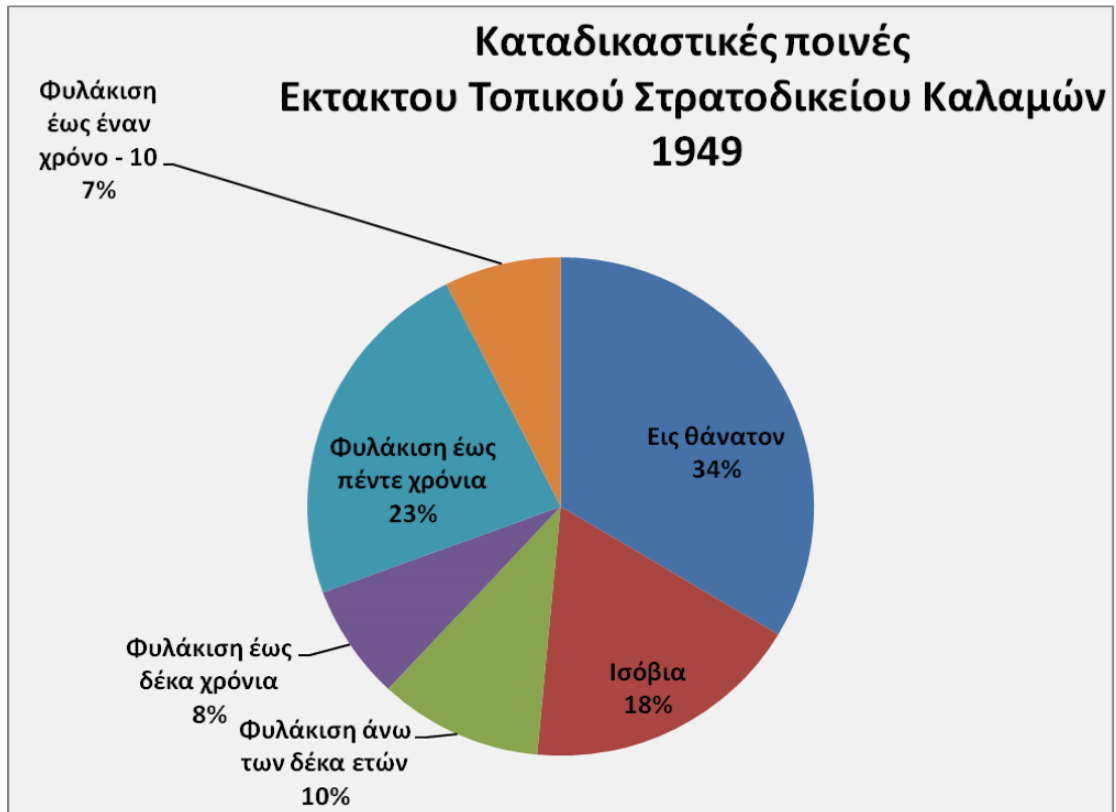
'Ο Βασιλέας τότε Παῦλος ἔκανε τόν ἀνήξερο πρέπει λέγει νά
στείλουμε μιᾶ ἐπιτροπή νά δεῖ τότε μέ τίς ἐκλογές εἶχε ὑπερφηφισθῆ
ὁ Νικόλαος Πλαστήρας ἀλλά τό παλάτι δέν τοῦ ἔδωσε τήν ἐντολή ἔδω-
σε τήν ἐντολή στό Βενιζέλο.....

"Ἔστησαν τότε μιᾶ ἐπιτροπή ἀπό ὑπουργούς καί εἶδαν τό χάλι
τοῦ σύρματος ἦταν ἕνα μόνον ἀποχωρητήριο ἄντε νά ἀποπατήσουν 1500
ἄνθρωποι εἶδαν λοιπόν οἱ ὑπουργοί τίς οὐρές.....

Θυμᾶμαι μιᾶ χαρακτηριστική περίπτωση τοῦ ποιητή μας (Γιάν-
νη Ρίτσου) 'Ενας 'Αλφαμίτης πού τόν γνῶριζε τοῦ λέγει νά φύγη
ἀπό τήν οὐρά καί νά πάει μπροστά νά ἀποπατήσει τοῦ λέγει ὁ
Ρίτσος θά πάω μέ τή σειρά μου.....

«Απόσπασμα ἀπό τη μαρτυρία του Πέτρου Ε. Ταβουλαρέα»

Πηγή: Π. Ε. Ταβουλαρέας, *Μνήμες*, Καλαμάτα 1988

«Διάγραμμα με καταδικαστικές ποινές του Έκτακτου Τοπικού Στρατοδικείου Καλαμών (1949)»

Πηγή: Α. Σκούρα, *Ο Εμφύλιος Πόλεμος στη Μεσσηνία μέσα από τον Τύπο. Από την απελευθέρωση τον Σεπτέμβριο του 1944 ως το τέλος του 1949*, (Διδακτορική Διατριβή), χ. τ. 2019, σ. 612

2.α. ΒΟΥΛΕΥΜΑΤΑ ΕΙΔΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΔΩΣΙΛΟΓΩΝ ΚΑΛΑΜΩΝ

α\α	ΚΑΤ\ΝΟΙ	ΤΟΠΟΣ ΚΑΤΑΓΩΓΗΣ	ΙΔΙΟΤΗΤΑ	ΠΑΡΑΒΑΣΗ	ΚΑΤΗΓΟΡΙΑ	ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	ΑΠΟΦΑΣΗ
167\	Δ.Μ.Γ.	Κορώνη	Ναύτης Β.Ν.	Άρθρο 1, παρ. ζ, ΣΠ 6\45	Αόριστα στοιχεία		Απαλλαγή
168\	Ι. Ν. Δ. Γ. Ι.ΦΛ.	Λεϊκά	Τ.Α. αποβιώσας >> αποβιώσας		Σύλληψη και παράδοση στους Γερμανούς του Χρ. Π. και εκτέλεσή του στην Τρίπολη στις 17-1-1944.	<i>‘ εν Καλάμαις την 15^{ην} Δεκεμβρίου 1943[...] ηγούμενος Τ.Α.’</i>	Απαλλαγή
169\31-12-1946	Ε. Π.	Μελιγαλάς				Αναίρεση καταθέσεων στην Πολιτοφυλακή	Απαλλαγή
170\31-12-1946	Α. Κ.	Καλαμάτα				Απεσβεσμένη η πράξη της κατάδοσης	Απεβίωσε
171\31-12-1946	Κ. Ε. Μ.	Ερμούπολη		Άρθρο 1, παρ.. ζ, ΣΠ 6\45	Κατάδοση καταλόγου κομμουνιστών στον διοικητή Χωροφυλακής Φραγκουδάκη.	Αναίρεση καταθέσεων στην Πολιτοφυλακή.	Απαλλαγή
172\31-12-1946	Σπ. Π.	Μεσσήνη		>>	Κατάδοση σε Ιταλούς	Αναίρεση καταθέσεων στην Πολιτοφυλακή.	Απαλλαγή
173\31-12-1946	Π. Σπ.	Ασπρόχωμα			Οικονομική συνεργασία με Γερμανούς		Απαλλαγή
174\31-12-1946	Γ. Ν. Γ. Π.Γ. Μπ. Χ.Ι.Ζ. Γ.Ν.Ζ. Ν.Ι.Λ. Στ.Θ.Π. Γ.Ν.Σ.	Βελίκα Βελίκα Βελίκα Βελίκα Βελίκα Καρποφόρα	Τ.Α Τ.Α Τ.Α Τ.Α Τ.Α Τ.Α Τ.Α Τ.Α	Άρθρο 1, παρ. ζ, ΣΠ 6\45	Ληλασία, πυρπόληση οικίας και καταστήματος του Δ.Π. στο Καινούργιο Χωριό Βουφράδος Πυλίας στις 12-8-1944 μαζί με Γερμανούς.	Οι μάρτυρες βεβαιώνουν ότι οι κατ\νοι ανήκουν στα Τ.Α., αλλά δεν τους αναγνωρίζουν ως τους συγκεκριμένους δράστες των πράξεων.	Απαλλαγή όλων

175\31-12-1946	A.T.	Άρις		Άρθρο 1, παρ. στ, ΣΠ 6\45	Κατάδοση Ελλήνων υπηκόων στους Γερμανούς με αποτέλεσμα τη σύλληψή τους.	Αναξιόπιστοι οι μάρτυρες κατηγορίας, γιατί είναι έγκλειστοι .	Απαλλαγή
176\31-12-1946	Γ.Κ.	Πύλος	Τ.Α Πύλου	Άρθρο 1, παρ. στ, ΣΠ 6\45	Έμπρησμός της οικίας του Γ. Χ. και τραυματισμός του Α. Χ. στο	Δεν βεβαιώθηκαν οι κατηγορίες.	Απαλλαγή

«Ενδεικτικός πίνακας Βουλευμάτων Ειδικών Δικαστηρίων Δωσιλόγων Καλαμών»

Πηγή: Α. Παρτσακλός, «Ένοπλος Δωσιλογισμός και Τάγματα Ασφαλείας: Η περίπτωση της Μεσσηνίας μέσα από Βουλεύματα και τα πρακτικά των δικών του Ειδικού Δικαστηρίου Δωσιλόγων», στην ιστοσελίδα: Πάνδημος-Παντειακές Δημοσιεύσεις, Δεκέμβριος 2018, διαθέσιμο στο: <http://62.217.125.144/index.php?lang=el&op=record&type=&q=&page=0&pid=iid:19049>, ημερομηνία προσπέλασης 1.10.2023

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία έχει ως αντικείμενο μελέτης τον Εμφύλιο Πόλεμο στη Μεσσηνία την περίοδο 1943-1949. Η σύντομη ιστορική αναδρομή των γεγονότων κρίνεται αναγκαία, ενώ στα κεφάλαια που έπονται, καταγράφονται οι σπουδαιότερες μάχες και η δράση των πρωταγωνιστών, καθώς και τα κρίσιμα γεγονότα που τροφοδοτούσαν τη βία έως το 1948, όταν ο Εμφύλιος Πόλεμος πέρασε στην τελευταία φάση. Ερευνώντας και αναδεικνύοντας αρχειακό υλικό, μαρτυρίες και άρθρα από τον Τύπο της εξεταζόμενης περιόδου αποθησαυρίζεται εσμός υλικού, το οποίο καταδεικνύει τα γεγονότα αλλά και την κατάσταση της Μεσσηνίας τόσο κατά τη διάρκεια της εμφύλιας σύρραξης, όσο και την επαύριο του Εμφυλίου.